Duplum

TARTU ÜLIKOOL
1632
UNIVERSITAS TARTUENSIS

S I S S E J U H A T U S
F I L O S O O F I A S S E.

[illegible]

T A R T U S
1931.

Enne tarvitamist palutakse parandada eksitavaid vigu

lk.	rida	on.	peab olema.
2.	4. ü.	tabab	tapab
"	6. a.	pedegoogiliste	pedagoogiliste
4.	3. ü.	kogemus	mõistus
"	18. ü.	definitsiionidega	definitsioonidega
7.	18. "	relatons	relatsions.
"	2o. "	realatsiooni	relatsiooni
"	19. "	realatsioonid	relatsioonid
11.	11. a.	transendantsete	transtsendentsete
16.	8. "	- arvustuses	diF.-arvutuses
18.	15. ü.	Wissenschaftl ehre	Wissenschaftslehre
34.	16. a.	ilmuniste	ilmumite
39.	8. ü.	cénoparad....	Céno para.....
4o.	11. a.	keemilsed	keemilised
45.	19. ü.	objektivideeti	objektiviteeti
"	6. a.	esite	esiti
46.	15. ü.	g	q
"	2o. "	Russeli	Russelli
47.	3. ü.	tekkise	tekkis
49.	7. a.	ilmus	ilmub
53.	16. a.	objketide	objektide
55.	14. ü.	vaid dedukt.	ja deduktiivne
57.	19. "	ontilised	geneetilised
59.	1o. ü.	see	seega
"	1. a.	oma	nu
61.	2o. a.	(viveluts)	(ekwivalents)
63.	22. "	diealektiline	dialektiline
66.	16/17"	vastutav	katsutav
67.	15. a.	meel	meie
71.	3. ü.	(poolt) peab olema	3.-da rea lõpus
73.	15. "	isikuse	isiksuse
"	2o. "	olemaolu	olemasolu
"	21. "	minaütlus	minaühtlus
76.	2. ü.	Lobatin	Lopatin
79.	1o. "	sse	see
81.	22. "	elusi	elulisi
3o.	16. a.	vasttast.	vastastikuse
35.	5. "	alahoiu	alahoiu
39.	2 "	või	ehk
94.	9. ü.	taktidele	faktidele
94.	7. a.	segane kiri p.o.	o s a s .

A-7893

S I S S E J U H A T U S F I L O S O O F I A S S E

Prof. K. Ramuli loengute järele korraldanud stud. phil. A. T.

Bibliotheca Universitatis Tartuensis 47592

Tartus 1931.
Paljund. Kalmet, Tartus, Vladimiri tn. 11 - 5.

S i s s e j u h a t u s.

Teaduse vara kasvab alaliselt. Filosoofia on bellum omnium contra omnes. Bacon ütleb: Filosoofia on nagu hommikumaa poliitiline elu; sääl iga valitseja tapab oma võistleja. Samuti iga filosoof tahab üksi valitseda. Algaja viibib raskustes. Ei ole võimalik kirjutada filos. õpperaamatut, sest filosoofiaid on palju: igal ise filosoofia.

Kuidas õppida filosoofiat?

On vähe, et tutvuneda mõne üksiku süsteemiga. Tarvis lugeda filosoofia teoseid. Tähtsamaid filosoofe on palju, vähesed suudavad tutvuneda kõigiga. 1/Tähtis on niisuguse teose lugemine, kus on katkendeid filosoofi-ast. Originaali lugemine tutvustab õpetuse vaimuga, loob kontakti, 2/ Tutvunemine filos. ajalooga õppe- ja käsiraamatute põhjal: võib tutvuneda ruttu, kuid on teat. puudusi (filos. teos ≠ romaan) - ümberjutustades kaob teat väärtus. Filosoofia ajaloos peab rõhutama individuaalseid nähteid, peab eraldama, mis jääva või vähese väärtusega. Mitte ajaloo, vaid sisu probleemid huvitavad.

Kolm võimalust: 1/ Tutvunemine filosoofia probleemide lahendamise viisidega - sissejuhatus filosoofiasse, 2/ Ajalooga ühine: ka siin mitte kronoloogiline, vaid sisuline järjekord. Side on nähtav, õpetused esinevad olulisemais punktides. 3/ Vahe kriitikas (ajal. ja sissej. vahel): Sissejuhatuses kriitika on immanentne - siin ei küsita, kas õpetus on õige, vaid kas filosoofia on järjekindel jne., õpetus võetakse kokku probleemide järele, leitakse ühist, arvustatakse.

Kokkuvõttes: 1/tutvunemine töödega originaalis, 2/ filos. ajalugu. 3/ sissejuhatus filosoofiasse. Ka sel juhul on raskusi. Parim nõu: võimaluse järele tarvitada kõiki teid.

Soovitav kirjandus: Külpe - esitab ka individuaalseid seisukohti. Jerusalem - ei käsita üksikuid täielikult, liiga individuaalne ja tunnetusteoreetiline, sellevastu aga pedagoogiliste paremustega. Oelpanov - võib tarvitada täienduseks Külpe juure. Paulsen - "Einleitung in die Philosophie" on palju loetav, huvitavalt kirjutatud. Windelband - on väärtuslik, kuid mittesoovitav algajaile. On ka sissejuhatusi üksikutesse filos. distsipliinidesse. Filos. ja psühhol.

arvatakse kuuluvat nende teaduste hulka, milles igaüks võib kaasa rääkida.

P O S I T I V I S M .

Mis väljaspool meie aistingut, on ühekülgne, põhjendamata, ei räägi substantsist ega põhjuslikkuse sidemest. Põhjuslikkuse mõiste alla võtab funktsiooni mõiste (Näit: matemaatikas: x...y - y on x funktsioon).

Vaihinger: ainus kindel on aisting, samuti Avenariusel on aluseks puhas kogemus. Mach ütleb enese lähedal olevat Avenariusele.

Siin 1. küsimus: kas on kerge antuga piirduda, jättes kõrvale lisandused? Aistingud ei esine me kogemuses, vaid kokkupandud nähted, aistingud on siin keerulise abstraktsiooni produkt. Piirdudes üksikute aistingute või tajudega on saavutis katkendiline, fragmentaalne, puuduvad sidemed. Peame antut alati juuremõeldes täiendama. Kerge on näha, et teaduslik uurimine on võimalik siis, kui väljume üldistest eeldustest, näit: 1/et igal nähtel on oma põhjus ja et 2/ loodus on alati ühetaoline. See võimaldab praktilist tegevust ja üldse uurimist. Ei saa piirduda otsekohe antuga. Realiteet ei ole otsekohe antud, peame teda rekonstrueerima otsekohe antuist andmeist. Näit: füüsika püüab jõuda reaalsele otsekohe antute põhjal. Ka akustikas tooniidest minnakse võnkumistele, amplituutidele. - Sellega on ühendatud üks teine seisukoht:

K R I T I T S I S M .

Kritiitsismil on palju ühiseid jooni positivismiga, aga on rohkem ettevaatlik ja vähem kategooriline. Kogemuse faktide andmete kõrval rõhutatakse tunnetuse vormi (Kanti juures). Peetakse silmas subjektiivseid lisandusi me tunnetuses. Suurim ühisjoon: mõlemad tahavad piirduda kogemuse faktidega, peavad võimalikuks: 1/üksikteaduslikku uurimist ja 2/ faktidel põhjenemist. Kas on võimalik metafüüsika, mis astub üle me tunnetuse. Me tunnetuse analüüs näitab kaht faktorit: 1/ kogemus, näit: näeme, kuuleme midagi, nimet. aisting, taju, elamus. 2/ mõtlemine - on ümbergrupeerimisi meie poolt (liitmine, lahutamine), saabuvad mõisted, otsustused, järeldused. Kogemuse juures oleme passiivsed, mõtlemise juures aktiivsed. Seda vahet märgati vara: Herakleitos, Demokritos, Platon jne. (mõistus - ratio - nuus).

Kust on pärit tähtsam osa me tunnetusest? Kas kogemusest või mõistusest? Vastates jõuame mitmesug. voolude juure. Kui esikohal *mõistus*, siis rõhk langeb loogilistele nähetele. Saame 2 voolu: 1/ratsionalism (põhjeneb mõistusel) ja 2/ empirism (põhj. kogemusel).

R A T S I O N A L I S M .

Ratsionalism on vanem. Uuel ajal on esindajaiks (vanad ei ole tähtsad): Descartes (Cartesius), Spinoza (Hollandi juut), Malebranche, Leibnitz.

Ükski ei ole välja töötanud ratsionalismis filosoofia süsteemi (teooriat). Ratsionalismile on eeskujuks matemaatika, eriti geomeetria, sest matem. on kindel ja selge, deduktiivsel teel jõuab oma otsusele. Samuti filosoofia peab olema kindel, selge, ta tee - deduktsioon. Descartesi filosoofilisi väiteid võib tõendada matemaatikaga. Spinoza: "Eetika tõestatud geomeetria viisi järele". Geomeetria algab aksioomide ja definitsioonidega, samuti Spinoza, samuti Leibnitz. Descartes ja Leibnitz olid matemaatikud. Desc. leidis analüütilise geomeetria, Leibn. integraalarvutuse. L. kaldub algebrale, ta idee: luua üleilmne filosoof. keel - sümbolite abil, võivat siis vastus välja rehkendada filos-tele küsimustele. 2 joont: 1/kindel ja selge, 2/ deduktiivne konstruktsioon. Iga deduktsioon peab millestki väljuma - tuleb lähtuda aksioomest, mis on selged tõestamata. Võime väljuda ideedest, mis mõistuse abil tuletavad terve teaduse süsteemi. Niis. loogiline tuletatud süsteem peab vastama tõele, kuna on paralleelsus mõtlemise ja realiteedi vahel. Mis paratamatu loogiliselt, on paratamatu ka reaalselt. Spinoza järele tähtsamaks kausaalsuse sidemeks reaalsete asjade vahel on loogiline side - "Causa sive ratio" (põhjus ehk mõistus). Nagu kolmnurga nurkade summa = 2 d, nii näit: jumal = maailm.

Meeleline tunnetus on ratsion. arvates puudulik, segane. Ainult mõistuse abil jõuame tõele (Ratsional. põhiväited).

Sünnipärased kogemused: Desc. juures on nende suhtes kõikuvus - vahel vaatab, kui valmina antud, vahel, kui oleks ideae innatae see, milleni mõistus võib jõuda - välise abita. Ideed esemeist on sünnilt päranda-tud. Leibnitzi ideed on formaalsed nähted, ta formel:

nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu (excipe nisi intellectus ipse). L. arvab, et mõisted teat. esemeist ei ole sünnilt pärandet, vaid nende struktuur on sünnilt pärandet.

Aksioomest tuletab mõistus deduktiivsel teel terve süsteemi.

Jumala tõelikkus. Jumal ei taha petta, ta on andnud mõistuse, mis ei või eksida. Religioon tuleb kooskõlastada mõistusega; piibli imeteod seletuvad mõistuse abil (näit: Laatsarus ei olnud surnud; Egiptuse seaduse laegas = Leideni purk jne.). Ka üldises mõtteviisis poliitikas, ajaloos jne. tuleb tarvitada ratsionalismi. Usk olevat välja mõeldud, et rahvast kergemini valitseda. Riik on tekkinud nii, et hulgad kogunesid ühiseks kaitseks. Ka seadused on välja mõeldud.

Aga: vaatleme nähteid elus, mis vähehaaval on tekkinud mitmesuguste tegurite abil - mõistus on vähe osa võtnud; ei saa äkki elu ümber ehitada. Näit: karskusküsimuses - ei saa keelata joomast (vrd. tudengite joomingud)

E M P I R I S M.

Empirism on vastandiks ratsionalismile (empereia kogemus). Kuna rats. ütleb: meie kogemus on pärit mõistusest, siis empirism väidab: me tunnetus on pärit kogemusest. Empirismi esindajad on inglise filosoofid: Bacon (17.saj.), Hobbes, Locke, Berkeley ja Hume, keda loeme klassilisteks empirismi esindajaiks. 19.saj. on tähtsaim ingl. Mill. Empirism pöördus kõigepäält sünnipäraste ideede vastu. Locke'i esimene pääteose raamat on pühendet sünnip. ideedeteooria vastu, (Rats.: iga rahva juures leiame sünnipärast ideed, näit: Jumalast), kus toob näiteid, et mõnel loodusrahval üldse puudub idee jumalast, hingest jne. (Mõned ratsionalistid ütlevad: need ideed ei esine selgelt, vaid võimaluse järele, nende leidmiseks tuleb pöörduda mõistuse poole). Rats. järele peaksid ka kujutlused, tajud, aistingud jne. (nt: punase värvi aisting) olema sünnipärased eeldused. Ei või kujutlusi hinges teadvuseta olla (olekus) see oleks vastolus hinge olekuga. Lapse hing on tabula rasa, mida me sellel hiljem leiame, on kirjutet kogemuse poolt. Kuidas ideed, mis ei näi põlvenevat kogemusest, on tekkinud? Enamik empiriste tunnustab kahesugust kogemust:
1/ Kogemus meelte läbi. Locke: sensation (Empfindung, aisting) kui muljed mõjuvad, tekib aisting ja sihiline

tegevus, mida võime vaadelda, saame 2/ Sisemise kogemuse (Locke: reflection). Kuidas välimise ja sisemise kogemuse elementidest võib tuletada me tunnetuse sisu?

Idee Jumalast - see ilmub tunnustega, nagu: kõikvõim, kõik-teadmine, kõik-heldus jne. Kogemuses ühtki niisugust piiramata omadust ei ole antud. Mõiste Jumalast on tekkinud sel teel, et kogemuse põhjal on võet teat. vaimlised omadused inimeste juures ja mõeldud neid ilma piirita - sisuliselt siin uut ei ole.

H U M E (suurimaid filosoofe) esitas küsimuse põhjuslikkuse (kausaliteedi) ja substantsi idee kohta. Leiab kahesuguseid elemente:

1/ Teatud muljed, algupärased elamused, s.o. impressioon (pääle surut, muljut) aistingute ja tajudega esile kutsutud välistest äritustest, ka me tundmused: viha, rõõm, on originaalsed elamused. Võime pärast impressioone ette kujutada, meele tuletada, saame 2/ ideed. Seega hingeelus 1) impress. ja 2/ ideed, 2. on 1.-se koopia. Et idee omaks väärtust, peame näitama impressiooni, millest ta on saadud.

Kus on impressioon, kust on saadud põhjuslikkuse idee, mille päätunnuseks side kahe nähte vahel, kus peitub jõud ja paratamatus, tagajärg ja paratamatus? Kui kivi on klaasi purunemise põhjuseks, siis kivi löögile järgneb paratamatult klaasi purunemine.

Kogemuses ei ole ant sidet nähete vahel, vaid järjekord - enne A, siis B. Näit: biljardi pall põrkab vastu teist palli, jääb seisma, teine hakkab liikuma. Siin on järjekord ajas - me ei näe, kuidas üks pani teise liikuma ja miks just nii peab olema. Ka sisemises kogemuses ei ole antud. Ei ole ka ant paratamatust.

Põhjuse mõistes ei sisaldu tagajärje mõiste, teravaimgi mõtlemine ei saa midagi kindlaks teha. Kas oleks võinud Aadam, kui talle oleks ant esimest korda vesi, ette näha, et inimene sellesse uppuda võib - ainult kogemus oleks suutnud näidata.

Kui on ant järjekord ajas 1 või 2 korda, ei teki põhjuslikku mõistet, kui palju kordi, siis taipame põhjuslik. mõiste. Mis lisab nähete kordumine juure? Väitus ei sisalda uut - ükskõik, mitu korda näeme palide põrget. Kuidas elame läbi järgmisel ja esimesel korral?

Assotsiatsiooni seadus: ideede vahel tekib side. Üks kutsub esile teise, mida sagedamini kaks ideed enne esinenud, seda tihedam on side nende vahel. Tunneme subj. sundi minna ühelt ideelt teisele: harjumus, ootamus jne. Olles looo korda näinud, et vihmasaju järele on tänavad märjad, tekib idee: vihmale järgneb, et tänavad on märjad. Tugev assotsiats. harjum., ootam. jne. juhivad ühelt ideelt teisele.

Siit järgneb skeptiline järeldus põhjuslikkuse sideme maksvuse kohta. Kui "oleme sunnitud ootama järgnevat nähet", siis sellest ei järgne, et looduses peab nii olema. Olles näinud tulel vett keevat ei saa kindel olla, kas ka tulevikus on nii.

Ka näitab Hume substantsi mõiste tekkimist. Subst. ei ole kogemuses antud, vaid selle omadused, on tegemist assotsiatsioonidega omaduste vahel. Kuidas vaatavad empiristid matemaatikat? Hume eraldab kahesugust teadmist (tunnetust): NB! 1) matters of fact 2) relations of ideas s.o. reflatsioonid ideede vahel, näit: matemaatikas võib kogemuse abita - mõtlemisega - kindlaks teha reflatsiooni. Näit: sirgjoon on kõige lühem joon kahe punkti vahel - võrdleme ideid. Värvide kohta: sinine on tumedam kui kollane. Otsustus kolmnurga kohta jääb maksma, kui kolmnurka ei olegi, sest käib idee sisu kohta.

M I L L : matemaatilised otsustused on induktiivsed järeldused - kogemusest. Näit: oleme kogemusest näinud, et 2+2=4; tekivad kindlad assotsiatsioonid kogemuste vahel. Et induktiivsed järeldused ei ole kindlad, siis ka mitte matem. Kuigi tõenäolisus on suur, näit: ei tarvitse geomeetria seadused maksvad olla näit: tähtedel, kus ruumil võivad teissugused omadused olla. Seega Milli järele matem. on indukt. teadus, Hume'i järele - mitteinduktiivne - ideaalteadus. Teised empiristid tunnustavad üht kogemust - meelte läbi. Seda voolu nimet.:

S E N S U A L I S M .

Esindaja prantsl. Condillac on katsunud näidata, et kuidas me hingeelu võib konstrueerida aistingu elementidest. Näit: kui teadvuselisele ja meeleta inimesele anda järjest meeli, siis võib näha hingeelu arengut, kus teguriks : aistingud + lõbu ja norg. - Neid vaateid esineb ka uuemal ajal, nagu austerl. Ernst Mach'i juures.

Ratsionalismi ja empirismi suurim vahe on, et emp.

järele oleme passiivsed, ratsion. järele on aga ant teat aktiivsus. Emp. järelemõ tunnetus on saadud kogemusest, rats. järele - mõistusest.

Järeldused ratsionalismi ja empirismi vahel.

1)meetod on ratsionalismil deduktiivne, empirismil - induktiivne (üksikuist faktidest.)

2)tunnetuse piirid: empirismi järele tunnetus ulatab nii kaugele kui kogemus ja ei või teada, mis asub väljaspool tunnetuse piire. Metafüüsika ei ole võimalik. Ratsionalismi järele me tunnetus oleneb mõistusest. Metafüüsika on võimalik, teda ei saa ehitada kogemuse abil (tähtis 17. ja 18. sajndeil).

Empir. ja ratsion. on kaks äärmust, mis saabub, kui tunnetust liiga teravalt formuleerida. On võimalikud teisedki vastused.

K A N T I K R I T I T S I S M

annab vastust paljudele küsimustele, ka küsimusile tunnetuse allikaist. Empir. järele (Hume) ei ole kogemuses ant paratamatuse sidemeid (põhjuslikkuse side), vaid järjekord faktide vahel. Kant väljub samast: kogemuses ei ole antud sidemeid, vaid "siiamaani on ikka nii olnud". Ometi tunnetuses leidub elemente, mis on seot paratamatuse tunnustega, mis ei või kogemusest pärit olla. Neid leiame matemaatikast, 7+5=12 on paratam., kunagi ei või teisiti olla. Usume, et igal nähtel on oma põhjus. Kant jaotab otsustused kahte liiki: 1) analüütilised ja 2) sünteetilised. Anal. otsustuse puhul leiame subjekti mõistest elemendi, mille võtame predikaadina α (s.o. ABC)-C; kõigil kehadel on ulatavus - siin ABC-C, muidu tekiks vastolu. Kui kvadraat ei ole nelinurk, siis nelinurk ei ole nelinurk, see aga põrkab vastolu seaduse vastu.

Analüütilised otsustused ei põhjene kogemusel, on üksköik, kas kusagil esineb vastavaid asju. Süntteetilised otsustused. Kant "Alle Körper sind schwer" - "keha" mõistes ei sisaldu "raskus". Samuti 7+5=12 ei ole analüütiline otsustus, sest 7+5 ei sisalda 12-et; suuremate summade juures on see eriti nähtav. Ka põhjus ei sisaldu sündmuses.

Süntteetiline otsustus põhjeneb kogemusel, näit: luni on külm, kriit on valge- süntteetilised ot-sed.

Selle kõrval on teissugused sünteetilised otsustused, mis on absoluutselt paratamatud.

Tunnetuse elemente, mis saadud kogemusest, nimetab a posteriori - meil on kogemus ennem antud. Mis ei ole põhjendet kogemusel, nimet: a priori. Kant eraldab kahesugust tunnetuseseme võimet (K. viibis osalt võimete psühhol. mõju all), need kaks päävõimet on: Sinnlichkeit ja Verstand (meelelikkus ja aru). Kant eraldab tunnetuse sisu ja vormi. Meelelise tunnetuse sisu: aistingud, värvid, lõhnad, maitsed; sisemis. meeled: elamused. Tunnetuse vorm: 1/ruum, 2/aeg. Kõik materjaalne ilmub aja ja ruumi [illegible]/all. Kõik sisud on antud aja vormi all, mis on vormi üldisem ruumist.

Sisu on ant väljastpoolt kogemuse teel. Vorm ei ole kogemusest saadud, on aprioorne. 1) Et meeltega saadud materjal võiks ilmuda ruumis või ajas, peab ta olema enne olnud. 2) Võime kujutella, et ilmas kõik kaob, ei saa kujut., et ruum ja aeg kaoks; ruum ja aeg jäävad, need ei ole kogemusest saadud. Et need vormid on aprioorsed, see on juba me teadvuse struktuuri s. Aru on võime järeldada. Materjal saadakse kogemusest, vorm - teadvuse struktuurist.

Jaotab otsustused järgmiselt: 1) kvantiteet, 2) kvaliteet, 3) modaliteet ja 4) relatsion.

Iga jaotuse juures saab kolm aru vormi - kategooriaid. Kvantiteet: Allheit, Vielheit, Einheit. Kvaliteet: jaotavad, eitavad, piiravad. Eraldame sisu materiat ja vormi - sisu võetakse teat vormi alla, näit "päike soendab kivi". (Kant oli osalt Hume mõju all). Kogemuses on ant toores materjal. Kategoriad on Kanti juures formaalsete mõistetena, mis annavad tunnetusele vormi. Võime seletada, kuidas on võimalikud sünteetilised otsustused a priori. (Kant: aru vormid on nagu "värvilised prillid") Siit üldjoonis seletub paratamatus me tunnetuses. Kant püüab kaht äärmust lepitada: tunnetuse sisu on kogemusest, vorm ei ole. Sünnipärased on struktuurid, mitte sisud. Kant ütleb: igal sisul on vorm.

Empirismi ja krititsismi vahel püüab üks vool kokkulepet leida - esindajaks Spencer (+1903). Spenc. järele kõik vormid on arenenud lihtsamaist. Jõuame tagasi ajajärku, kus puudus mõte. Spencer arvab, et kategooriad on kogemusest pärit (on tekkind terve inimsoo kogemuste kestel, on päritavuse teel säilinud. Et ka-

teooriad on tekkind kogemuse mõjul, nad ei ole sünnipärased ega aprioorsed, vaid pärandet vanemailt (kokkulepe laste ja vanemate vahel). Kas kogemus või mõistus? need on kaks äärmust - sel kujul ei saa formuleerida.

Kogemus ei olegi lihtne, empiristid näevad temas midagi passiivset, millesse iseenesest vajutavad muljed. Ärrituse kõrval on tähtsad: tsentraalsed, assotsiatiivsed j.t. faktorid. (Saksa psühholoogid räägivad "värvi mälust") Näit: on ant rida toone - kuuleme meloodiat, siin on tarvis otsekohest mälu, et moodustuks tervik. Näit: illusioonide puhul: väilsed ärritused ja tsentraalsed faktorid ←——→

Puhast kogemust ("Reine Erfahrung") on raske me tunnetuses "välja puurida" - alati ta suhtes kahtleme. Kogemuses etendavad tähtsat osa faktorid, mida nimetame <u>mõistuseks</u> - laias tähenduses.

Kant: "Igal sammul mõistus ja kogemus mängivad kaasa". Ometi meie mõistuses ei leidu valmis vorme, millesse valatakse kogemusest tulev sisu.

Kuidas on need tekkinud? On kolm seisukohta: 1)<u>geneetiline</u> (sündimise seisukoht), 2)<u>ontiline</u> (olemasolemise seisukoht), kus võtame valmis produktidena, küsides, millest koosneb. 3) <u>hindamise seisukoht</u>, mis on esikohal.

Tunnetusteooria küsib, kuivõrd on õigustet teat otsustus, millele põhjeneb me mõtlemine jne. Mis on väärimise juures tähtsam - geneetiline või ontiline s.o. tekkimine või olu? Hindame neid selle järele, mis nad on. Näit: metallist asja väärtuse hindamiseks küsime, millest koosneb? Viiulit hindame tooni järele, ei huvita meid ta ajalugu. Nii ka tunnetusteoorias. Missugusist allikaist on tunnetus pärit? Tähtis on psühholoogia, mitte tunnetusteooria. Jõuame <u>psühhologismile</u> uuemas filosoofias, millist voolu peetakse ekslikuks. Need teooriad on psühholoogilised ja eksikombel viidud tunnetusteooriasse, eriti empiristide juures. Ainult Kant on sest vaba (mitte täiesti!) ta on näinud vahet psühhol. ja tunnetust. vahel. Ei pea küsima, kust on tunnetus pärit, vaid: <u>kas on teadmisi, mis enese põhjenduseks ei vaja kogemuse fakte</u>. Näit: geomeetria teoreem a+b+c=2d leiti üles puhtempiirilisel teel - mõõdeti. Põhjendame ja tõestame teisiti, kui leiutati. Nii on ka kõigi matemaatika reeglitega.

On niisuguseid teadmisi, isegi teadusi, mis ei põhjene kogemusel, ei tarvita materjali. Eriti matemaatika, siis loogika. Need ei vaja teadmusele jõudmiseks eksperimente. Psühholoogismis püütakse luua üht haru, mis ei ole empiiriline, s.o. oleks põhiteaduseks. Mõned psühholoogistlist laadi väited: "sinine on tumedam kui kollane" jne. Kogemusest on pärit kujutlused mõlemist värvist, kuid otsustuseks ei ole vaja eksperimenti. Otsustus "sinise" ja "kollase" kohta ei vaja mingit kogemust. Aga: "sinine ja kollane annavad halli" - siin on kogemust tarvis, see on induktiivne.

Kas võib üles ehitada terve mitteempiirilise psühholoogia. Empirism omab teat määral õigust - on paljudel juhtudel kogemust tarvis (matemaatikas ja loogikas ei ole). Loogika väidete tõestuseks ei tarvitse teha katseid (3. fig. kahtlane).

Järeldus metafüüsika kui teaduse võimaluse kohta: kui ta on reaalteadus, siis kõige üldisem. Metafüüsika peab väljuma üldteesisest, mis pärit mõistusest. Ratsionalistide arvates metaf. meetod on deduktiivne. Kõik teadused reaalilmast peavad põhjenema kogemusel, ainult ideaalteadused võivad olla sellest vabad - võime otsustada ka võimatute objektide kohta (võime rääkida ümmargusest kvadraadist).

Küsimus me tunnetuse maksvusest, mille kohta on tunnetus võimalik. Usutakse, et on võimalik tunnetus kogemuse all olevate ja ka üle-piirsete (transtsendentsete) esemete kohta. Kanti järele nimetatakse seda dogmatismiks. Dogmatistid olid paljud filosoofid vanal ajal - Platon, Aristoteles, ka uuemal ajal ratsionalistid, 19. saj. materjalistid jne.

D O G M A T I S M .

Ei võeta eitte tunnetusteoreetilist eeluurimist. Tunn.teooriat vajatakse kõige rohkem filosoofias - see tarvidus tekkis sellejärele, mil määral hakkas selguma vahe filosoofia ja teiste teaduste vahel. Teised teadused saavutasid fakte, filos. ei suutnud seda. Tekkisid õpetused üksteise järele - väljavaateid ei ole. Kas neid küsimusi ei ole võimalik lahendada, või tuleb käia erilist teed. Locke: "Kantist saadik ei kahelda, et uurimisele filosoofias peab eelnema tunnetus." Dogmatismi võime vaadelda ülesaaduna, tal on vaid ajalooline täht-

sus. Dogm. jälil käib skeptitsism, mis viib veendele, et tunnetus ei ole võimalik, tuleb otsustusest hoidud

S K E P T I T S I S M .

Skeptitsismis on iseloomustav suur rahu, millega hoidutakse otsustamast. Loobudes igasugustest võimalus test tunnetada, saabub rahu. Juba vanal ajal esines sk. - Phyrron j.t.

Tunnetuse vastu toodud võimalused:
1) me meeletaju relatiivsus; on vahe inimeste ja teist elavate vahel. Inimese ja looma organismid erinevad, reageerivad mitmeti samadele ärritustele.
2) vahed inimeste vahel, 3) vahed samal inimesel: kaugel on asi väike, lähedal suur. 4) inimeste vaated erinevad, ka kombed, usud jne. Mis ühe rahva juures keelatud, see teise juures võib olla lubatud (näit: Pe sia mehed kannavad pikka, maani riiet, kreeklased mitt Me mõisted ei ole küllalt selged, me järeldused sisaldavad vigu. Näit: süllogismis (I fig.) „kõik inim. on surelikud," Sokr. on inimene - järel. Sokr. on surelik. Tunnetus ei ole võimalik, otsustust võib vaadelda ainult tõenäolisena. Täielik skept. ei ole võimalik, sest saabuks vastolu, sest üldväide"ei või midagi teada" on vastolus enesega.

Fakte skeptitsismi vastu:
Kuigi igas teaduses leidub problemaatilist, siis ka palju kindlat, mille juures ei kahelda. Täielik sk. ei ole palju pooldajaid leidnud, osaline skept. esitab võimalust teat objektide kohta - on seot osalise dogmatismiga. Näit: kui ei ole võimalik teada saada kogemuse piiritagustki, ometi saab teada kogemusele antut.

Teaduslik skeptitsism on ühendet usulise dogmatismiga: jääb usk, mis on Jumala avaldet. Paljud filosoofid on osalised skeptikud, näit: Hume.

Eraldame: 1) süstemaatilist ja 2) metoodilist skeptitsismi. Met. skept. Descartes (Ratsion., ideaane teadus on matem., filos. peab sama teed käima). Descartes otsis lähtepunkti, mida arvas leidvat enese seniste väidete hulgast, mis on kahtluseta. Tõstab kõ simuse meeletaju kohta, kuid need petavad meid (näit: unenäod). Ei ole kriteeriumi ärkvelolekü ja unenäo vahe leiame kahtluseks põhjuse. Aga matemaatika ei ripu meel test, kuid siingi on eksitused: võime mitte tähele pan

na , võime kujutella kurja võimu, kes meelega võõb pe-
ta. Jättes need kõrvale jõuab faktile, milles ta ei
kahtle: enese olemasolu, mõte, tunne, tahe jne. Seega
on kindel punkt leitud: teadvus. Cogito, ergo sum.
püüab näidata, et kahtlus on Jumala, välisilma jne.
kohta. Ta skept. ei olnud lõplik seisukoht, vaid lä-
biminek kindlamale. Descartesi filosoofias on uuele
ajale omane kriitiline vaim. Descartesilt valitud tee
oli tingitud tollest ajast, teised ei pea sama teed
käima. Me ei nõua mitte Desc. teed, vaid kriitilisust.
Meie ajal tunnetusteoreetilised voolud on lähedal süs-
temaatilisele skeptitsismile (osalisele.)

Ernst M a c h (austria füüsik ja filosoof) ütleb:
Teadus on rikas, ei ole võimalik, et me tunnetus pee-
geldaks tegelikkust, nagu see on. Me tunnetus tuleb
toime teat abinõude varal; meil on mõisted, üldised
otsustused, kus paari sõnaga on öeldud maksvus palju-
de asjade kohta, teooriad selgitavad seda, mis esineb
sageli. Seega - on ant abinõud mõttele, et üle saada
mitmekesisusest. Teadusliku teooria ülesanne üle saa-
da mitmekesisusest. Hoiame kokku vaimi. energiat -
suurem mõtlemise ökonoomia.

H i n d a m e t e a d u s i ö k o n o o m s u -
s e järele. Näit: Ptolomeuse ja Kopernikuse teooria:
Kop. teooria annab lihtsama pildi. Valime Kop. teooria
lihtsuse pärast , küsimata, kumb on õige. Teaduslikud
teooriad ei arene nii, et näit: saada lihtsamat pilti;
aatome vaadeldi kaua mateeria tükikestena, nüüd on
pilt palju keerulisem -aatomid on nagu planeetide süs-
teemid. Praegune aatomite teooria on keerulisem vanast;
peaks uuesti pöörduma vana poole, mis on lihtsam ja
ökonoomsem. Machi järele seega ei räägita tõest ene-
sest, vaid teaduslikku teooriat hinnatakse ökonoomsu-
se järele.

E M P I R I O - K R I T I T S I S M ,

mille esindajaks saksl. Richard Avenarius (1848 -
1896). Avenarius väljub C-st - ergukava tsentraalsest
osast, sO,pääajust. Sellele vastu seisab ümbruskond,
mis mõjub C-le, tekivad protsessid, mida jaotab kahte
liiki: 1) Protsessid, kus sünnib C poolt aine assimi-
leerimine S (toitmine), 2) Dissimilatsiooni protsess,
kus aine ära antakse - R (töö). Need protsessid - S ja
R - on vastolus teineteisega. Kui need on tasakaalus

(s.o. aine võrdselt assimileerub ja dissimileerub), siis kogusumma = 0. f(S)+f(R)=0. See on maksimaalseks eluhoiu elemendiks. Ometi esineb kõikumine 0 ümber - tasakaalu leidub vähe. Kui tasakaal on rikut, tekivad protsessid tasakaalu saavutamiseks. Neid protsesse nimetab Avenarius: e l u l i n e r i d a (Vitalreihe), milles eraldab kolm pääosa: 1) tasakaalu rikkumine, 2)protsessid kõrvalekaldumise seismapanemiseks ja 3)protsessid mis tasakaalu viivad.

Siin on tegu füsioloogiliste protsessidega, millele vastavad protsessid psüühilises reas. Mõlemate vahel on funktsionaalne side. Füsioloogilised protsessid on rippumatud, psüühilised - eelmistest ripuvad. (Ei öelda, kas kausaalne või muu side). On kahesuguseid elemente: 1) psüühilised protsessid - taju, aisting, kujutlused. 2) karakterid, mis käivad selle kohta, kuidas me psüühilised elamused läbi elame, tundmused (lõbu ja norg). Nt: "punane meeldib" on karakter. "Vihm sajab" (elem.)"sadu ei meeldi mulle" - jälle karakter. Samuti on karakter kui teat asi kutsub esile teat tunde - viha, hirm ja muud.

Eluline rida ja sellele vastavus psüühilises reas:
1)tasakaalu rikkumine - probleemi ülesseadmine,
2)seismapanek - katse probleemi lahendada,
3) tasakaalu seadmine - probleemi lahendamine.

Üksikud osad psüühilises reas võivad esineda karakteriga, tekib kahtlus, uudishimu jne. Probleemi lahendamisel - rahuldustunne jne. Kui meile on antud mingi tunnetus, siis ta väärtus ei olene sellest, kui lähedale ta jõuab absoluutsele tõele, kui õigesti tabab tõelisuse elemente, vaid sellest, missuguses osas vitaalreas ta [illegible]seisab. On ta III-s, ilmub tõe karakteriga, ta on väärtuslik, et rikutud tasakaal on jalule seat. Vaatame, kas tunnetus seisab 1., 2. või 3.-as reas. See vitaalrida on Avenariuse järele maksev kõigi juhtude kohta. Vitaalrida võib olla ka komplitseerit (mittelihtne), näit: võtame lihtsa füüsil. protsessi või filosoofilise arutelu. Lõplikus analüüsis jääb ikka 3 mainitud osa.

See teooria on enamvähem formaalset laadi. On tähtis missuguse funktsiooni teat protsess täidab; on ta viimases (3.), siis on õige. Sama otsustus, mis ükskord on viimases, võib kanduda 1.-sse, näit: kui seisab vastolus mõne faktiga, siis ei esine ta enam tõena, vaid probleemina.

Avenariuse teos: "Philosophie der reinen Erfahrung" (1888). - Üks Kanti biograaf on Kanti nimetanud „reeglite" inimeseks. Avenariust võib nimetada "formelite" inimeseks, sest see eelistas kunstlikke sümboleid: ta raamatuis on igalpool formelid. (Mach leidis, et see (Av.) on kooskõlas ta enesega, ometi ei lugenud teda raskuse pärast).

Kriitika Avenariuse teooria kohta: võib tekkida kahtlus vitaalridade suhtes j.m. (Me ei võta seisukohta, vaid märgime teat külgi). Osalt on ühist Machiga. Ta ei vaata, kui lähedale teadusl. teooria jõuab tõele (see ei ole tähtis), vaid küsib esiti, missugust osa see teooria etendab eluhoiu sh tes, missuguses osas võtaalreas seisab. Kui on 3.-as, siis on tõsi, sest viib tasakaalu maksimumini. Kui osutub, et ta ei suuda ∅-punkti viia, siis on 1.-s. Aven. teooria ei ole maksev üksi teat. teooriate, vaid kõigi nähete kohta.

Teat mõttes Aven-ga sarnasust ühel teisel voolul, millel meie ajal palju pooldajaid, see on

P R A G M A T I S M .

(kreeka pragma=tegu, ese). Pragmatismi aluseks on 2 printsiipi: 1) kui meile on ant mingisugune probleem, peame esiti küsima, missugune praktiline tagajärg on seot antud probleemi lahendamisega. Kui tagajärg on sama igasuguse lahendamise juures, siis probleem on asjatu (tuleb kõrvale jätta). Näit: küsimus, kas välisilm on reaalselt olemas või mitte, on ülearune, sest jääb samaseks. Samuti on küsimusega Jumala olemasolemisest. Kas vastame ei või ja, praktil. ülalpidamine jääb samaseks. Võime kõrvaldada probleemid, milles küll palju mõeldakse, nis aga on üleliigsed.

2) Meie mõtl., teoreetil. hüpoteesid jne. on selleks, et esiti me eluviisi juhtida, nad on tööriistad, mida kõigepäält hinnatakse ona ülesande täitmise järele (~ kohaselt). Võib vahetada tööriista paremaga, samuti teeme teadusliku teooriaga. Tähtis, kui hästi täidab ülesannet, küsimus tõele vastavusest jääb kõrvale. Ei ole absoluutset tõtt. Ükski teadus pole muutumatu. Matemaatikas aksioomid on postulaadid, s.o. teat oeldused, ometi ei ole kindel, et nad tõele vastavad. Põhjuslikkuse seadusel ei ole kindel ta maksvus, on ka postulaat On [illegible], et ühel päeval selgub aksiooni ebakindlus. võimalik Üksikuid väide[illegible] vaatame tööriistana, mille abil elus läbi saame.

Pragmatism on kõige enam levinud Ameerikas. Samu elemente leiame juba kreeka filosoofide juures (Protagoras j.t.). Esimene esindja on Pierce, tähtsaim William James. Euroopas on tähtsaim professor Schiller (Oxfordis). Schiller ise nimetab seda humanismiks s.o. inimese seisukohalt (mitte ajalooline human.) Ka teisi selliseid filosoofe on Euroopas, nt: Jerusalem ("Sissejuhatus filosoofiasse"). Pragmatismil on ühiseid jooni eelmiste õpetustega.

Ei taheta küsida, kuivõrt vastab tunnetus tõele, vaid missugust osa etendab teat õpetus bioloogilisest seisukohast, s.o. elu alalhoiu suhtes.

Veel üks õpetus meie ajal on aktiivne, nimelt

"N a g u o l e k s" f i l o s o f i a

(Philosophie des Als - ob). Esindaja Hans Vaihinger, kelle vastav teos ilmus 1911.a. See äratas palju tähelepanu, loeti palju. Omab palju ühist eelmiste seisukohtadega. Vaihinger ütleb: "Igal inimesel on tahe elada (Willen zum Leben), millele on mõtlemine üheks abinõuks, et sihtidele jõuda.

On üks seadus, millega abinõud kasvavad otstarbeist üle- nii on ka mõttega, mis alul oli abinõu, pikkamisi kasvas iseseisvaks, teoreetiliseks, mis seab üles võimatuid nõudeid, näit: maailma tekkimine, suhe füüsilise ja psühhilise vahel. Neid küsimusi on sama võimatu lahendada, nagu $\sqrt{-1}$. Sisuliselt ei või neid lahendada, küll aga psühholoogiliselt.

Paljud teooriad, hüpoteesid on teat valed oletused (Annahmen), mis sisaldavad vastolu. Neid tehakse teades, et nad õiged ei ole, vaid et ülevaadet saada ja korraldada teadusi. Neid vale oletusi nimet. fiktsioonideks. Vaatleme paljusid, nagu oleks see nii (als ob...) Näit: Füüsika vaatab valgust, nagu oleks see eeter. Ka matemaatikas esinevad fiktsioonid, nt: geomeetrias ja differentsiaalarvutustes. Oletatakse, et kõverjoon koosneb sirgjoontest, ja et ketas koosneb kolmnurkadest. Teadlikult tarvitame fiktsioone, et ülesannet lahendada. Fiktsioonide riik on meile siiski väga tähtis ja väärtuslik, näit: romaani ja näidendi tegelased, kes küll elanud ei ole. Ka religiooni ilmas: üksiku usutunnistuse metafüüsiline külg on teat fiktsioonid, mis ei vasta tõele, kuid või-

vad meile kasulikud olla, kuigi me teoreetiliselt nõus ei ole, praktiliselt on kasulikud.

Meie aistingud ja nende sisud on reaalsed, nende vahel võime leida mitmesuguseid suhteid; võime seadusepärasust leida nende vahel. Kui teadus kaugemale läheb, satub ta fiktsioonidele, võib nt: küsida, mis mõte on kõigil nähtaval.

Vaihingeril on palju ühist 3. seisukohaga: 1)mõtlemise ökonoomia, 2) Avenarius ja 3) pragmatism. Vaadatakse mõtet kui abinõu paremaks elu käitamiseks, hinnatakse kõike bioloogiliselt seisukohalt. Nende kõigi õpetuste kohta võtame seisukoha: Kui on antud tunnetus, on võimalik kaks seisukohta: 1) Väljume sellest, et tõde on meile saavutamatu. Tõde iseenesest on väärtuslik, ja kui meile on antud üksik tunnetus, asume ta hindamisele; küsime, kuivõrd ta tõele, s.o. absoluutsele tõele vastab, mida ne küll ei tunne. Üksikul juhul küsime: kuivõrd väärtuslik on teaduslik seadus, kui mitmekesised on võimalikud järeldused. Seadust hindame seda kõrgemalt, kui võrd üldisem ta on. H i n d a m i n e

2) Arvame, et tõde pole saavutatav, või ainult väga piiratult. Vaatleme mõtlemist kui abinõu paremaks elust läbi-saamiseks - bioloogiline seisukoht. Näit: mis tähtsus on bioloogiliselt käel, kui võrdleme teda n t: ahvi või karu käpaga - küsi on otstarbekohasem. Sellest seisukohast hindame ka teooriaid, hüpoteese, õpetusi; neile kõigile on ühine see, et väljuvad 2. seisukohast: tunnetus ei ole absoluutne, mis kord õige, võib väärituks osutuda. Geomeetria kõrvale on teised tekkinud. Matemaatikat vaadatakse kui hüpoteetilisi väiteid. Võetakse teat. hüpoteesid ja leitakse võimalikud järeldused. Nii võib välja töötada terve matem. süsteem. Näit: paralleeljooned lõpmata kaugel lõikuvad, kolnurga <)-de summa võib olla näit: 2 1/2 d - ei leita tõde (skeptitsism).

2. joon: bioloogiline vaateviis.(Otstarbekohasus). Abikonstruktsioonid erinevad mitmeti, põhitoon on üks. Esiti tähendame, et üldeeldus, millest väljuvad, ei ole kooskõlas tendentsiga, millel põhjeneb. Kui teadlane seab üles hüpoteesi, siis vaatleb seda kui tõtt. Ka vaadatakse nii, nagu viiks see lähemale tõelikkusele. Näit. vaatame valgust, nagu oleks see eeter. Hüpoteesid on ainult tõenäolised, mida vaadeldud seni tõena , kuni ei ole vastuväiteid leitud. On põhiväiteid, mis erinevad neist teooriatest - mõtlemise ökonoomia, s.o. mõtlemisenergia hoiu põhimõte.

Pääküsimus: kas leidub absoluutset tõtt või mitte. Selle kohta on mitmed vaated. Vanas kreekas ühelt poolt 1) sofistid (Protagoras): inimene on kõigi asjade mõõt, absoluutset ei ole. 2) Sokrates ja Platon: on absoluutne tõde, mida inimesed osalt võivad tunda.

Uuel ajal skeptikud (osalt Kant): võime konstateerida nähteid, ilmutusi, asi iseeneses (Ding an sich) jääb lahendamata. Kant seisis lähedal fiktsioonide õpetusele. "Puhta mõistuse kriitika" ütleb: et teat küsimused, mis on esitanud metafüüsika, ei ole lahendatavd, nt: kas maailm on piirat ruumis ja ajas - võime väita mõlemat moodi.

Uuemal ajal leiame ka vastolud - mõned toonitavad et on olemas absoluutne, muutmatu tõde, millele põhjeneb loogika, matem. jne. Eriti saksl. Bolzano (19. saj. alul), kes kirjutas "Wissenschaftslehre". Väga tähtis on Husserl - suurimaid loogikuid.

Teaduste ajaloos näeme teooriaid, mida vaadeldi tõelistena, kuid mis andsid maad uuetele. Siiski näeme, et teaduslikud teooriad ei ole täiesti ekslikud: põhijooned nt: on enamasti õiged, ainult ei ole tegelikkuse küljed hästi tähele pandud. Nii näit: atomistlik teooria - põhimõte, et materjaalsed asjad koosnevad väikestest tükikestest, on püsima jäänud. Ainult teooria aegajalt töötatakse paremini välja. Samuti Kopernikuse põhimõte jääb maksvaks astronoomias. Päikest vaadatakse gaasitaolise kehana. Võime väljuda eeldusest, et on võimalik kindlale jõuda. Vaihingerile võib vastata: teiegi arvamine on fiktsioon, ka see on vale. Neid õpetusi võime lüüa nende eneste relvuga. On tähele pandud, et üksikud õpetused on nähted, mis otte tulevad inimelus, neil on bioloogiline tähtsus, et neid mõista, tuleb arvestada inimlikku külge, ei saa vaadelda abstraktselt. Eriti Schiller rõhutab inimlikku külge. Teiselt poolt võime abstraheerida, nt: loogikas. Sellega lõpetame dogmatismi ja skeptitsismi vahekorra vaatlemise.

On voole, mis otsivad keskteed dogmatismi ja skeptitsismi vahel : 1) positivism ja 2) kritiitsism.

P O S I T I V I S M .

Positivism tahab pakkuda positiivset, kindlat. Teaduslik uurimus peab lähtuma täiesti kindlast.

Kindlad on vaid kogemuse faktid, mis meile otsekohe on antud, s.o. immanentne (teaduse piires). Võttes otsekohe antu, teaduslik uurimus võib neid analüüsida ja leida elementidevahelised sidemed, leida koeksistentsi ja suksessiooni sidemed. Ühed nähted esinevad ühel ajal, teised järjekorras, me ülesanne on nende täpne, kokkuvõtlik kirjeldus, oleva - /.konstrueerimine - kaugemale uurimus ei saa minna. Tuleb piirduda otsekohe antuga. Mis on väljaspool kogemuse piire (hing jumal jne.), see tuleb kõrvale jätta. Selliste (hing jne.) asjadega on teotsenud metafüüsika, millel ei ole objekti ja seega ei suuda midagi pakkuda.

Filosoofia ülesanne oleks uurimistöö täiendus, teaduste resultaatide koondamine, tõuke andmine üksikteaduslikeks uurimisteks jne. Turnetusteoorias võiks teotseda, metafüüsika tuleks kõrvale jätta.

Positivism on väga laiali levinud, esineb mitmel kujul. Tutvume kahe õpetusega.

Posit. on vool, mille elemente võime juba ammu filosoofias märgata (isegi Protagoras). Uuemal ajal on sellele lähemal Hume. Esimesena on positivismi üles võtnud prantslane

C O M T E,

kes väljub vaatest, et teadmine omab esiti praktilist ülesannet. "Teada selleks, et ette näha, et võida valitseda nähete üle". Teadus ei saa muud kindlaks teha kui fakte. Teaduste ajaloost näeme, et inimesed ei jõudnud kohe arusaamisele sellest ülesandest. Comte'i järele on terve inimkond kolm staadiumi läbi teinud.

I Teoloogiline staadium: kõigi nähete taga on faktid mis on tähtsad inimestele. Kui looduses midagi sünnib, siis keegi seda tahab. On vaimline jõud, mis põhjustab muudatusi looduse nähetes. 1)Fetišism: iga üksiku asja taga seisab mingi vaimne jõud. 2) Polüteism -nt: kreeklaste jumalad, 3) Monoteism: kõikide nähete taga on üks vaimline jõud - Jumal.

II Metafüüsiline staadium: nähteid seletatakse erilise jõu läbi, nt: pumbas vee tõusmine on "hirm tühjuse eest". Nähete taga seisavad erilised jõud. (Molière naeruvääristab seda naljamängus). Aristoteles: "oopiumil on magamapanev jõud" Vrd. 18. saj. oli võimete psühholoogia.

III Positivism. Vaimlised jõud kõrvalduvad, konstateeritakse fakte. Igalpool pole jõutud selleni, väga palju inimesi on veel esimeses järgus. Esineb teoloogi-

list vaateviisi, nt: ajalooski seletatakse, Jumal juhtivat inimeste ja rahvaste saatust.- Mõni on ühel alal I-s, teisel III-s jne. Comte ei ole arendanud erilist tunnetusteooriat.

E r n s t M A C H (+1916).

Mach (füüsik ja filosoof) ütleb, et tuleb piirduda täiesti kindlaga, otsekohe antuga, milleks on meie aistingud. Kõik maailmas võime tagasi viia aistingu elementidele - need on ehituskivideks kõigile nähetele. Lõplik analüüs viib igal juhul aistingutele. Meie seisukohast oleneb side välisilmaga. Välisilm on ABC, meie keha = KLM, vaimline ilm Sõγ. Vahe ABC ja KLM vahel: välisilmas muudatus ühes elemendis ei põhjusta muudatust teises, kuna kohas on teisiti. Nt: siin ruumis panen tooli teisele kohale - kõik jääb muutumata, aga muljun silmamunale, kõik hüpleb üles-alla. Päid pöörates muutub täiesti terve pind (s.o. vaateväli). Printsipiaalset vahet keha ja välisilma vahel ei ole, kuidas nad teineteisest olenevad, see kuulub loodusteadusse. Kuidas ripuvad aistingu elemendid keha elementidest, seda käsitab psühholoogia. Loodusteadlased vaatlevad, kuidas välisilma elemendid üksteisest olenevad; psühholoogid - kuidas aistingud olenevad kehast. Füüsika vaatleb, kuidas objektid väljaspool keha muutuvad teiste välisnähete põhjal. Teaduse ülesanne on aistingute elemente uurida, leida seadusepärased sidemed.

Positivism ja kritiitsism omavad vahedele vaatamata üht ühist joont: metafüüsika ei ole teadusena võimalik. Arvatakse, et me tunnetusele on tõmmatud kindlad piirid, siinpool neid on see, millega tegutsevad teadused, teiselpool piiri asub see, mida nimetatakse metafüüsikaks.

Kas metafüüsika teadusena on võimalik?

Üks tähtsamaid kallaletunge metafüüsikale võeti ette Kanti poolt (1781.a.) "Puhta mõistuse kriitikas". Ta argumendid metafüüsika vääramiseks ja kriitika (hing, Jumal) avaldasid kaasaegsetesse sügavat muljet, teda nimetati "kõike purustajaks". Praegugi mõned arvavad, et Kant on metafüüsika lõplikult eitavalt otsustanud. Praegu ei kahelda metafüüsika kui teaduse võimatuses. Üldiselt vaatab metafüüsikat kui filosoofia

osa, millest keegi midagi ei või teada, kuna tarvitab meetodeid, mis praegu on võimatu.

Metafüüsika on peaaegu sõimusõna, nt: kui teda psühholoogile ette heidetakse. Kant tähendab seda metafüüsikat, mis valitses tema ajal Saksamaal - see oli Leibnitzi metafüüsika, nagu teda üldiselt õpetati. Met. on iseloomustet järgmiste joonte läbi:

1) ta lähtekohaks on mõisted, lähtutakse valmis mõistest, põhjendatakse olevat me mõistusega - abi väljaspoolt ei ole tarvis.
2) Tarvitatakse deduktsiooni.
3) Metafüüsika tahab sama apodiktiline olla, kui matemaatika või loogika. Kant peab silmas niisugust metafüüsikat ja on suutnud näidata selle võimatust.

Kuigi met., mille vastu võitles Kant, ei ole täiesti kadunud, kuigi ta tähtsus väheneb, ometi õitseb katoliku ilmas see metafüüsika, mis põhjneb Aristotelesel. Kas ainult mõistetest lähtuv deduktiivne ja apodiktiline metafüüsika on võimalik? Metafüüsika on kõige üldisem teadus reaalsusest, uurib laiema ulatusega alasid, kui üksikteadused. Kas on õigustet vaade, et on kindel piir üksikteaduste ja metaf. vahel, et võiks alati määrata, kui kaugele võib minna, et jõuda välja üksikteaduse piirist.

Pääle Aristotelese surma koguti ta töid väljaandmiseks (Aristoteles nimetas seda esimeseks filosoofiaks, nagu Descartes nimetas "prima philosophia"). Need Aristotelese tööd olid füüsikaliste teoste järel, ha kati sellepärast hüüdma "see, mis füüsikaliste taga seisab" (=metafüüsika), pärast see sõna üldistus kogu vastavasse filosoofiasse; hakati seletama, et metafüüsika nimi ütleb teaduse. Arvati, et on piir, millest siinpool positiivsed nähted. Teaduste jaotamine on põhjendet nähete jaotamisele, teadus on tööjaotus edukamalt töötamiseks. Piirid teaduste vahel ei ole absoluutsed. Näit: füsioloogia instituudil on samad aparaadid, mis psühhol. laboratooriumilgi,, füsioloog. loenguil on sama asju, mis psühhol. loenguilgi (värvide segam. j.t.). Ei saa alati kindlaid piire tõmmata. On mitmekesiseid nähteid, tead. küsim. nende kohta on piirat, mõnel laiem ulatus, teisel kitsam. Kanti aegse metafüüsika põhjal ei ole veel öeldud, et ei oleks võimalik teine metafüüsika, mis väljuks faktidest, tarvitaks induktsiooni jne. Tegelik filosoofia areng 19.

saj.-l on meile niisuguse metaf. kohta kindla jaatava vastuse annud. Näit: Fechner, väljapaistev filosoof, kes 19.saj. 3.-l veerandil avaldas Saksamaal suurt mõju. Ka Ed. Letmanni ja Becher'i esineb metafüüsika, mis käsitab väga üldisi küsimusi, ometi väljub faktidest.

Nüüd võime öelda, et metafüüsika teadusena on võimalik ja sarnaneks üksikteadustele - ei saa piiri tõmmata, kus lõpeb üksikteaduslik uurimus, kus algab metafüüsika. Iga teaduse juures jõuame üldisele küsimusele. Siiski täheldame, et metaf. ülesannete lahendamine on raskustega seot, mida ei ole üksikteadustes. Metafüüsika küsimused on seda laadi, et meie vastustele neis küsimusis avaldavad mõju subjektiivsed kalduvused, meeldivused, maitse, ümbrus ja üldse mõjud, mille all viibime. Näit: ajaloos on näha autorite vahed - kodumaa ajaloos on tähtis, mis rahvusest on autor, igal on ise vaated. Vene ajaloos venelased ise vaatasid tatarite tulekut kui hariduse takistust, teised aga arvavad, et tatarlased seisid kultuurselt kõrgel.

Üksikteadustes need faktorid palju ei mõju, seda enam aga metafüüsikas, mille küsimuste lahendus on seot metoodiliste raskustega. Tarvitame hüpoteesi - nähete oletatud põhjustest tuletame tagajärjed, mida võrdleme reaalsete faktidega, mida enam on ühtumist, seda suurem on kooskõla, eriti kui saame täpsalt välja arvutada ja võrrelda mõõtmiste tagajärgedega. Suurte arvude juures on see juhuslik. Seda paremini saame järeldada, mida enam sarnasust on tuntud nähetega. Mida väiksem on sarnasus oletatu ja tuntu vahel, seda vähem oleme kindlad tagajärjes ja ei või tuletada. Tegelikult leitavaid metaf. hüpoteese vaadeldakse liiga abstraktselt, kogemus paljudel ei esine. On raske kontrollida hüpoteesi. Üks metaf. hüpotees on olemas mittematerjaalne olevus, mille tegevusega on seletatav me hingeelu. Tegelikult kuskil meil ei esine mittematerjaalset substantsi, me ei tea ta omadusi - sellest ei saa midagi tuletada. Kuidas me endised elamused säilivad? Hinge hüpotees ütleb: "jäljed hinges". Näit: õppimine alul edeneb kiiresti, pärast aeglaselt, viimaks jääb seisma (vrd. masinal kirjutus), näit: mitu silpi jõuame meeles pidada. Kas neid üksikasju saame tuletada hinge hüpoteesist? Ei! Jäävad mingisugused jäljed hinge, kaugemale me ei saa. Puudub või-

mahus üksikasjalikke tuletusi teha. Võime alati metaf. hüpoteesi kõrvale jätta teise (oletada), mis sama hästi või halvasti seletab fakte. Ka on mõnes asjas mitu hüpoteesi, kuni uued faktid mõne kõrvaldavad. Metaf-s peame piirduma väiksema tõenäolisusega, kui teistes teadustes. Kuigi teoreetiliselt positivismil ja krititsismil ei ole õigust metaf. eitamiseks, peame vähemalt praktiliselt asuma seisukohal, et need küsimused ei ole praegu lahendatavad. Võtame nüüd iga küsimuse juures eraldi seisukoha, metafüüsikat mitte kõrvale jättes. Takistuseks positivismi seisukoha üldmaksvaks saamise vastu on psühholoogilised momendid. Paljude isikute juures on "metafüüsiline tarvidus", paljude juures on see väga tungiv. Me ei saa eeldada, et tarvidust saab alati rahuldada. Üksikteadused ja metaf. esimeste hüvides on kasulik mõlemate küsimusi mitte segada. Igaüks ei ole metaf. küsimuste lahendaja. Tekib skandaal filosoofiale, kui üksikteaduse esitaja segab end metaf-kasse (oma koduseks tarvidusks võib igaüks konstrueerida oma metaf., mitteavalikkuse ees).

T U N N E T U S J A R E A L I T E E T .

Mis on tõde? Tõde on kokkukõla mõtte ja asja vahel. Milles seisab see kokkukõla, missugused on need asjad ja kuidas võime teada, et mõte on kooskõlas asjaga. Algame loomulikumaga, millega iga inimene algab ja mille juure suurim hulk jääbki, see on

n a i i v n e r e a l i s m,

mis on ilma kriitikata. (Meod inimesed ei tarvitse naiivsed olla). Selle realismi seisukohta võib formuleerida: 1) "On väljaspool meid meist ripnumata mitmesugused objektid (esemed, loomad)
3) "Võime materjaalseid objekte tunda, nagu nad iseenesest on." Temperatuur, maitse, lõhn jne. on asjade reaalsed omadused. Kas lepime sellega?

Eeldame, et materjaalsed asjad on olemas ja me neid tunnetame. On hulk argumente, mis räägivad vastu, et võime asjade meelelisi omadusi vaadelda reaalselt. Esineb meeletaju relativiteet, ese võib erijuhtudel esineda eri kujuliselt. Näit: me ees on maasikad, lehed ja marjad isevärvilised, värvipime ei leia vahet. Samu-

ti 2 tooni. Ka on vahe sama isiku juures: punane paistab hämaras mustana. Värvi segamine: sinine ja punane annavad violeti. Kuulmise puhul: toon kaugenedes madaldub, lähenedes kõrgeneb. Kompamine: hoime ühe käe külmas vees, teise kuumas ja paneme mõlemad leigesse vette - nüüd ühel käel on soe, teisel külm. Järelikult - me ei saa asju vaadelda reaalselt, siis satuksime vastollu loogikaga vasturääkivuse seaduse suhtes (A ja mitte A) - üks omadus samal ajal on ja ei ole. Hulk argumente näitab meeletaju relatiivsust. Siis paljud muud tegurid. Näit: kui ärritus on liiga väike, ei põhjusta ta aistingut. Väga väikest vahet kahe ärrituse vahel me ei märka. Teine fakt - vaatlemine aparaatide abil: nõel, mis muidu on sile, paistab mikroskoobiga vaadates mittesiledana. Võiks öelda: mikroskoobi pilt on õigem. Suurendades saaksime igakord teise pildi, mis on õigem. Fakte füsioloogiast: Välised ärritused enne pääajju jõudmist lähevad läbi närvikiudest, kas võivad muutuseta jõuda pääajju.

Meelte spetsiifilise energia seadus. Meil on järgmised faktid: võime näit: silma ärritada mitmel viisil valguse, rõhumise, elektrivooluga, keemilisel teel jne, ometi alati saame valgus- ja värviaistingu. Võrkkilel on asi vastupidiselt. Võime ärritada kompamismeelt, keelt elektrivooluga ärritades saame "hapu". Elektrivool iga meele juures mõjustab eriaistingu. Järelikult - me meeled ei peegelda esemete õiget olu, me meeled, aistingud ei peegelda ärrituste tõelisi omadusi.

Joh. Müller'i poolt on need faktid kokku võet. Igal meelel on oma spetsiifiline energia, mis eset laseb tajuda alati ühte moodi. Tuleb eraldada fakte ja seda seadust (viimase suhtes on kahelduid). Kus võiks asuda spetsiifiline energia, kas organis või pääajus - ollakse mõlemail arvamisil. Esitatakse teat faktid psühholoogiast: aistinguid ja tajusid vaadatakse psüüniliste protsessidena. Kuidas võib psüüh. protsess sub ja materj. asju ühtlusse viia? Lisaks juhitakse tähelepanu (asjade omadusi objektiivsetena) loodusteaduse seisukohale. Füüsika täheldab ja katsub kõik tagasi viia kvantiteedile. Püütakse lahendada võnkumise kiirust jne. Põhitoonide kõrval tekivad tämbrid, ülemtoonid jne. kvalit. vahed viiakse kvantiteedi vahedele. Samuti temperatuur on kui keha väikeste osakeste võnkumine, suure võnk. juures soojus. Samuti valgusel, vär-

vel jne. on kvantiteedi vahed. Valgus—eetri võnkumine. See näitab, et me ei saa kehade meelelisi omadusi vaadelda reaalsetena, füüsika vaatab vaid kvantitatiivseid vahesid. Meeletaju on subjektiivne. Palju argumente on selle vastu, et tajume asjade reaalseid omadusi, muidu: S on P ja S on mitte P. On katsut osa meelelistest omadustest päästa: üks osa olevat küll subjektiivsed, teistel aga olevat objektiivne tähtsus, mis on ka füüsika seisukoht. See oli ka juba Locke'il (17.saj.) /kahesugused nähted/: 1/sekundaarsed - subj. ja 2) primaarsed -objektiivsed.

Objektiivsed on geomeetrilised ja mehhaanilised, omadused: kõvadus, liikumatus jne. Sellegi vastu on vaieldud, primaarsed ei olevat meile teisiti antud kui sekundaarsed. Kõiki nähteid tajun oma meelte abil. Pean kõik tajud lugema subjektiivseks. Locke'l nähakse järjekindluse puudust.

Realismi seisukohal on mitu eeldust: on väljaspool meid välisilm, olenemata, kas tajume või mitte, ja - võime esemeid tunnetada, nagu nad iseenesest on. On kindel, et asjad on olemas meie ees.

Naiivse realismi kaks teesist:

1) Väljaspool meid on materjaalne ilm ja

2) Sel ilmal on need omadused, millega meile ilmub. Paljud filosoofid on jõudnud arvamisele, et asjade omadused on puhtsubjektiivsed. Kindel, et materjaalne ilm on. Kui oleks tõesti materjaalne ilm, kuidas võime tast teateid saada?

1) Võime teda otsekohe vaadelda,

2) Ei ole otsekohe antud, jõuame arusaamisele järelduse teel, 1. langeb ära: Meile otsekohe on antud me teadvuse sisud: aisting, tajud, kujutlused. Kunagi ei ole ant välisilm ise.

2) Arusaamine järelduse teel. Mis laadi järeldusega jõuame maailma olemasolule? See põhjeneb kausaalsuse seadusel - igal nähtel on oma põhjus. Järelikult - ka me aistingutel ja tajudel peab olema oma põhjus. Välisilm põhjustab aistinguid ja tajusid. Läheme tagajärjelt põhjusele. Niisugune järeldamine ei ole absoluutselt kindel, on problemaatiline. Alati, kui teeme sellest järeldust, peab arvestama põhjuste mitmust. Iga nähe võib omada mitmesuguseid põhjusi. Näit: Temperatuuri tõus kehas: võib saada teiselt kehalt, elektri abil, keemilisel segamisel, mehaanilisel teel (hõõrumine) - t° tõusul on mitmed põhjused. Seega järeldus taga-

järjelt põhjusele on problemaatiline - on mitmeid võimalusi; on kolm üldist võimalust:

1) Me tajude ja aistingute põhjus on väljaspool me teadvust, põhjuseks materjaalsed objektid.

2) Me tajude ja aistingute põhjus on väljaspool meid, ta on mittematerjaalne.

3) Me tajude ja aistingute põhjus peitub meis eneses.

On vastolu: 1)Objekt peab olema rippumatu me mõtlemisest, 2) mingi objekt võib meile saada objektiks ainult siis, kui me temast mõtleme. Mõte objektist, mis rippumatu me mõttest, sisaldab eneses vastolu.

Oletus materjaalsest maailmast on teat määral vastu teaduse poolt püstitt nõuetele. Üks nõue: me peame igal pool kõigepäält kinni pidama sellest, mis täiesti kindel on; ainult siis võib me järeldustel evidents olla. Meile on ant psüühilised protsessid, teadvuse sisud jne. Oletus materjaalsest maailmast on ühekülgne - vastu mõtlemise ökonoomia printsiibile. Sellepärast on õigem kui me jätame jutu materjaalsest maailmast ja piirdume otsekohe antuga, sest mat. ilmast me midagi ei või teada. Me teame kindlasti, et meil on tajud, aistingud, teadvuse sisud, psüühilised protsessid - me võime ainult neist rääkida - see seisukoht nimet. i d e a l i s m i k s .

2) CONSCIENTALISM (teadus), mis piirdub sellega, mis teaduses on antud.

1. seisukoht on vastu sellele, mis loomulik on igale, kes ei ole teotsenud tunnetusteooriaga, tal on aktuaalne tähtsus, teda pooldavad paljud. Sellest idealistlikust seisukohast ei saa eitada, et meil on teat objektidest kujutluse sisu, aga objektid ei olene me teadvusest. Idealism ei saa ümber lükata, et idealist ei jookse pääga vastu seina. Idealistid ütlevad: teat tingimustel tekivad teat tajud, aga mis seisab nende teadvuse sisuda taga, me ei tea.

Uuelajal on tendents enese teadvuse andmetest väljuda. Juba Descartes algab sellega, leiab lähtepunkti: "c o g i t o , e r g o s u m". Ma mõtlen, mul on teadvuse sisud ja see on täiesti kindel, millest võib väljuda. Samuti on tendents kõrvaldada seda, mis ei ole otsekohe antud; 17.saj.lõpul leiti, et osa meelelistest omadustest on subjektiivsed - Locke: sub-

jektiivsed-sekundaarsed, objektiivsed-primaarsed.

B e r k e l e y leiab, et Locke'i primaarsed omadused on sama subjektiivsed, kuidagi ei ole objektiivset, 2) kõrvaldab mõtte materj. substantsist - terve reaalilma olemus seisab tajumises "esse=percipi"(olema=tajuma).

Teat objekt on ainult niikaua kui keegi teda tajub, muidu ei ole põhjust rääkida materjaalsest objektist.

Berkeley järele on kahesugust substantsi:
1)inimese hinges piiratud substants ja
2)lõpmatu substants - J u m a l .

Jumal kutsub esile idee me hinges teat objektist, Berkeley ei ole veel täiesti jõudnud idealismini, järgneb inglane H U M E,
kes kõrvaldab mõtte substantsist, kui teadvuse sisu taga asuva ja piirdub otsekohe antuga. (Berkel.:igal on olemas hinge substants, s.o. ta elamuste kandja); Hume: Me hing on ideede ilm. Substantsi ei ole ideede taga.

M I L L ja B A I N

Mill: on reaalselt olemas me aistingud ja tajud. Väline ilma objekteks on alaline aistingute võimalus (Ta ei vasta, kuidas "võimalust"seletada).

R e a l i s m i l e on lähedal MACH ja VAIHINGER, kes tahavad piirduda aistingutega. See üldine seisukoht võimaldab mitmeti vaadelda, saabub mitu erinevat idealismi seisukohta. Harilikult eraldatakse:
1) s u b j e k t i i v n e i d e a l i s m ja
2) o b j e k t i i v n e i d e a l i s m .

Mõlemil on kindel terminoloogia. Teat filosoofid on subjektiivsed või objektiivsed idealistid.

Subjektiivne idealist väljub üksiku subjekti teadvusest, kuna objektiivne idealist räägib üldisest teadvusest, mis on üldisem üksikuist. Võib mõtelda kollektiivsest teadvusest, kõrgema vaimu oma, mis sisaldaks eneses kõigi üksikute teadvusi.

Idealismi võib kokku võtta Schopenhaueri esimese lausega: "Die Welt ist meine Vorstellung."

1)kuidas tekivad need kujutlused, mis moodustavad reaalilma, 2) kui kõik on kujutlused, milles seisab siis tõde?

Tõde on ometi kooskõla mõtte ja objekti vahel. Kui

kõik on kujutlused, langeb ära objekt, jääb järele mõte

Esimeses idealismi õpetuses on selge vastus esimesele, teises vastus tõele idealismi seisukohalt.

1. vastus on Fichte oma (Joann Gottlieb Fichte 1762-1819). Võime jagada: 1)mälu, fantaasia kujutlused, 2)tajud, aistingud. Ka Fichte esitab kaht liiki kujutlusi: ühed on muutlikud, teised paratamatud: kogemus. Kuidas seletada kogemust, näidata ta alust, mis on päämiselt filos. ülesandeks. Fichte ütleb: Kogemus on tegevuses sihit objektidele. Kogemuse seletused: 1)võimalus - tuletamine objektest, 2) tuletamine subjektest, ta vabast tegevusest. Loogiliselt on mõlemad võimalikud, ei saa loogilistel motiividel vahet põhjendada.

1) Kogemusest tuletet objektid on dogmaatilised ja viivad materjalismile ja fatalismile (kõik on ette määratud). 2. vaade on idealistlik.

Vaatleme praktilisi motiive, nagu Fichte ütleb: Missuguse filosoofia keegi valib, oleneb sellest, milline inimene ta on. Peab valima idealistlik vaade. Fichte järele kogemuses ant objektid peaksid olemema subjektist. Siin on tähtis samm, kus Kantist väljuv Fichte kaugemale läheb. Kanti järele on vaatlusvormid subjektist pärit, kuna aine on väljast poolt; aistingud tekivad, et asjad "an sich" mõjuvad me meeltesse.

Fichte järele teadvuse vorm ja sisu mõlemad on pärit subjektist. Asi iseeneses kaob, ta eksistents tunnustuseks ei leidu motiive. Me tunnetuse sisu põhjustab produktiivne fantaasia, sündides teadvuseta. Ilmuks juba valmis produktid. Produkt. fantaasia järeldus analüüsi teel. Miks produktiivsel fantaasial on tarvis esile kutsuda üksikuid objekte mitmesuguste omadustega. Miks "minal" on tarvis vastu seada "mittemina"?. Fichte järele on tarvis selleks, et 'minal' oleks kõlblise tegevuse jaoks materjali: ilm on me kohustuste kehastus. 'Mina' produtseerib 'mittemina'.

Iseenesest kogemust ja maailma produtseeriv teadvus ei ole individuaalne, vaid üldine. Eraldame individuaalsest teadvusest omapärasuse, saame üldise, mis produtseerib fantaasia läbi selle ilma, mida vaatleme materjaalsena. Siin on vastus antud kogemuse (kujutl.) päritolule.

Teine õpetus annab vastuse, milles seisab tõde (idealistlikult). See on IMMANENTNE FILOSOOFIA.

Selle pääesindajaks on S c h u p p e (1836-1913

(Leipzigis)). Temalt ilmunud "Erkenntnistheoretische Logik" - 1875. ja "Erkenntnistheorie und Logik" - 1896.a. Ta õpetus: Harilikult väljutakse dualistlikust vaatest - ühel pool objektid - teisel subjekt ja arvatakse, et neist võib eraldi rääkida, abstraheerides. See vaade olevat ekslik ja segadusttekitav. Mõtlemine ei esine üksi, vaid alati mõtlemise objektist. Tühi mõtlemine ei ole võimalik (mitte, nagu käega tühja õhku kahmatakse). Teiselt poolt ei ole objekte mõtlemiseta. Rääkimine objektist, millist keegi ei mõtle, sisaldab vastolu. Objektid on seot mõtlemisega ja lahutamatutena peabki neid vaatlema. Loogika, mis abstraheerib, on eksituses. Ei ole objekti väljaspool me mõtlemist, on teadvusele immanentne (vastand transtsendentsele, mis asub väljaspool me teadvust). Schuppe: ei ole transtsendentset, kõik on immanentne, teat mõttes me teadvuse sisu.

Terve väljasilm on immanentne me teadvusele, väljaspool seda tal puudub eksistents. Kaob dualism, kõik ilmas on me teadvuse sisu. Aga milles seisab <u>tõde</u> ja vahe tõe ja eksituse vahel? Schuppe eraldab kaht teadvust: 1) individuaalne teadvus ja 2) teadvus üleüldse, mis sisaldab ühist iga teadvusega. Tõelik on see, mis on kooskõlas teadvusega üleüldse (Bewusstsein überhaupt). Ekslik on, mis ei ole kooskõlas sellega, vaid omane individuaalsele teadvusele, nt: ühed leiavad värvides vahe, teised ei leia - viimased eksivad, sest on tegu individuaalse nähtega. Tõeline on kooskõlas üldise teadvusega. Schuppe leiab immanentse kriteeriumi tõe kohta - <u>tõde on kooskõla mõtete vahel</u>. Mis ei ole kooskõlas üldiste seadustega, on ekslik. Schuppe seisukoht sarnaneb Machi ja Avenariuse omadega. Schuppe ise ühes avalikus kirjas konstateerib, et on kooskõla tema ja Avenariuse vahel. Neil kolmel on ühine, et tahavad piirduda teadvuses antuga, et kõik ilmas koosneb ühetaolistest elementidest. Dualism kaob. Schuppe seisukoht olevat lähedal naiivsele realismile, mille järele tajutud asi on reaalne, s.o. asi on niisugune, nagu teda tajume.

Ometi on tähtis vahe: naiivrealismis tajutud asi on reaalne, Schuppe juures :reaalne asi on tajutud asi (a-b; b-a). Ei ole reaalseid asju väljaspool me taju. Ed. v. Hartmann nimetas Schuppe seisukohta "Umgekehrte naive Realismus". Schuppe ja Fichte seisukohta nimetame <u>o b j e k t i i v s e k s i d e a l i s m i k s</u>. Fichte ütleb, et mõte teadvusest on seot mõttega abso-

luutsest teadvusest. Ta juures leiame vastuse, kuidas tekivad kujutlused, mida nimetatakse välisilmaks.

Berkeley järele materjaalsed asjad on tajud, mille põhjus ... peitub Jumalas (mitte meis). Fichtel väline põhjus jääb ära, sest subjekt iseenesest produt seerib.

Schuppe vastab, milles on tõde. Kõik on immanentne. Üldiselt öeldakse: (võttes seisukohta idealismi kohta) kuigi idealistlik seisukoht paistab paradoksaalsena, vastu tervele mõistusele, ometi teda teoreetiliselt ei saa väärata. Eriti tuleb seda öelda Berkeley idealistl. argumentide kohta. Idealismi seisukoht on teaduse seisukoha vastu. Üksiku teaduse esindaja ei ole kohustet enesele valmis seadma tunnetusteooriat. Teaduse üldiseks eelduseks on, et on objektid väljaspool meie teadvust, teadvus peab jõudma nende teaalsetele omadustele. Segavad illussioonid ja eksiarvamised Kuivõrt peame pooldama idealismi, seda põhjustavad 2 asjaolu: 1)idealismi seisukoht on vastu mõistusele ja 2)vastu teaduslikule uurimusele.

K R I I T I K A:

Idealism tunnustab tajusid ja korrapärast sidet nende vahel, sellepärast ei saagi teda väärata. Idealism ütleb küll, et me esemeid tajume, aga kas on nende taga midagi reaalset ja mis see on? Teaduste leiutatud seadusepärased sidemed püsivad idealismis. Teaduste uurimuste tulemustele vaatame, kui algebralistele formulitele, jääb vaadelda, missugused suurused üksikute tähtede asemele panna. Ka siin on küsimus, mis seisab kogemuse poolt antud andmete taga.

Idealism väljub järgmistest väidetest:

1)täiesti kindel on see, mis meile otsekohe on antud ja 2)otsekohe on antud meile ainult meie psüühilised protsessid, elamused teadvuse sisu. Seisukohta võttes tuleb peatuda neil kahel eeldusel.

1. eelduse kohta: kas me saame sellega läbi? Jõuame teoreetilisele egoismile (solipsism). Kui teen ainult enese elamustest, ei saa rääkida teiste inimeste elamustest, sest need ei ole meile otsekohe antud. On küll taju selle kohta, kuid nende taga ei tohi midagi reaalset eeldada. Ei saa rääkida teiste elamustest, kuna ei ole reaalsed teiste kehadki. Kõigeenam võime mõtelda, et "mina" on reaalselt olemas. Lähemalt vaadeldes ei tohi sedagi öelda, et "mina" on olemas. Mul

on kujutlused neist, mis varem oli, kuid need pole otse kohe antud, pean aga piirduma otsekohe antuga - saabub momentaalne solipsism. Võib ainult öelda: "mul on praegu teatud elamused". - Temast ei ole tegelikult kinni peetud, ometi teda ei saa teoreetiliselt väärata.

Schopenhauer ütleb: solipsism on kindlus, mida ei saa ära võita, mida ometi võib seljataha jätta."

Raske on leppida, et ümberlükkamata seisukohast ei tarvitse kinni hoida. Kas võime ainult otsekohe antuga kindlaid resultaate saavutada? Ei saaks sellega kaugele - tajud j.t. on katkendilised, väikeste tükkidena, nendega opereerides ei saabu terviklikku pilti, nt:sajaks lõigat pildi peame täiendama otsekohe mitteantuga. Mõned idealistid pididki nii täiendama - Berkeley ütleb: Jumal põhjustab tajusid ja aistinguid; ta oli sunnitud eeldama midagi väljaspool me teadvust. Mill j.t. räägivad me aistinguist, millega nad ometi ei taha piirduda, vaid peavad neid alalisteks võimalusteks, kuigi ei tähendata võimaluste sisu. Paistab, et oleme sunnitud otsekohe antut täiendama, aga kuidas? Missugune hüpotees on tõenäolikum, kust otsida aistingute põhjust? Peame otsekohe antut täiendama, jättes kõrvale, missug. hüpotees on kõige vastuvõetavam.

Ei saa rääkida objektest, mis ei olene me mõtlemisest, sest mõte teadvusest olenematuist objektest sisaldab vastolu. Teat otsustus võib sisaldada vastolu, kui predikaat väljendab midagi subjektile vastukäivat, nt- "kvadraat on ümmargune" - seda aga kuskil ei esine, ei võigi esineda. Objekt, mis ei ole me teadvuses, sisaldab talle mõeldes vastolu - predikaat ütleb, mis subjektiga vastolus seisab. Subj. = objekt, pred. eksisteerib iseenesest (reaalselt). Eksisteeriv ja mõeldav objekt. "Objekt, millele keegi ei mõtle, on mõeldud objekt". Aga mõtelda objektile ja objekti reaalne eksistents on kaks iseasja. Peame objektile mõtlema, et ta saaks meile objektiks. Kui ei saa läbi kogemuses antuga, siis ei ole takistust, et täiendada sellega, mis olemasolemiselt on rippumatu me teadvusest.

2. eelduse kohta: Paljudele filosoofidele on see paistnud iseenesest mõistetevana. Kui sest loobume, langevad ära ka sellega seotud järeldused. Mitmed arvavad, et see eeldus ei ole küllalt põhjendet, et siin on petitio principii'ga tegu, s.o. eeldus ise vajab veel tõestust. Tegemist on teadvuse mõistega, mis ütleb, et

teadvuse sisu võib vaid psüühiline olla. Laiendades teadvuse piire avanevad uued võimalused - see küsimus on tähtis. Pöördudes naiivsele seisukohale, see ei ole nõus 2. eeldusega, sest ka reaalsed asjad võivad saada teadvuse sisudeks, nt: ma näen lauda, siis tõesti näen reaalset lauda (mitte subjektiivset pettepilti). Kas reaalsed asjad võivad me teadvusse astuda või mitte? On vaieldud, et me ei saa täiesti tunnetusteooriat lahutada metafüüsikast. Kaks realiteedi elementi: 1)teadvus, 2) mitteteadvus - kas on võimalik, et teine saab esimeseks? Idealism eitab seda võimalust. Kui olekski reaalseid asju, siis need ei või saada teadvuse sisuks Ei ole võimalik seda küsimust otsekohe lahendada.

Et üht või teist eeldust valida, jääb kaudne tee. Vaatame, kummaga saame paremini läbi, kumb võimaldab paremini eeldusi teha. Idealistlikkude eeldustega ei saa kaugele, ka jõuame egoismile. Ainult vaimuhaige võib solipsismi täielikult pooldada, "ainult mina olen, muu on unenägu".

Kui välisilm on hüpotees, siis kumb on vastuvõetavam,— idealistl. või realistl. seisukoht. Vaatleme missuguseid võimalusi kumbki pakub. Kui meelelised omadused on subjektiivsed, kas võime siis öelda, et välisilm on olemas? Idealism asub eitaval või tagasihoidlikul seisukohal. Realism ütleb, et välisilm ei olene meeltest, kuid ses on vastolu. Idealismi seisukoht on aga problemaatiline, võib ka teisiti oletada. Idealism teeb teaduse üleliigseks. Fichte vastab küsimusele, et 1) kui ei ole välisilma, kuidas seletada tajude tekkimist? ja 2) kui jääb ära mõte objektist, mille es seisab siis tõde? Sellele vastab Schuppe, eraldades üldist ja individuaalset teadvust - iga mõte, mis kooskõlas on üldise teadvusega, vastab tõele. Seisukoht idealismi vastu: võime vaadelda kahte viisi: 1) väljume idealismi eeldustest (vt. 1. ja 2.) kas need paratamatult viivad idealistl. seisukohale, me ei saa läbi, saabub solipsism.

2)Kas need eeldused on selged ja kindlad, eriti teine, kas selles ei esine petitio principii.

Idealistid nimetavad kujutlusteks psüühilisi kujutlusi ja ka tajusid. Ometi: tajud ja aistingud on meile pääle sunnitud, nt: kui silmad on kinni, ei näe me midagi. Teisiti on fantaasia ja mälu kujutlustega - need olenevad me tahtest jne., ei ole pääle sunnitud,

samuti on ka tundmustega ja soovidega, mille suhtes on teat vabadus (kuigi on seadusepärasust). Eraldatakse: 1)mulle antud elemendid: tajud, aistingud ja nii edasi, 2)minu elemendid, millega vabalt võin toimida. Tahtes vabaneda halvast tajust (nt: hambavalu), ma ei saa seda - tajud jäävad.

Seletades tajude tekkimist Fichte kombel ei ole selge, milleks subjekt sunnib endale pääle tajusid, millest tihti tahab vabaneda, parem on eeldada välisilma, mis mõjub. - 2) Tajud, aistingud korduvad, vaatamata vaheaegu, nt: siin vaatleme sisseseadet ja mõne aja pärast jälle. Miks korduvad välisilma nähted? Parim seletus: eeldame välisilma, mis alati ühesuguselt mõjub, kui elemendid (esemed) püsivad. Esineb seadusepärasus, mis on välisilmas. Välisilma nähted ei moodusta kaost, vaid seadusepärasust, mis on arusaadavam kui eeldame reaalsete asjade olemasolu. Nt: tulekahju - oleks hää, kui tulel oleks Moosese tule omadus, ometi me ei saa midagi muuta.

Kokkuvõttes: loogiliselt võime vaadata välisilma olemasolu kui hüpoteesi, mis on väga tõenäoline ja rohkem tundma õppides muutub tõenäolisemaks, kusjuures idealismi tõenäolisus väheneb. Missugune on välisilm, kas materjaalne või midagi muud? Sellest räägib metafüüsika. Üks võimalus: väljaspool meid on materjaalne maailm, 2)välisilm on rippumata meist, koosneb sama elementidest, mis meiegi, s.o. vaimline ilm, seda nim.

S P I R I T U A L I S M I K S

Leiame Leibnitzi järele, et elemendid on vaimlist laadi, seega ka aatomid on vaimlised. Oletades välisilma olemasolu rippumatult me teadvusest, tuleb küsida kas võime neid objekte tunda või mitte? Võib ja ja ei öelda. Esiteks tutvume eitava vastusega, mille annab

F E N O M E N A L I S M (Phaenomenalismus),

mille pääesindajaks on Kant. "Kritik der reinen Vernunft" (1784) sisaldab mitmekülgseid küsimusi. Kant väljub järgmistest eeldustest: 1)on olemas objektid väljaspool me teadvust - D i n g e a n s i c h -, mis mõjutades me organe, tekitavad aistinguid
2)on mõistlikke olevusi pääle meid, mille
3)organism on pääjoontes samasugune.

Kant jaotab n. tunnetusvõime kaheks:
1) Sinnlichkeit (meelsus) ja
2) Verstand (aru).

Kas kumbki neist pääseb asja iseeneses lähedale? On asjad iseenesest, mis mõjuvad meeltele, tekivad aist. Kas aistingud on subjektiivsed või objektiivsed? Kantil näib, et subjektiivsed (ei peatugi selle juures). Mõned (Locke) püüdsid meelelistest omadustest midagi päästa: suurus, vorm, läbitungimatus, liik jne. - geomeetrilised omadused. See vastab loodusteaduse seisukohale. Ka sellele vastab Kant eitavalt, ta eraldab me tunnetuse 1) sisu ja 2) vormi. Aisting. sisu on kvalit., vorm - ruumilised ja ajalised omadused. Kanti järele needki on subjektiivsed - et võiks ilmuda aisting ruumiliste omadustega, on meil tarvis vastavat vormi, muidu ei oleksi aistingut (samuti on ajaga).

Ka aru (Verstand) ei saa seda 1) sisu on saadud vaatlusega, 2) mõtlemise vormid on vormaalsed mõisted, nagu substants ja põhjuslikkuse kategooria. Mõistuski asub asjade juure valmis vormidega, mis ei ole asjus eenestes, seega - subjektiivsed. nt: "päike soendab kivi" - siin on antud teat järjekord, me väljendame palju enam kui meile on ant, tarvitame põhjuslikkuse kategooriat, mis on pärit mõistusest. Võime konstateerida ainult järjekorda ajas. Kui öelda "b on a tagajärg", siis omalt poolt toome midagi juure. Kant : ei meelsuse ega aru abil pääse me asjadele lähedale - on küll Dinge an sich, ometi me neist midagi ei või teada. Kõik käib ainult fenomeenide (ilmutiste, ilmumiste, näidiste)kohta, mitte aga D.a.s. kohta.

Ei või ühtki kategooriat tarvitada. Fenomeenid on puht subjektiivsed, olenedes me vaimlisest organisatsioonist. Kant eitab, et võiks tunda asju iseenesest, kõik resultaadid käivad fenomeenide kohta, mis on subjektiivsed mitte aga ainult individuaalse illussioonina.

Fenomeenide juures on teat seadusepärasus, seega on objektiivsed, olenemata suurel määral subjekti omadusist - see seisukoht on lähedal Schuppe vaatele. - Kui fenomeenid on subjektiivsed nähted, siis "mitte meie mõistus ei loe seadusi loodusest, vaid kirjutab talle seadused ette". Öeldakse, et "Kant olevat tunnetusteoorias sama reformi teostanud, nagu Kopernikus astronoomiaski". - Enne Kanti arvati, et me mõistus oleneb objektist, Kanti juures mõistus annab seadusi.

Raske on öelda, kas Kanti võib võrrelda Kopernikusega. Kanti filosoofia on suurt mõju avaldanud, juba alul tekkis vaidlus ta ümber. 1800.a-ni on kirjutet üle 3ooo teose, mis käsitavad Kanti. Üldse Kant on väga tähtis.

Kanti juures eraldame: 1) asju iseenesest, 2)fenomeene. Asju iseenesest ei või me tunda, teame ainult fenomeene. Kanti õpetus on tähtis tunnetusteoorias, annab võtme mõne probleemi lahendamiseks.

Kant toob juhud, kus võime teesist ja antiteesist sama hästi tõestada: tõestus paistab loogiline ja sisult õige olevat. Siiski võib samahästi tõestada, et maailm ajas ja ruumis on piirat, ka võib tõestada, et ilm on piirat ruumis. Kas mateeria on jagatav, kas jõutakse lihtsaile osadele? Kant näitab, et mõlemad on tõestatavad.

Tahtevabadusest: Tahtelised faktid alluvad kausaalsuse seadusele. Teiselt poolt tuleb me tegevuse kohaselt konstateerida tahtevabadust - ei saa vastutav olla tahtevabaduseta. Fenomenalismi lahendus: eraldame asjad iseenesest ja näidised - ühelt poolt on teesis õige, teiselt poolt antiteesis. Mateeria jagatavus: ühes mõttes (iseeneses) õige, teises mõttes (mateeriana) - ka õige. Kui fenomeenid ajas sündivatena alluvad kausaalsuse seadusele, siis pole tahtevabadust. Asjad iseeneses ei allu kausaals. seadusele, vaid fenomeenid.

Võtame seisukohta üldjoonis:

Kanti juures on tegu järgmiste nähetega: 1)subjektiviteet: a)sisu - aistingud. Kanti juures ei leia tähtsamat argumenti, et aistingud on subjektiivsed, see paistab tal iseenesest selge olevat (tuleb arvesse Hume, Locke j.t. mõju, kellega ta tuttav oli /hiljem näeme, et see ei ole enam iseenesest mõistetav/).

Praegu leidub filosoofe Inglis- ja Prantsusmaal, samuti Ameerikas, kes asjale teisiti vaatavad. Kanti järele me tunnetuse vorm on aprioorne, ei olene kogemusest, põhjeneb mõistuse struktuuril. Vormid: aeg, ruum, kausaliteet, substants. Kui midagi on ilmas paratamatu, ei või see pärit olla kogemusest, ainult, et ta seni nii on olnud. Kant ei eralda, mis üldiselt (an sich) on paratamatu ja mis psühholoogiliselt, seda näeme kausaalsuse seaduse juures, kus 1) asi on paratamata õige, 2) peame pidama õigeks. Teised ei pea kausaalsuse seadust paratamatuks, selles on tegu induktsiooniga, mis on ainult tõenäoline. - On filosoofe, nt: Überweg, kes teisiti seletavad teat otsustuste paratamatust, eeldades

samuti aprioorseid elemente. Näeme, et Kant ei ole näidanud, et tunnetuse sisu (aistingud) ja tunnetuse vorm on puht subjektiivsed.

Teaduslik uurimus konstateerib nähete kohta mitmesuguseid seadusi, - ühed neist on üldisemad ja täpsamad kui teised. Millega see seletub? Kas need maksavad fenomeenide või asjade kohta? Kant arvab, fenomeenide kohta, sest need ei ole väljaspool me teadvust, sellepärast "mitte me mõistus ei loo seadusi loodusenähetest, vaid kirjutab seadusi loodusele ette". Subjektiivsed nähted alluvad me vaimlise konstruktsiooni seadusepärasusele. Piirdudes küsimusega, kuidas nähetest paistab vastu seadusepärasus üldse, võiks leppida Kantiga, aga kuidas seletada spetsiaalseid seadusi? Nt: füüsikas satt, mida langev keha läbistab - pikkus ei ole proportsionaalne ajale, vaid selle ruudule;üks keha langeb ühe sekundi jooksul, teine kahe, aga teed on 1:4. 1. Kas need seadused põhjenevad asjus iseeneses? Kant seda ei poolda. 2. Mitte üldine seadusepärasus ei ole pärit mõistusest, vaid ka spetsiaalne.

Seega on jõutud Fichte seisukohale, kõrvaldet asjad iseeneses ja tuletatud tunnetuse vorm ja sisu me mõistusest. Fichte järele teadvuse avastatud spetsiaalsed seadused on väljunud me mõistusest. Siin esineb jälle raskusi, mis Kantiga seot. Muuseas Schultze arvustas Kanti, kes "Dinge an sich-ga" olevat raskustes. Kant seletab aistingute tekkimist: on asjad iseeneses, mis mõjuvad me meele orgamitele, teiselt poolt aga K. arvab, et tunnetuse vormid ja kategooriad on maksvad ainult fenomeenide kohta (mitte Dinge an sich kohta). Järelikult 1) asi iseeneses on aistingute põhjuseks. 2) põhjuslikkuse kategooria ei ole maksev asjade iseenese kohta. Siin on suur raskus, mis moodustaski pääpõhjuse selleks, miks järgn. filosoofid kaugemale läksid ja katsusid täiesti kõrvaldada asjad iseeneses - see viib täielikule idealismile. Kant ei ole täiesti realist. - Järgneb Fichte, siis Schelling ja Hegel. Kanti kohta on tähendet: "Asjuta iseeneses ei pääse Kanti süsteemi, nendega aga ei pääse säält välja". On ka katsut Kanti õpetust ümber seletada, et Dinge an sich ära kaovad; seda on teind MARBURGI kool, mille seisukohalt vaadeldes leiame järgmist: Kanti õpetus on mitmekülgne, on vastatud paljudele küsimustele. Kanti on mitmeti seletatud, olenedes filosoofide eneste vaadetest.

Nt: posit. vaimus eitatakse metafüüsikat, mis olnud Kanti pääsihiks. Teised näevad raskust praktilises filosoofias. Teat metafüüsilised nähted teoreetiliselt ei ole tõestatavad (K. näitab, et neist peab kinni pidama). Siin on metafüüsika mäidete tõestus ebaharilikul viisil. Mainime kaks Kanti seletusviisi: 1)psühholoogilises vaimus ja 2) n.n. transtsendentaal-loogiline seletus.

Võttes Kanti "apriori" sõnasõnalt (apriori=enneolnust lähtudes), peame seda mõistma asja kohta ajaliselt, - enne kui lapsele mõjuvad ärritused, on valmis funktsioonid. Aistingute tekkides astuvad aprioorsed elemendid tegevusse. Sarnast asja võib Kanti juures tihti välja lugeda, näib, et tä ise ei püüdnud selgusele jõuda, kuidas seletub psühholoogiline seisukoht. Kui Kanti nii seletada, on tegu psühhologismiga (s.o. seisukohaga, mis filosoofiat tahab põhjendada psühholoogiale).

Teisiti seletab MARBURGI kool, mille esindajaiks olid C o h e n (+1918) ja N a t o r p (+1925-8). Cohen eraldab: 1) Bewusstheit ja 2) Bewusstsein. Sisule mõeldes ei tohi mõtelda üksiku teadvuse sisu, vaid üldise. Kanti "apriorit" ei tohi seletada psühhol. vaimus, vaid loogilises, apriori on kõik, mida teat mõttes peame mõistma, mõtlema, - eeldama. Nt: mõiste kehast, mida ei saa mõtelda ilma ulatavuseta. Loogil. apriori psühhol. seisukohast võib aposteriori olla. - Et Kant vaatab asja reaalselt, ühelt poolt fenomeenid, teiselt Dinge an sich, see vaade pole Coheni arvates õige: Kanti seletus väljuvat Abbild-teooriast - 1)on reaalsed asjad, 2)on tajud reaalsete asjade piltidena. Cohen leiab selle eksliku olevat. Reaalselt olevat antud ainult tunnetuse sisu - muud midagi. Asjade iseeneses puhul ei ole tegu objektidega väljaspool me teadvust, vaid sihiga, mis me tunnetusele seatud. Asjad iseeneses on need, millele me tunnetus veel peab jõudma, mida konstateerima; see on ülesanne, mille lahendamine on lõpmatu kaugel - võime vaid läheneda. Asi iseeneses ei ole reaalne objekt väljaspool me tunnetust, vaid konstruktsioon, millele vähehaaval jõuab me tunnetus (me täiesti ei jõuagi).

Tuleb eraldada 2 asjaolu: 1)katsuda filos. õpetust vabastada raskustest, 2) kuidas filosoof ise on asjale vaadanud. Üldine vaade on see, et Marburgi kooli seletus on küll huvitav, kuid vaevalt vastab ajaloolisele (s.o. kuidas Kant ise on sest aru saanud). Marburgi kool

on Kanti liiga subjektiivselt ümber seletanud.

Psühholoogiline seletus on lähemal ajaloolisele Kantile. Fenomenalismi õpetus, et asjad väljaspool me teadvust on ja et tunnetame fenomeene, on raskustega seot. See sunnib meid otsima teist õpetust, milles vähem raskusi; see seisab realismi ja idealismi vahel.

Filosoofia ajaloos on huvitav, et ammuunustet õpetused uuesti leiavad poolehoidu; üks niisugustest on realism. Uues filosoofias leiame, et kõik oli üldarengus sihit idealismi esikohale tõstmiseks. Idealism valitses 19.sajandil ka sääl, kus rahva iseloom seda ei pooldanudki. Viimaseil aastakümneil valitses realism, n Inglismaal. Paistis, et õige on idealism; 50 a. tagasi saksl. Meinhardt koostas skeemi, mis pidi seletama, kuidas nt: lapp sõrme tulest tagasi tõmbab. "Intell. mõõdu puuga võib lugeda, kuivõrt keegi jõuab idealismi seisukohta omandada." -

Praegu on seisukord muutunud, korkib esile realismitmel kujul: Inglise, Põhja-Ameerika realism, neoskolastlik filosoofia ja üksikute õpetus. Peatume nüüd ühel õpetusel, mida palju pooldatakse. See on prantslase

B E R G S O N'i (sünd. 1859) oma. Bergson (juut) elab Pariisis, kus oli professoriks. Bergson on saanud väga kuulsaks, ta raamatud on väga laiali levinud. Ta filosoofiat iseloomustab kahe mõiste vastastikku seadmine: 1) m õ i s t u s (intellekt), 2) i n t u i t s i o o n.

1) MÕISTUS: mõistusele iseloomustav on analüüs, üksikute elementide leiutamine ja sel kombel mõistetele jõudmine, terviku kokkupanemine elementidest. Mõiste on muutmatu, abstraktne, teat sümbol, mis mõtlemise operatsioonides samaseks jääb. Kas nii jõutakse välja realiteedile, nagu ta iseenesest on? Oleks võimalik realiteedile jõuda, kui see koosneks lõpmata tükkidest, mis üksteise kõrvale paigutatud - sisemised sidemed puuduksid. Bergsoni realiteet ei ole sarnane, vaid on muutlik, alati läheb üle ühest elemendist teise, tuleb juure uut; igal sammul esineb uut, loovat elementi.

Kokku pannes elementidest on lootuseta ettevõte. Me mõistus toimib siin nii: on antud rida ülesvõtteid liikuvatest objektidest (vaheaega vähendades on võimalusi - pilte rohkem). Mida väiksemad vahed saabuvad ülesvõtteil, seda lähemale jõuame reaalsele liikumisele

nitte aga päris juure. Näit: majast võib ülesvõtteid teha igalt poolt, ometi ei jõua arvestada kõiki võimalusi, millede arv on lõpmatu suur, ülesvõtete kogu jääb maha tegelikust reaalsest objektist. Mõistuse iseloom' opereerib muutumatute objektidega, et nii reaalsele objektilise jõuda.

Paljud probleemid filosoofias on tekkinud, et ei ole arvestatud seda mõistuse iseloomu. Nt: Zenoni paradoksid, m.s "Achilles ja kilpkonn". (Achilles ja kilpkonn hakkasid võidu jooksma, Achil. 10 korda kiirem. Kilpkonn on eos 100, 10, 1, 1/10, 1/100 jne. jardi). Siin esineb vastolu. Bergsoni järele seisab siin viga selles, et liikumist on vaadeldud kokkupanduna lõpmatust elementidest, tõelik liikumine on üks katkestamatu protsess, ei saa kokku panna. (Samuti on teiste Zenoni paradoksidega). Kuidas me mõistus tarvitab niisugust meetodit? Bergson: Me mõistus opereerib niisuguste elementidega, mis on antud välisilmas, ruumis ja ajas. Saame nii läbi praktilises elus, lahendades praktilisi probleeme. Mõistuse viga: seda mõtlemise viisi, mida tarvitame praktilises elus, tahame rakendada asjade olusse tungimiseks, mis aga on võimata. Selle meetodiga ei jõua asja olulo, sest on alati muutumine ühest olekust teise, on tarvis teist meetodit, vaatlemise viisi, ja see orgi

2) I N T U I T S I O O N.

Kui mõistus astub asja juure väljaspoolt, siis intuitsioon seespoolt, haarame seest asjas olulist, - see on iseloomustavalt tähtis. ("Sissetungimine"). Mõistuse juures tahame asja kokku panna elemendest, intuitsiooni juures haarame asja tervelt, elame läbi, mis asi on. Seda on näha ka kunstis, romaani lugedes elame sedasama läbi, mis romaani tegelasedki. - Näib, nagu peituks instinktis (putukatel jne.) kõrge intelligents. Bergson seletab instinkti intuitsiooni läbi. Me tegevuse juures on tarvis: 1) riista, 2) organi. Riista valmistamiseks on tarvis mõistust, organile - intuitsiooni. Ämbliku võrgu kudumine on - intuitsioon. Bergsonil eelduseks, et on olemas reaalselt objektid, olenemata me teadmisest, nende olu võib tunnetada. Ta õpetuses taju (perception) kohta on tabav märkus naivse realismi vastu. Üks väljub spetsiifilise energia seadusest, nt: elektri vool mõjub iga organile isemoodi: silma puhul valgus, värv, keelel - hapu,

kõrval - kõle; nahal samuti erilised kompamise aistingud. Bergsoni järele on võimalik, et see ärritus ei ole lihtis, vaid mitmekülgne, iga meel võib peegeldada üht külge sest nähtest; nt: elektri voolul võivad olla kõik eeltoodud omadused. Bergson vaatab tajule järgmiselt: mida harilikult nimetatakse tajuks, pole puhas taju, vaid koosneb kahesugustest elementidest: 1) puhas taju ja 2) mälu, mis midagi lisab. B. Tarvitab mälu laiemas mõttes nt: näeme tasapinnal punast värvi. Pun. värvi aisting tekib valguse kiirte silmale mõjudes (400 bilj. võnget sekundis) - siin on rida võnkeid, mida silm ei näe (vaid punast); võnked ühenduvad mälu läbi, mis möödunuid ja praegusündivaid ühendab. Mälu niihästi säilitab kui ka ühendab. Leiaksime puhta taju, kui võiksime kõrvaldada mälu tegevust, mis ikka midagi lisab. Katsed näitavad, et meeled võivad eraldada kaht nähet, kui vahe on 2/100 sek. Et punase värvi võnked aeglustuks nii, et silm võib neid eraldada, selleks on tarvis mitu tuhat aastat (400 bilj. sek.). Kaob värv, jäävad võnked - Nii teoreetiliselt jõuame mälu olule.

Bergson on suure poolehoiu võitnud, ta on suur ja originaalne mõtleja ning kirjanik. On loonud filosoofia stiili, mis leidnud matkijaid. Ameerikl. James iseloomustab ta stiili siidi riidega, mis hästi laseb näha keha vormi - samuti Bergsoni juures mõte ja väljendus.

Mõistust ja intuitsiooni vastastikku seades näeme järgmist: Bergs. ja kellegi teise juures leiame eelduse et me tunnetuse pääülesandeks on peegeldada objekt. võimalusi täieliselt ja üksikasjaliselt. Mõistus ei suuda peegeldada tegelikkust. Katsume näiteks seletada, millega määrame üksikud printsiibid, faktorid jne., ei ole tarvis kõike arvestada, oleme huvitatud vaid teatud küljest. Nt: taskukell tervikuna ei huvita meid, selle keemilised ja teised omadused, huvitab ainult ja rahuldab meid selle hammasratas, käigu reguleerimine jne. Kui üksikasjaliselt igas teaduses tahame uurida, kuluks aastasadu - tahame tahu saada vaid üksikuist printsiipidest. Samuti igal muulgi juhul - on tähtis arusaamine printsiibest. Peame mõistust teisiti hindama, kui Bergson, aga kas on teisi võimalusi? Teadvuse reatsioonid on piiratud, asjade mitmekülgsuse juures arvestame vaid üksikuid nähteid. - Teiseks tekivad raskused intuitsiooni mõiste puhul. INTUITIVISMIST. Bergson ise ei nimeta nii seda õpetust. Ka üks teine õpetus -Los-

Õpet.—
ski) nim. intuitivismiks.

I N T U I T I V I S M - Losski.

Losski oli Leningradis professoriks, a. 1922, saadeti Venest välja, kuna oli lubatud ainult materjalism.

Raskusi, millega võitleb tunnetusteooria, s.o. relatsioonid subj. ja obj. vahel, ei osata muidu seletada, kui kausaalsuse relatsiooniga: objekt mõjub kuidagi subjektile, tekivad psüühilised protsessid. Sellest seisukohast psüühiline protsess võib olla reaalse asja sümboliks või ka koopiaks. Sellepärast ei saa kindlaks teha, kuidas tunnetame relatsiooni objektide vahel. Protsessid tekivad mõju tagajärjel, sidemed objektide vahel peavad kaotsi minema.

Et side tunnetava subj. ja tunnetatava vahel on kausaalne, sellele on jõutud eeldusel, et <u>välisilma objektid ei ole psüühilised nähted, siis need ei või meile ka antud olla, võivad olla ant neist esile kutsutud psüühilised protsessid</u>. Losski ütleb, et siin on <u>petitio principii</u>, mis viib sellest eeldusest väljuvad teooriad suurtesse raskustesse. Pet. princ. tuleb sellest, et see eeldus ise veel vajab tõestust, pole kindel. Me teadvuse sisud on kaht liiki: 1)Võime näha, et teat sisude puhul tunneme end vabadena, võime talitada oma soovi järele, nt: rõõm, kurbus, tahteaktid, ka fantaasia kujutlused. Neid nimetab Losski <u>minu olenguteks</u>. 2)Teised teat sisud - aistingud on pääle sunnit; peame ka tahtmata teat aistingut läbi elama. nt: kui silmad on lahti, siis paratamatult näeme esemeid, neid nimetab Losski <u>minule antud elementideks</u>.

Esimest liiki teadvuse sisud on psüühilised, kuna teised ei ole (Aistingu sisu "punane" ei ole psüühiline). Arusaamatuse vältimiseks tuleb eraldada: 1)<u>akti</u> ja 2)<u>sellele sisu</u>. Ka terminoloogias eraldame aistingut aistimisest. <u>Seega on kaht liiki teadvuse sisusid: ühed on psüühilised, teised mitte</u>.

Empirism väljub vaatest, et suhe subjekti ja objekti vahel on kausaalne; peame oletama isesugust vahekorda, mis esineb tunnetusprotsessis, mida ei saa ühendada teissuguste relatsiooni sidemetega. Tunnetuse akt seisab selles, et subjekt pöörab tähelepanu objektile, vaatleb seda. Seda vaatlust Losski nimetab INTUITSIOONIKS. Objekt võib originaalis astuda me teadvusse, on oma reaalsete omadustega meile otsekohe antud. Ka relatsioonid objek-

tide vahel on meile otsekohe antud, eriti põhjuslikkuse relatsioon. Tunnetuse protsess ei seisa mitte üksi selles, vaid ka võrdlemises - identifitseerimises jne. (nt: leiame, et kaks eset on ühesugused).

Selles õpetuses väljutakse uuest teadvuse mõistest. Muidu arvatakse, et teadvus ja psüühiline on üks ja seesama, siin aga teadvuse mahtu peetakse suuremaks kui sisu. Mahus võib olla psüühiline ja mittepsüühiline. 1906.a. ilmus Losski pääteos, et see uus vaade teadvusele ei olegi nii uus; toob rea õpetusi, mis lähedal tema vaatele, muuseas Schuppe oma. See viib lähedale naiivsele realismile, on küll realistlik, kuid põhjeneb filosoofilisel kriitikal. Empiristid (Locke, Hume j.t.) väljuvad eeldusest, et subjekt teat määral oleneb objektist: objekt kutsub subjektis esile psüühilised protsessid ja vahekorrad esemete vahel olenevad objektist. Kanti juures on see ümberpöördult: ei tunnetata asju iseeneses, vaid fenomeene - puht subjektiivseid nähteid, mis olenevad me mõistusest ja selle struktuurist; objekt on subordineerit subjektile. (maailm esineb hoopis teisel kujul). Mõlemas õpetuses on tegu tunnetusteoreetilise subordinatsiooniga. Losski eitab subordinatsiooni: subjekt ja objekt ei olene teineteisest. Tähtis on Losski loogika (1922). Losski järele me teadvuse sisuks, millele pöörame tähelepanu, võib olla mittemeeleline. Teadvuse sisuks võib saada relatsiooniline. Siia kuuluvad muuseas need, millega tegtseb matemaatika, need ei ole meelelised, võivad aga saada tunnetuse objektideks. Losski pooldab Platoni, kelle järele me mõistus võib vaadelda üldiseid elemente. Naiivne realism ei ole õige - selleks on palju argumente. Losski arvestab realismi raskusi ja katsub neid ületada. Kasutab spetsiifilist meelte energiat - elektri vool iga meele organi juures põhjustab ise aistingu. Losski järele elektri vool omab palju omadusi, külgi. Losski juures on veel teine hüpotees, mis lähedal naiivrealismile. Kuna hariliku vaate järele on kaks võimalust: meelelised omadused peavad olema kas 1)subjektiivsed või 2)objektiivsed, siis Losski järele on veel kolmas võimalus - me keha organid, alamad närvi-tsentrid. Sellepärast tuleb eraldada kolmeks (enne 2): 1)subjektiivne, mis on psüühiline, 2) transsubjektiivne: a)transsubjektiivne minu kehas, b)väljaspool minu keha olev. Sellised kat-

sed on tervameelsed, kuid kahtleme, kas sel kombel raskusi ületame. Siin on tegu hüpoteesiga, oletustega, võimalustega. Raskusi on ka mineviku tunnetamise juures. Losski ütleb, et ka minevikku võime tunnetada originaalis, aga on ometi mõni sündmus väga ammu olnud (nt: Caesari tapmine) - kuidas võib see astuda teadvusse? Losski ise ei ole seda raskust seni põhjalikult läbi töötanud. Kuidas on võimalik eksitus? See peaks ju ära langema. Losski ise ütleb, et siin on subjektiivne lisandus juure tulnud. See õpetus on, vaatamata raskustele, originaalne ja pakub huvitavat väljavaadet. Eriti tähtis on mõte, et teadvuse sisuks võib olla psüühiline ja mittepsüühiline. Nt: keegi ei mõtle, et "see laud" on psüühiline protsess.

Parim abinõu eelduse vastuvõtmisel oleks selle tarvitamine hüpoteesina; oletame, et teat nähtus esksiteerib ja võrdleme teda reaalsete nähetega - saabub tõenäolisus. Kuna me teadvuse sisu on: 1)psüühiline, 2)mittepsüühiline, siis vaatame, kummaga on parem lähendada. Nt: kui on ant ajalooline tekst, mille järele ei saa konstateerida ta tõele vastavust, siis peame vaatlema mõnda teist teksti - üldse teistest allikatest saadud andmeid. Otsekohe antu kohta ei saa küsida, mis see on, vaid võtame ta hüpoteesina. Tutvusime siin kahe õpetusega, milles esineb realism. Losski on lähedale jõudnud naiivrealismile.

INGLISE NEOREALISM.

Et aru saada sest voolust, tuleb arvestada ta tekkimise tingimusi: ta on tekkinud kui vastukaaluks idealismile, mis Inglismaal varem laialt valitses. Inglise rahva iseloom on praktiline, sellepärast inestatarsegi, et sääl hegelianism on laialdast poolehoidu leidnud - eriti Oxfordi ülikoolis. Üldiselt vaadeldes ingl. idealismi, näeme eriti, järgmisi jooni, mis on seot realistliku seisukohaga: 1)Ei taheta lahutada objekti subjektist, objekt esineb esemena, mis oma olemasolemises oleneb subjektist. See õpetus on inglastel seot relatsiooniga. Idealismi järele on relatsioonid kõigepäält sisemised. Antud on mitu objekti, mis iseseisvalt eksisteerivad, pärast tekib nende vahel relatsioon. Ei ole võimalik, et enne tunnetame objekti ja siis relatsiooni. Mõlemad on korraga ant. Relatsioon on objektiga sisemiselt seot. Rel. seisukohalt ei või objekt eraldi olla

subjektist. Siit järeldab idealism, et objekti tunneta-
misele jõudmiseks peab analüüsima tunnetuse protsessi
iseeneses; et objekti tundma õppida, tuleb analüüsida
me tunnetuse võimet, protsessi. 2) Teine iseloomustav
vaade on metafüüsiline monism, mis on seot õpetusega
sisemistest relatsioonidest (monos = üksainus). See ta-
hab kõik viia ühele printsiibile, sO. kõik tuleb ühest
printsiibist. Et on igal pool side objektide vahel, sii
järeldame, et me ei saa ühtki objekti täieliselt tun-
netada, eraldi teistest objektidest, et objekt seot on
ei saa ühtki neist tunnetada. Teiseltpoolt - täielik
ühe objekti tunnetamine annaks pildi tervikust, mis
oleneb üksikust objektist. Siin on püüe tervikust väl-
juda, seda enesele kujutella lahutamatu üksusena ja tu
letada ühest printsiibist. Monismiga on seot veel tei-
ne joon: rõhutatakse teat meetodit, kõigepäält deduk-
tiivset: väljutakse teat printsiibist ja mõtlemise tee
püütakse tuletada terve õpetus. Üldjooni inglise ide-
alismis: õpetus sisemistest relatsioonidest, tunnetuse
protsessi tähtsus, metafüüsiline monism, deduktiivne
meetod jne.

Realism Inglises ja Ameerikas on tekkinud vastu-
väitena idealismile; Lahendab paljusid küsimusi teisiti
kui idealism. Inglise neorealistid ei ole välja töötа-
nud kindlat tunnetusteoreetilist õpetust. Mõned neist
on mitmeti oma vaateid muutnud, sellepärast on raske
seda õpetust üksikasjaliselt iseloomustada, ainult üld-
joonis võib alla kriipsutada ühist neorealistide juu-
res: Esijoones on õpetus subj. ja objekti vahekorrast.
Idealismi järele obj. ja subj. on ühendet, sest üks ei
saa olla teiseta (ratio inadectu). Realismi järele see
vaade on vale: kui me räägime objektist kui mõtlemise
objektist, siis see ainult võib esineda ühes mõtlemise
protsessiga, aga tunnetusteoorias räägime teisiti: kas
eksisteerib asju, kui keegi neid ei mõtle ega taju (vt.
Berkeley). Näidatakse, et idealism on segamini ajanud
asju, et võib rääkida asjadest iseeneses, olenema-ta
sellest, kas neist keegi mõtleb või mitte. Küsimuses
relatsioonidest realistid omavad erinevaid vaateid, ühe
juures on õpetus neist relatsioonidest, mis esinevad
välimistena. Objektid võivad esineda ilma relatsiooni-
deta, objektid võivad lisanduda ja lahku minna ilma et
nad muutuksid, nt: inglasel sureb Indias elav naine,
idealismi järele mees oleks kohe teissugune, realismi
järele jääb mees ondiseks kuni teate saabumiseni. (omo-

ti relats. mehe ja naise vahel lõpeb). Objekt võib eksisteerida ilma relatsioonita subjektiga; ei pea keegi tingimata teat objekti pääle mõtlema. Siit järgneb teine õpetus:

P L U R A L I S M .

Kuigi võime ses ilmas konstateerida teat sarnasust, seadusepärasust jne. ometi ilm ei ole absoluutne tervik, on iseseisvaid objekte. Seda vaadet on vormuleerit Ameerika filos. Jamesi juures: "pLURALISTLIK UNIVERSUM". Sest järgneb ka üldine meetod, mida realistid pooldavad, see meetod on, nagu teisteski teadustes, induktiivne (mitte deduktiivne). Filosoofiat vaadatakse teaduse laiendusena, mis seisab vaatluses, materjali korjamises, induktsioonis, dedukt. matemaatika rakendamises jne

Üksikud realismi esindajad osalt erinevad üksteisest, on raske ühiseid jooni tuua. - Tähtis on, et realistid tahavad meile antut nii vaadelda, nagu ta meile ilmub, s.o. ilma metafüüsiliste ja teiste eeldusteta. Rõhutatakse meeleliste omaduste objektiivsuseeti. Tuuakse ette argumente, et idealism väljub nõrgast alusest. (Meelel. omaduste objektivideedi vastu on andmeid füsioloogiast: erkudele mõjuv ärritus läbib pika tee pääajju jõudmiseks - kas protsess jääb pika tee tõttu muutumata?) James väljub füsioloogilistest faktidest!, neist idealismi järeleedi või rääkida, sest midagi ei ole väljaspool me teadvust. Seega idealismis esineb Jamesi arvates sisemine vastolu: väljutakse reaalsest faktist, ometi seda ei tunnustata. Tahtes asju võtta, nagu nad meile ilmuvad, vaadeldakse tihti meelelisi omadusi asjade reaalsete omadustena. Füüsiline seisukoht ei olevat mõõduandev. Kuna füüsika viib nähted tagasi aatomite ühendusele, eetri võngetele jne., siis on siin (meelte juures) otsekohe antud abstraktsioon. Meelelised omadused on asjade eneste reaalsed omadused. Jõutakse lähedale naiivsele realismile. Inglise neorealism leiab palju pooldajaid, nende hulgas kuulsaid filosoofe, nagu Moore (kellelt ilmus kuulus töö mõnekümne aasta eest), Broad, Laird, Russell.

RUSSELLI vaatest, ta oli esitee huvitet matemaatikast. Ta esimesed tööd olid pühendet matemaatiliste printsiipide selgitusele. Kirjutas rea raamatuid matemaatika ja loodusteaduse (füüsika) üle. Ka poliitiliste ja sotsiaalsete küsimustega teotses (politiliselt asus vähemuse seisukohal - soovis rahu). Harili-

kult arvatakse, et igat filosoofi iseloomustab metafüü-
sika. Russel arvab, et igale õpetusele on iseloomusta-
vaks ta loogika, meetod jne. Ta enese õpetus on n.n.
"loogiline atomism". Loogika olevat puudustes, matemaa-
tika abil tahtis seda reformida. Eriti teeb etteheitei
subj. ja predikaadi omadustele. Soovitab relatsioonide
loogikat, väljub algebralisest loogikast n.n."lo-
gistikast", kus püütakse üksikuid mõisteid ja relatsi-
oone nede vahel tähistada sümbolitega, nii võivat pare
mini tagajärgi saavutada; kui niisug. loogika on põhja
likult välja töötet, võib tema abil iga asja välja ar-
vata, nagu ka matemaatikas tehakse. Russel ei taha loo
gikat ja matemaatikat eraldada. Matemaatika oleks puht
hüpoteetiline teadus, kõik ta otsustused oleksid "p-st
järgneb q" tüüpi, kusjuures ei ole tähtis, kas kusagil
maailmas esineb p-d ja q-d. Ruum ja arv on empiirilise
Matemaatika on abstraktne ja hüpoteetiline teadus -väl
jub eeldustest - vaatamata, kas need on õiged- ja teeb
neist järeldusi. Russelli õpetuse sisu on mõjustanud
uuem loodusteadus. Tal on huvitav vaade materia suhte
väljudes osalt ka relatsioonide teooriast, ta ei vaat
~~ma teooriat kõva~~ ainena, materia on rida sündmusi, mi
üksteisega seadusepäraselt on seot. Aatomite teooria
järele aatomites (keerlevad teised elemendid on planee-
tide süsteem, tsentraalse elemendi (tuuma) ümber. Üksik
objekt ei ole muud, kui ainult liikumine; nähtav ese o
vaid side nende vahel. - Psühholoogia seisukohalt Russ.
on Machile lähedal (Machi järele kõik koosneb aistin
guist). Russelli juures esineb

"NEUTRAALNE MONISM" - ei ole materjaalset
ega psüühilist ilma, on vaid elemendid, millest kõik
koosneb. - Ei saa öelda, et eeltoodud mõtted oleksid
lõpuni mõeldud, mõned neist realistidest on veel väga
noored, neist võib oodata veel paljugi huvitavat. -Üks
vanem filosoof Aleksander on välja töötanud huvitava
metafüüsilise õpetuse:

NEOREALISM JA KRIITILINE REALISM.

Samal ajal, kui Inglismaal, tekkis ka Põhja-Ameerikas neorealism, Ameerika ja Inglise realismil on palju ühist. Inglises tekkis realism vastukaaluks idealismile samuti ka Ameerikas, kus varem valitses idealistlik vool. Nimelt noored ameeriklased käisid Saksas õppimas ja tut vune sid sääl idealismiga. Aga Ameerika idealism oli erinev saksa omast, sest ka üldine rahva iseloom on eri nev. -

Ameerika realism avaldus pääle 1900.aast. Eriti tähtis on 1912.a., mil nitu noort filosoofi andsid välja kogutee se "THE NEW REALISM" (1912). Väga ruttu tekkis selle kõrvale teine vool, mis sellele väga lähedal seisab, osalt siiski erineb - see on "KRIITILINE REALISM" -kummaski aga ei ole ühist Kanti kritiitsismiga.

Idealismi pääjooned: eitab välisilma, mis eksisteeriks sõltumatult me teadvusest, metafüüsika pooldamine, monism, deduktiivne meetod jne.

Ameerika neorealistide põhiväide on: on olemas välisilm, mis iseeneses ei sõltu me teadvusest. Sellele liitub neli erilist väidet:

1) Vaatamata välisilma rippumatusele me teadvusest, on ta siiski me teadvusele otsekohe ant, s.o. on immanentne sellele.

(Idealismi järele see on absurd: kõik peab psüühiline olema, mis otsekohe ant). Realistlik õpetus on ühenduses õpetusega relatsioonidest, mis väga tähtis oli ka Inglismaal. Neorealistid arvavad ka, et relatsioonide liikmed ei sõltu relatsioonist; kui kahe objekti vahel tekib relatsioon, siis teise objekti kadudes teine relatsioon jääb. Idealismi järele relats. liikmel on olu seni kuni püsib relatsioon. Relatsioon subjekti ja objekti vahel on seni, kui mõlemad on, teise kadudes kaob ka relatsioon.

Ameerika neorealistid arvavad teisiti, nt: vaadeldes lauda on relatsioon lauaga, kui ruumist väljume, laud siiski ei kao, kontakt jääb püsima. Objektid on olemas, ilma et neid keegi tajuks või mõtleks. Idealismi vastu toovad asjaolu, et idealistel peab olema "organism reaalselt antud".

2) Vaated matemaatikale ja loogikale, mis räägivad relatsioonidest. Võib neid mitmeti vaadelda. Russeli järele matemaatika on hüpoteetiline teadus - kas on olemas mõisteid, millega ta opereerib, või mitte.

Neorealistide järele matemaatilised ja loogilised relatsioonid on väga tähtsad elemendid ilmas; ilm oleks teissugune nendeta. Võime leiutada ja tunnetada neid relatsioone, on antud kindel tunnetuse element. Ameerikas on ühist platonismiga: me mõistus võib vaadelda ühist paljudes esemet es. Matemaatikal ja loogikal on sama tähtsus, kui üksikuil reaalteadusil (füüsika, botaanika, jne.).

3) Idealismi järele: missugused objektid on, kuidas

ilmuvad, sõltub me teadvusest, mõistuse struktuurist, - me teadvus "värvib" esemeid. Et objektide üle teadvusele jõuda, peab algama tunnetusteooriaga, siis alles võib selgusele jõuda obj. kohta. Neorealistidki ei eita subjektiivseid lisandusi, mille mõistus annab objektidele, kuid need lisandused ei ole suured (sümpaatia, antip., mõtlemisviis, harjumus jne.). On objekte, millest võime rääkida kui mittetunnetuse protsessist; nt: võib rääkida matemaatikast, kolmnurgast jne. ilma tarviduseta mainida psüühilisi protsesse, sest need ei aita kaasa. Üksikul juhul on tarvis teada, mida me teadvus lisab objektile, - filosoofia vajab erilist teadvuse teooriat, mille harutamisel neorealistide arvates küsime: kas me teadvuses on veel midagi üksikteaduste kõrval, nagu kindlat nõu, millesse midagi võib panna, välja võtta jne., või on teadvus relatsioonidena teat elementide vahel. Sellele küsimusele andis juba 30 a. eest ameer. psühholog James eitava vastuse: teadvust erilise elemendina ei ole olemas, teadvus on r e l a t s i o o n teat elementide vahel. See neorealistide vaade on ühendet.tei se õpetusega -

B E H A V I O R I S M I G A ,

mille järele ei ole teadvuse sisu, psüühilisi protsesse, on vaid inimeste ja loomade ülalpidamine, liigutused jne. Nt: astun kellegi jalale, see lükkab käega tagasi, ütleb midagi jne. - Siin on ülalpidamise elemendid: enese ja teise tegevus, ütlused, miimika jne. Ameer. neorialistid arendavad . behaviorismi teooriat: teadvus on relatsioonid elementide vahel - me ülalpidamise elemendid (s õna hääl j.t.) on relatsioonid nende vahel, ja need on tingit organismist, selle ehitusest, funktsioonidest j.m. Organism reageerib teisiti, kui välisilma objektid. Meis on reguleerivad faktorid, mis korduvalt mõjudes organismile põhjustavad teisiti reageerimist. Nt: meelitan võõrast last kompvekiga lähedale, siis peidan kompvekid, näpistan kõrvast jne. , - teist korda kutsudes ei tule laps enam; siin on mälu, õppimine j.m. Eluta asjade juures seda ei ole: kivi lendab alati ühtlaselt, ka tuhanded kordasid visates. Neorealistid tahavad kooskõlastuda behaviorismiga. Teadvus = relatsioonid, mis tingitud on organismist ja selle funktsioonidest; nad on neut-

aalsed. Eelemendid, meelelised omadused on alati samad. ACH ütleb: kõik on tagasiviidav aistingutele.

P L U R A L I S M

Idealistlik seisukoht on monistlik - kõik antu tu- etatakse ühest printsiibist; arvatakse, et peab olema ldmaksvusega printsiip, millest kõik sõltub. Üksiku sa tunnetus saabub terviku tunnet. läbi, terviku tunnet- us on võimalik osade tunnet. läbi. Neorealismi järele lm koosneb s ü s t e e m i d e st, mis on enamvähem s e s e i s v a d . On mitmesuguseid relatsioone nähe- e vahel - Iga nähe on seot teistega; harilikult aga ib teised nähted tähelepanemata jätta. Nt: Siin räägi- es õhuvõnkumine ulatub väga kaugele, ometi see eemal i ole enam tähtis. Ilm koosneb üksikuist elementide üsteemidest, side elementide vahel on tihe, ühe pääle ga ei saa kõike tagasi viia. Pluralism on ilmavaateli- e seisukoht, mida selgelt väljendas James ("pluralist- ik universum").

Üldjooni: ameer. realismil on palju ühist muu, eri- i inglise realismiga. (Erinevusi on meelte omaduste uhtes). On jooni, mis seletuvad ameeriklaste iseloomu- a: paarisaja aastaga on sääl tekkinud tüüp (väljarän- anud inglased), mis täiesti erineb inglastest. Paljud elle voolu esindajaist on noored uurijad, sellest võib odata veel palju - pikkamisi jõutakse uutele seisukoh- adele. Ameerikas on realism hästi organiseeritud, nt: 912. a. astusid paljud ühiselt kokku. (Inglismaal on ee eraldi, üksikult). Veel ühes filosoofilises õpetuse- s leiab palju pooldajaid, esineb realism:

N E O S K O L A S T I L I N E F I L O S O O F I A

Katoliku maades on palju vaimulikke õppeasutisi, us palju õpetatakse filosoofiat. Üle 50 a. tagasi kir- utati paavsti poolt ette kindel suund: see filosoofia eab põhjenema püha Tomas Aquino' filosoofial, mis on ristotelese põhjendatud. Sisult ei anna nad uut, ainult õivad arendada, formuleerida, loogiliselt siduda, ot- ida uusi argumente jne. Kui ilmub uus õpetus, siis vai- ldakse teravalt vastu, kui ilmub ta selgus, katsutakse mber seletada. Sama nähe on ka neoskolastilises õpetu es. Iseloomustavaks jooneks on siin realism, mis mõne uures läheneb naivsele realismile. Katoliku filosoo- id on väga aktiivsed: antakse välja ajakirju, koguteo-

soofe ignoreerib neid. Katol. filos-de hulgas on soliidseid filosoofe, kellest mõned on väga tuttavad, nt: Pater Vassmann, suurim sipelgate elu tundja psühholoog. Üks teine kirjutas tähtsa õpperaamatu eksperimentaalsest psühholoogias.

REALISMIST ÜLDSE (K o k k u v õ t e)

Realismi vastu tuuakse järgmisi argumente: Mõte transtsendentaalsest objektist, mis oma olemuses ei sõltu me mõtlemisest, sisaldab eneses vastolu. Kõik mis võib me teadvuse sisuks saada, võib vaid psüühiline olla. Meile võivad olla ant mõjud, affektid jne. Tagajärjed on ebakindlad. Vähe tõenäolik, et objektid on välisilmas. Realistid on püüdnud näidata, et objektid võivad olla väljaspool me teadvust, paljud arvavad, et mõte, et meile antu võib vaid psüühiline olla, on p e t i t i o p r i n c i p i i , mis ise veel vajab tõestust. Ei tohiks väljuda ka (ideal. järele) faktidest mida anatoomia esitab,- need on reaalsed nähted ja ei olene me teadvusest. Realismi järele me organid on reaalselt olemas. Meelte spetsiifilise energia kohta võib öelda, et nt: elektri vool ei ole lihtis, vaid omab mitu külge, igas aistingus esineb ise külg. Aga ärrituse tee on pikk pääajju jõudmiseks - võiks öelda, et see, mis lõppjaama jõuab, ei tarvitse erineda antust. Nt: on telefoni aparaadis keerulised protsessid ja teises otsas (väga kaugel) tekivad protsessid, mis on väga sarnased antuga. Kuulaja võtab täpsalt vastu, mida räägime. Samuti on ka raadioga, ainult protsessid on keerulisemad, kaugused suuremad, ometi vastuvõtte aparaadis on protsessid sarnased saatejaamas antuga. Samuti ka kinos, kus näeme väga sarnast tõelikkusega. Keerulised protsessid, mis tulevad alg- ja lõppstaadiumi vahele, ei takista nende suurt sarnasust. Võime kunstlikult läbi elada reaalsega sarnanevat.

K O K K U V Õ T E. Idealismist ja fenomenoloogiast on tõenäolisem realism, mis ei ühtuks aga naiivse realismiga. Harilikult ei arvestata tunnetuse realiteedi probleemi lahendamisel me praktilist tegevust; tunnetus objektidest võimaldab praktilist tegevust. Kas oleks teadvuse rakendamine võimalik, kui me midagi ei tea objektidest, nagu fenomenoloogia arvab? (Ise küsimus, kui lähedale võib jõuda objektile). Välismaailmas on objektivideet, muidu oleks meil võimatu elada selles maailmas. Selle probleemi (nagu teistegi) juures ei olo me jõudnud lõplikule seisukohale. Realistlikud voolud

on noored, on lahkuminekuid üksikute esindajate vahel; on veel palju lahendamise võimalusi ja võib uusi seisukohti leida. Kui töötatakse ja mõteldakse edasi, avaneb võimalus uute tõdede leidmiseks.

T A G A S I V A A D E .

Missuguste probleemidega teotseb tunnetusteooria, millega erineb loogikast ja psühholoogiast? Psühholoogia räägib protsessidest, tunnetuse psühhol. tunnetuse protsessidest, mis toimuvad indiviidide juures, aga tunnetusteooria ei ole esijoones huvitet protsessist, vaid sisudest, mõtetest. Loogikat huvitab üks külg - side üksikute mõtete vahel vaatamata sellele, kas mõtted on õiged või mitte. nt: süllogismis on tähtis, kas järeldus järgneb eellausetest või mitte. Tunnetusteoorias on tähtis, kas üldse mõtted on küllaldaselt tõendet, õiged. (Küllalt on mõtetest, mis praktilisest eeldusest väljuvad, kuigi ei mõelda eelduste üle - nt: et tõde on saavute tav /selle vastu skeptitsism/, et välisilm on reaalselt olemas jne.).

Saime kolm rida probleeme:

1) TUNNETUSE PÕLVENEMISEST: E M P I R I S M, R A T S I O N A L I S M, K R I T I T S I S M jne.

2) TUNNETUSE VÕIMALUSEST: kas on tunnetus võimalik ja mil määral - s k e p t i t s i s m, d o g m a t i s m, p o s i t i v i s m, p r a g m a t i s m, A v e n a r i u s e õpetus jne.

3) (!) TUNNETUSE <u>OBJEKTIVITEET</u>: Suhe tunnetuse ja realiteedi vahel. Siin küsitakse, kas on realiteeti väljaspool me teadvust, mille üle võiksime mõtelda ja otsustada, kui suur on vahe me mõtete ja realiteedi vahel j.m. Siin on mitu seisukohta:

Siin õppija tunneb selle teaduse juures pettumust, on rida üksikuid teooriaid ja võimalusi küsimuste lahendamiseks. Võib ka dogmaatiliselt vaadelda: "ainult see vaade on õige, teised on absurdsed" jne. - ka see ei aita. Ei ole hää liiga ruttu seisukohta võtta. Kasulik on siiski teada, millised seisukohad üldse on olemas, millised teooriad on praegu võimalikud j.m. Ka teistes teadustes on hüpoteese, nt: astronoomias: kui suur on maailm, mis kujuline jne.; siin on vaid teat väljavaated, nt: 1) linnutee suurus on 200000 valguse aastat, 2) linnutee on väike osa, on teisi suuri süsteeme, udukogusid, linnuteid ja taevakehade kogusid. Nii on ka filosoofias, mis on edasi jõudnud vä-

hemalt selles, et teat seisukohad on lõpulikult maha jäetud. Endisist üldmaksvaist seletusist on uuenal ajal loobutud. Nt: naiivne realism ei ole vastuvõetav, materjalism on maha jäetud. Metafüüsika on tähtis tunnetusteooria õppimisel.

Tutvume nitme seisukohaga, mis on enamvähem tõenäolised. Tähtis ei ole valmis teadmise omandamine, vaid huvi tundmine küsimuse vastu, - ainult sel kombel teadmised ei jää surnud kapitaliks, vaid toovad protsente, on väärt, et ta pärast vaeva näha.

Lõpuks Kanti sõnad: "Ma ei taha õpetada filosoofiat, vaid filosoofeerimist", - see ülesanne on igal filosoofia kursusel. Filosoofia ei saa kindlaid vastuseid anda üksikutele küsimustele.

/(Prof. K. Ramuli loengud (järg) 1930.a./)

Teoreetiline filosoofia teotseb päämiselt kahe probleemiga: 1) t u n n e t u s p r o b l e e m ehk õpetus tunnetusest, jaguneb kahte päösse:

a) loogika- tunnetuse formaalne külg,

b) tunnetusteooria - materjaalne külg.

2) <u>R e a l i t e e d i</u> p r o b l e e m, nimetatakse ka metafüüsika ja ontoloogia, ka " esimene filosoofia" (A r i s t o t e l e s).

Metafüüsika kohta tekivad nitmesugused küsimused ja kahtlused. Teda vaadatakse kui udust, elust kauget ja kasutut asja. Seda mõtet avaladati ammu isegi vanas Kreekas. (Nt: anekdoot: keegi kreeka filosoof tähti lugedes ei märganud kraavi, kukkus sinna sisse; teenija muidugi naeris). Kõrvaldades populaarsed eelarvamised jääb küsimus metafüüsika <u>objekti</u> kohta. Metafüüsika on teadus realiteedist, selle kõrval on ideaalteadused, nt: matemaatika. Realiteedist räägib ka loodusteadus, füüsika, keeleteadus jne. Mis jääb teistest teadustest järele metafüüsikale? Varem oli kergem sellele vastata, nüüd teaduste arenedes on asi muutunud. Algselt ei olnud teoreetilisi teadmisi, vaid koguti teadmisi praktiliseks otstarbeks. Kreekas sündis teoreetiline teadmine, alul üks, mis teotses kõigi asjadega - seda nimetati f i l o s o o f i a k s , millest tekkisid matemaatika, geomeetria, füüsika jne. Filosoofiale jäi, mida teised teadused kaasa ei võtnud. Psühholoogiagi on saanud iseseisvaks, kuigi samad isikud mõlemaid õpetavad. Mis jääb metafüüsikale? Kui on midagi jäänud, kas see vastab teaduse nõistele, kas me-

tafüüsika suudab koguda ülejäänkidest teat. teaduse? Võib vastata, et on tähtsaid ja alalisi probleeme, mis ei lahene üksikteadustega. Need prob-mid on kahte laadi. Üksikteaduste jaotamine sünnib tööjaotuse printsiibil. Iga teadus käsitab piiratud teadmisi, ühetaolisi meetodeid jne. Küsimus tekib nitte ühe, vaid mitme nähete liigi kohta. Mõned üksikteadused nagu oleks kahe teaduse vahel, käsitades mitme teaduse probleeme, nagu füüsika ja keemia, siis füsikaalne keemia, samuti füsioloogia, psühholoogia ja füsioloogiline psühholoogia j. t. Tekivad üldküsimused nitte ainult kahe naaberala kohta, mida üksikud teadused käsitavad. Üksikteadused ei suuda oma abinõudega üksi paljusid küsimusi lahendada, nt: psühholoogia ja keemia. Metafüüsika käsitab üldisi probleeme, mis käivad kõigi teaduste, terve maailma reaaliteedi kohta. Siin on tarvilik eriline ettevalmistus, erilised meetodid jne. Tihti mõni üksikteadlane teotseb metafüüsikaga, kuid siis ei ole ta enam üksikteadlane, vaid filosoof. Selle kõrval tekivad teised probleemid, millega ei teotse üksikteadused. Teadus nitte ainult ei kirjelda seda, mis meile otsekohe on antud, vaid püüab seletada, tagasi viia printsiibile. Mida enam tagasi läheme, seda enam rahuldume. Mõned siiski peatuvad nähete juures tundmata tarvidust printsiipide järele. Iga üksikteadlane on sunnitud seisma jääma, sest probleemid, mis tekivad on teissugused, kui ta ette on valmistanud. Nt: matemaatikas: mis on ruum iseeneses? Kui niisugust ruumi iseeneses ei ole, siis on ulatavus, kas see aga on objektide kohta või iseeneses jne? Need küsimused on põhjendet, onetigi matemaatik ei saa vastata. Võime kerkesti tõestada teoreemi, see aga ei aita vastata, kas on ruum iseeneses väljaspool kehi või nende reaalne omadus? Nt: Kanti puhta mõistuse kriitikas: ruum on subjektiivne. Ka ajaloos tekivad printsipiaalset laadi küsimused - võime minna kaugemale, oneti teat kohal peatume. Tekib nt: küsimus, mis osa etendab see või teine asi inimkonna suhtes, mis osa on Mart Luteril ajaloos? Võib öelda: 1) Luter on tähtis, 2) ettevalmistusi reformiks oli, ka Luterita oleks toimunud reformatsioon, mõni teinegi oleks võinud "sädeme heita püssirohu vaati", kuigi oleks vast olnud teisekujuline. Ajaloolane ei suuda neid küsimusi lahendada. Võib läbi töötada palju materjali, kuid üldise probleemi lahendamine käib üle jõu on tarvis teissugust materjali. Samuti füüsikas: kas

materia on olemas, nissugune see on jne. Need küsimused on tunnetusteoreetilised ja metafüüsilised. Tagasi minnes üksikteadusis peatume jõudes metafüüsilisile küsimusile. Tunnetusteooriat ja metafüüsikat ei saa teravjooneliselt lahutada. Kas metafüüsikal on kindlat probleemi, see küsimus langeb ära. Tal on kindlad probleemid, kuid neid ei saa lahendada. Kõigepäält võib esitada filosoofia ajalugu. Tähtsamate filosoofiliste probleemide pääle ei ole vastust, on küll palju arvamisi, ja see mõtete lahkuminek alatasa suureneb, tulevad uued -ismid, nt: intuitivism, mida 20-30 a. eest ei olnud. Positivism eitab metafüüsikat ja selle võimalust. Inglise positivist LEVES kirjutas suure filosoofia ajaloo, milles püüdis näidata metafüüsika võimatust. On vahe metafüüsika ja üksikteaduse käigu arenemise vahel. Üksikteadustes suureneb faktide hulk, teaduse raudvara, progress on selge, kuigi teooriaid ja hüpoteese leidub. Nt: keemias ei kahelda teat elementide olemasolus. Metafüüsikas ei saa seda näidata, ei ole midagi, mille kohta oldaks ühel arvamisel. Kuigi seni ei ole sel alal midagi saavutatud, ei tarvitse see tulevikus just niisamuti olla. Metafüüsika lahenduste takistuseks on 2 pääpõhjust:

1)Üksikteadused ei ole kaugele jõudnud (metaf.peab põhjanema faktidele.)

2)Senised meetodid ei olnud kohased metafüüsika probleemide lahendamiseks. Nt: BERGSON püüab lahendada intuitivismiga. Paralleelselt võib tuua tehnika arenemine nt: lendamise probleem: kaua katsed jäid tagajärjeta, nüüd see asi on igapäevane. Mis oli siin pääraskuseks? Selleks oli tugeva ja kergekaalulise mootori puudumine. Elektri mootoriga tehti ka varem katset - osaline lahendus. Kas ei samuti ka metafüüsikaga?

2. küsimus, kas ei ole printsipiaalseid takistusi, mis on ka tehnikas, nt: ammu mõeldi "perpetuum mobile" üle, mida seni ei ole konstrueitud ja mis printsipiaalselt ei ole võimalik. Energia seadused ei luba perpetuum mobilet. Kant eitas metafüüsikat, näitas, et teaegne ratsionalistlik metafüüsika ei ole võimalik, ei olnud see matemaatika sarnane, ei saadud olla kindel printsiipides ega neist deduktiivselt tuletada; jääb järele võimalus: metaf. kui induktiivne teadus.

Praegune metafüüsika on induktiivne. Parim vastus on tutvunemine metafüüsika enesega, kaovad paljud tas-

kused, aga tekivad jälle teised asemele.

Kas võib metafüüsika probleeme rahulikult lahendada? Metafüüsika on väga vana teadus, aga seni üksi küsimus ei ole lõplikult lahendatud, ei ole jõutud üksmeelsele otsusele. Ei ole uurides suudetud ka näidata metafüüsika võimatust (nagu perpetuum mobile).- KANTi järele asju iseeneses ei või meie tunnetada; see teooria eeldab tunnetusteoreetilist seisukohta. Ei saa kindlat piiri tõmmata metafüüsika ja teiste teaduste vahel, samuti ka mitte meetodite vahel - metaf. on samalaadi kui üksikteadused, aga ta küsimused on raskemad, keerulisemad. Peatume veel ühel erilisel raskusel: meieaegne metafüüsika ei taha olla aprioorne, ~~vaid~~ deduktiivne, nagu KANTi ajal, vaid induktiivne, rahuldub tõenäoliste resultaatidega, ei taha olla kindel, nagu matemaatika. Induktsiooni hulka kuulub ka hüpotees - see on oletus, mis on tehtud nähete seletamiseks Hüpoteesi kontrollimine sünnib nii, et oletusist tuletatakse võimalikud tagajärjed ja võrreldakse neid faktidega: samasusest sõltub hüpoteesi tõenäolisus. Kui saame arvulised andmed, siis võrdleme neid teistega - kui arvud täpsalt ühtuvad, saabub suur hüpoteesi tõenäolisus. Et võiks üksikasjaliselt t[illegible]tada tagajärgi, peab põhjus olema võetud paljude (ule) omadustega. Mida enam omadusi on oletatud põhjuses, seda üksikasjalisemalt võime tuletada. Sageli aga meil ei ole võimalik niisugust põhjust oletada kogemusest tuntud omadustega. Esinevad abstraktsed hüpoteesid, mille kontrollimine on väga raske, temast ei saa tuletada üksikasjalisi tagajärgi. Nt: metaf-line hinge hüpotees - hinge kujutatakse mõne üldise omadusega, tal ei ole ulatust, ta ei ole materjaalne; siit ei saa tuletada üksikasju. Eksperimentaalne uurimus on annud palju tulemusi, nt: mälu alal (õppimise kiirus, unustamine jne.). Hinge hüpotees võib näidata, et kujutlused hoiduvad alles. Oletatakse eluliste nähete seletuseks "elulist jõudu", mida üldjoontes võib kujutella. Siin ei saa tagajärgi välja rehkendada (nagu nt: loodusteaduses). - Teine raskus on subketiivset laadi. Kogemusest teame, et me mõtlemisele mõjuvad tundmused, tahte alad, sellepärast tihti me ei saa olla objektiivsed; sümpaatia, antipaatia, kalduvused jne. aitavad kaaluvaagnat ühe või teise poole langeda. On palju teaduslikke küsimusi, kus võime objektiivsed olla, nt: matemaatika. Aga ajaloos on raske objektiivne olla; teost

lugedes taipame, kes selle on kirjutanud. Nt: tähtis, kas eesti ajaloo on kirjutanud eestlane, venelane, saks lane või muu. Võõras ei näe negatiivset oma rahva suhtes. - Kas on isiklik jumalus või mitte? Paljud arvavad, et on kõrgem vaimlike jõud, mis meid toetab, mis karanteerib, et me püüe ideaalide poole ei ole tühine. Paljudel ei ole ükskõik, kas elu pääle surma edasi kestab. See teeb raskusi metaf. probleemi lahendamisel; raske on vabaneda subjektiivsetest faktoritest. Fichte ütleb: missuguse filosoofia keegi valib, sõltub sellest milline inimene ta on. Oleme teadlikud kõrvalmõjudest, sellepärast võime enam objektiivselt kaaluda küsimusi. Objektivideet tuleb iseenesest ajaga. See on maksev ka politikas - noored on sallimatud. Esimene küsimus: millist ettevalmistust on tarvis, et edukalt metaf. kallal teotseda. Publikumis, isegi teadlaste juures paistab eeldusena, et teat küsimusega teotsedes on tarvis spetsiaalset ettevalmistust, nagu füüsika, keemia, botaanika jne., kuna teistel aladel jatkuvat üldisest haridusest, nagu politikas, kirjanduses, ajaloos, karskustegevuses jne. Ometi on karskuse alal paljude küsimustega tegemist. Ka filosoofia, eriti metaf. arvatakse kuuluvat siia, s.o. igaüks võivat kaasa rääkida. Ka teadlaste juures on seda vaadet : mõned hakkavad filosofeerima oma eriala kõrval (neil leidub lugejaidki). Näit: HECKEL (zooloog) kirjutas filosoofilise teose "Welträtsel", mida arvustasid isegi filosoofid, leides töö väga nõrgana. PAULSEN nimetab seda "skandaaliks filosoofiale". Ka füüsika seisukoht olevat väga puudulik. Ainult MACH on kompetentne. - Filossofiliste küsimustega võib teotseda ettevalmistatud isik. LANGE, kes 1873/4 kirjutas väärtusliku raamatu, leiab kolm tarvilikku asja:

1) Põhjalik tutvus <u>loogikaga</u> (süllogism, induktsioon jne.)

2) üksikteaduste stuudium - tutvus meetoditega.

3) tutvus filosoofia ajalooga ja filosoofilise kirjandusega.

LANGE leiab, et harva tuleb otte seda ettevalmistust. Inimesi, kes tahavad rikkaks saada, on kaht liiki: ühed tahavad rutta rikkust omandada (võidud, mängud, operatsioonid, kullakaevandused jne.), nad ei taha oodata ega kannatlikult töötada. - Teised korjavad kannatlikult sent sendi järele. Ka filosoofias on me-

tafüüsilistes küsimustes kaht liiki inimesi: ühed töötavad aastate kaupa ja on õnnelikud selgitades üksikut probleemi, teised ühe hüppega tahavad ületada raskusi, arvavad, et leidub lihtis tee maailma elu lahendamiseks. Ühed neist on antroposoofid (antropos - inimene), teised spiritistid, kolmandad hüpnotistid, neljandad pooldavad ettekuulutust jne. Ühes okultistlikus raamatus öeldakse: nende okultistide juures võib paari nädalaga rohkem õppida, kui Euroopa ülikoolides mitme aastaga. Harilikult on kullaotsijail lõpp, ka okultistidel on lõpp - ruineerimine; kaotavad tasakaalu, ilmavaates tuleb segadus jne. - (vrd. hiromandid). Filosoofiat õppides ollakse alul küll pettunud, aga puudub teine võimalus. Ei ole erilist kuninglikku teed, mis ruttu viiks sihile.

Metafüüsilised probleemid jagame kahte liiki: 1) o n t i l i s e d ja 2) g e n e e t i l i s e d. Ontilised probleemid teotsevad sellega, mis on olemas, ~~ontilised~~ geneetilised teotsevad tekkimisega, saamisega jne. Ei saa teravalt lahutada ontilisi ja geneetilisi probleeme. Algame ontilistega.

ONTILISED PROBLEEMID.

Eriti tähtis on psühhofüüsiline probleem. Kui võtame mõne üksikteaduse, näeme püüet nähete mitmekesisust tagasi viia üksikuile printsiipidele, väikesele arvule jne. Ideaaliks on - kõik tagasi viia ühe elemendi pääle. Füüsikas valgus, magnet, elekter jne. tahetakse viia ühele liigile - eetri lained. Samuti keemias, kus on kõik viidud 7o (?) elemendile, aga veelgi tahetakse vähendada seda arvu, tahetakse elemente teiseks muuta. Ka psüühiline elu on mitmekesine, tedagi tahetakse viia üksikutele elementidele. Mõned tahavad koguni aistinguid, tundmusi, tahtealasid jne. tagasi viia ainult aistingutele. Võime veelgi kaugemale minna kas ei või kõiki nähteid tagasi viia ühe põhielemendi pääle. Väljudes sellest, et ilm jaguneb kahte liiki: füüsiline ja psüühiline, küsime, kas ei või neid tagasi viia ühele, mis vahe on nende vahel jne. - sellega teotseb metafüüsika. See vahekorra küsimus jaguneb veel kaheks : missugune on vahekord füüsilise ja psüühilise vahel nende olu poolest, kas üks või kaks erilist maailma. Sellele küsimusele võib anda mitu vastust:

1)Nad on kaks nähete liiki, mis ei ole teineteisele tagasiviidavad - d u a l i s t l i k v a a d e

2) füüsiline ja psüühiline on üks-m o n i s t l i k vaade.

Missugune see ü k s on?

1. vastus: materjaalne, psüühilised ja vainlised nähted on materjaalsed.

2. vastus: see üks, millele mõlemad on tagasiviidavad, on v a i m l i n e.

3. vastus: see ü k s on mõlemate suhtes neutraalne, ilmub ainult kahel viisil.

Seega on kolm vastust:

1) d u a l i s t l i k ,

2. - 3. - m o n i s t l i k u d .

Spiritualism viib tagasi vainlisele. Vahekorra juures tekib teisi küsimusi. Psüühiliste nähtustega kaasuvad füüsilised ja ümberpöördult, - näeme paralleelsmi mõlemate vahel.

Eriti võib mainida, et ärritused mõjuvad me organitele - ühelt poolt ärritused, teiselt - aistingud, tajud. On kaks nähete liiki:

1. mingisugused füüsilised mõjud mõjuvad organismile, mis mõjutab hingeelu, terve organismi seisukohalt sünnib muutus. Näiteks narkootiliste ainete mõju me hingeelule - alkoholi mõjul sünnib muutusi ergukavas. Ka haigete juures on sedalaadi nähteid.

2. rida nähteid: on antud psüühiline nähe, esiti tahtelised liigutused, väljen[illegible]sed tundmuste juures (miimilised, pantomiimilised jne.), hüpnoosi nähted, mille abil samuti võib suur[illegible] muuda[illegible]si esile kutsuda. Näiteks hüpnotiseeriti õlal kleebitud paber "sinepi plaastriks" - hiljem läks see koht punaseks, nagu oleks sinepi plaaster sääl olnud.

Siin on kahesuguseid nähteid: 1) füüsiline mõjub psüühilisele, põhjustades muudatusi hingeelus. 2) enne on psüühilised protsessid, siis muudatused kehas - siseniste organite tegevus jne. - Kuidas seletada sidet psüühilise ja füüsilise vahel? Võib anda mitu vastust:

1) Vastastikune mõju - füüsiline tekitab muudatusi hingeelus ja vastupidi.

2) Füüsiline mõjub psüühilisele - ühekülgne põhjuslikkuse side.

3) Psüühiline mõjub füüsilisele - " "

4) Füüsiline ja psüühiline mõlemad sõltuvad kolmandast.- Need neli vastust on ant olu suhtes. Nende

levaadet algame sellega, mis paistab loomulik olevat. Kui võtta 1) füüsilised mähted, eriti ruumilised, materia läbitungimatus jne. ja 2) psüühilised nähted, paistab kõige õigema vastusena nende vahekorra kohta - d u a l i s m . Meie ees on ant kaks eraldi maailma, mis täielikult erinevad teineteisest, kumbagi ei saa teisele tagasi viia. Seda vaadet nimet.

1) D U A L I S M I K S .

Descartes'i (+1652) järele mateeria on "res extensa" ja hinge päätunnus on "cogitatio" (teadvus), see hing ="res cogitans". Desc. järele on kahesug. nähteid: 1) materjaalsed, 2) psüühilised. Ühist nende vahel ei ole. Mõlemad mõjuvad vastastikku, saabub - vastastikkuse mõju teooria. Side füüs. ja psüüh.-ste nähete vahel seletub sellega, et osalt füüsil. mõjub psüühilisele, osalt vastupiselt - ps.-line mõjub füü-selo. Nii on tal parallelism seletatud. Desc. ise püüdis määrata punkti kehas, kus füüsiline ja psüühiline kontakti astuvad. Pääaju on paaris-organ, kõik osad on asetet sümmeetriliselt, peab aga üksainus koht leiduma. D. leidis landula renialise; see aga ei ole ergukava osa, vaid näärе. Küsimus hinge asukohast on ammu maha jäet. Üks psühholoog ütles: kui hing asuks ühes punktis, peaks ergukava olema nagu prantsuse raudteede kaart: kõik ergukiud peaksid kokku tulema ühte punkti (nagu raudteed Pariisi). Seda tegelikult aga ei leidu.

Seda teooriat pooldab suurem hulk inimesi, sellest peab kir. ristiusu dogmaatika: hing on surematu, võib kehast lahus elada. Kõik pahed seletuvad keha mõjuga. Keskajal oli vaade, et keha on kõige kurja allikaks; üheks abinõuks kurja vastu oli tungide mahasurumine asketismi abil (isu, jänu, armastus - kõik oli patt). Raskus, mis Desc. ajal nähtavale tuli, oli suur vahe füüsil. ja psüühil. vahel. Tekkis küsimus, kuidas need kaks maailma võivad ühendusse astuda, kuidas mõjuda teinetseisele. Säeti üles uus teooria, mis püüab parallelismi seletada - O K A S I O N A L I S M . Faktoriks, kes kõik muudatused esile kutsub, peab olema Jumal. Teat nähted psüühilises maailmas on Jumalale juhuseks (occasio)muudatusi tekitada füüsilises ilmas ja ümberpöördult. Nt! kui näeme valgust, siis Jumal mõjub valguse kiirte läbi me silmadele, et hinges vastavaid tajusid ja kujutlusi esile kutsuda. Samuti nt: Jumal tarvitab juhust, et tõsta oma kätt. Seda vaadet on LEIBNIZ katsunud illust-

reerida kahe seinakella läbi: meistor, kes kella d/valmistab, seisab nende vahel ja ühtlustab käiku. Jumal samuti seisab kahe ilma vahel, ühtlustab ja juhib tegevust - psüüh. ja füüsilisi nähteid. Kõik seletub kõik võimsa Jumala läbi. Vastast mõju teooria kohta küsime: kuidas need võivad mõjuda vastastikku, kuna ometi täiesti erinevad? Nt: mängime biljardit: →O|O → - siin on ant järjekord: sel puhul on mitu võimalust. Nt põhjuslikkuse side ei ole meile arusaadav, sellepärast peame võtma sidet füüs. ja psüüh. vahel nii, nagu ta meile on antud. Või jälle - kinnise looduspõhjuse uurimise printsiip: materjaalstete loodusnähete uurimisel peab põhjusi otsima mõne teise materj. nähte juures. Nii edasi minnes on näha, et põhjusl. side ei ole kat kestet, kuskil ei tohi võõras fakt vahel olla. Vastat mõju teoorias aga on see printsiip rikutud. Tehes liigutust, et tahan, on juba uus faktor vahele astunud. Sellest teooriast öeldakse: siin ei ole tegu loodusteadusega, vaid metoodilise uurimise printsiibiga, mille järele uurija peab käima kuni võimalik. See printsiip olevat säet anorgaanilise maailma uurimiseks; ta on täiesti läbiviidav, eriti keemikutel, füüsikutel jne., kel on tähtsad ainult materj. faktorid. Aga looma organismi uurimisel ei saa selle printsiibiga läbi - peab muid põhjusi otsima. Suurim raskus on seot <u>energia alahoiu seadusega</u>. Igas kinnises ruumis, mis ei astu ühendusse teisega, on energia hulk konstantne. Kõik sündiv, kujumuutmine, üleminek teisse jne. on - energia. Mehhaaniline energia muutub soojuse energiaks potentsiaalne ener. tegelikuks energiaks ja ümberpöördult - üldine hulk on alati püsiv. Vastast. mõju sel sukohta on raske lepitada energia seadusega. Nt: kui tahe põhjustab käeliigutuse, siis seega energia hulk ilmas kasvab. Aga ükski kehaosa ei ole kaotanud sama palju; siin põhjus on pääajus. Ilmas on palju organismo - energia hulk alatasa kasvab. - Neid raskusi on mitmeti katsut vältida. Muuseas öeldakse, "psühhol. protsessi mõju seisvat energia vabastamises." Püssirohi on seot passiivne energia hulk, mis tiku läbi vabastub. Samuti on puutükil seot energia. Olevat võimalik, et me psüühil. protsessid vabastavad energiat, mis asub me kehas. - See pääsutee ei ole hää. Et seot energiat vabastada, selleks on tarvis energia kulu (nt: püssirohul peab t^{o} tõstma). Võib olla looo kgr püssirohtu ja väik

sade, mis siiski on teat energia hulk. Kivi katuselt kukkudes omandab gineetilise energia. - On otsit teisigi pääsuteid. On arvat, et psüüh. protsessid juhatavad närvikiudude kaudu liigutusi. Siin aga on sama raskus: juhtimine nõuab energia kulu samuti, kui energ. vasbatamisel. On veel puht teoreetiline võimalus, et psüühL. protsess muudab ant liikumise sihti. Füüsikas on teat juhul võimalik sihi muutus. Oletame, et keha liigub lõpmata edasi, aga jõudnud teat kohale hakkab teine keha teda oma poole tõmbama - tõmbejõu seadusele vastavalt. kui kõrvalmõju laob, kehal on teine suund, aga kiirus on endine. Liikumise suund on muudet, energia aga püsinud. Perpendukulaarselt mõjuv keha siiski säilitab kiiruse. - Tuleks oletada, et osakesed pääs liiguvad, psüüh. protses mõju perpentikulaarselt liikumise suunale, aga see on väga kunstlik - võimatu.

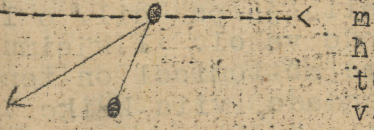

Veel arvatakse, et energ. alalhoiu seadus on maksev anorgaanilise ilma kohta, aga orgaanilises, võib olla, ei ole maksev. Psüühika mõju organismis ei saa ühendada eelmisega. Füsioloogide poolt on tehtud täpsaid katseid elavate organismide kohta energia alalhoiu konstateerimiseks. Nende katsete printsiibiks oli: on kindlaks teht, et teat energ. hulgale ühel kujul vastab kindel hulk teisel kujul (ekvivalents). Iga hulgaga võime teat hulga mehhaanilist tööd ära teha. Võib välja arvata, kui palju soojuse energiat võib saada teat ainest. Katse: inimene või loom asetatakse aparaati, kus soojuse hulk jääks püsima. Loom viibib selles mitu päeva. Tehakse täpsalt kindlaks, kuipalju toitu ja õhku, mis sisaldab keemilist energiat, saab loom ja mõõdetakse, kuipalju soojust organism välja annab. Katsete põhjal mõlemad energia hulgad on võrdsed. Väga väike vahe (o,o3%) on tingit aparaadi ebatäpsusest. Seega energia alalhoiu seadus maksab ka organismide juures. Mõned panevad vahe psüühika arvele, - see on vähe tõenäolik. Vastast mõju teooria, mis paistab tõenäolisena, mida faktidki dikteerivad, on siiski suurte raskustega seot. - Otsitakse teisigi võimalusi suhte seletamiseks. Vastast mõju teooriat seati üles Descartes i poolt, siis kadus filosoofiast, aga meie ajal leiab ajalle pooldajaid - huvi ta vastu on ärganud. 1896.a. oli Viinis III psühhol. kongress, kus saksl. Karl STUMPF kõneles psüühofüüsilistest probleemidest, kaitstes vastast. mõju

teooriat. Tõi ette huvitavaid argumente, tekkis huvi selle vastu; hakati elavalt harutama seda küsimust. Saksas on rida ajakirju, milles palju on kirjut selle üle.

B U S C H E järele vast. mõj. teoor. on kõige vastuvõetavam. Sellega, kuigi näib loomulikuna, on siiksi seotraskused. Me lõplikku seisukohta ei võta: ka teistes on raskused. Lõpuks jääb küsida, kus on suuremad või väiksemad rakused. D U A L I S M esitab kahesug. küsimusi: 1) Milline vahe on füüsil. ja psüühil. o l u poolest ja 2) milline side on nende vahel. 1. küsimusele vastab dualistlik seisukoht: me mõtlemisel on tendents mitmekesisust võimalikult vähendada, viia kõike tagasi vähestele algelementidele. Sellepärast rahuldaks meid m o n i s t l i k seisukoht: vaadata kõike ühena. Aga meil puudub karantii, et nähted vastaksid subjektiivsele tendentsile. Tegelikult ei vasta nähted me soovidele. Sageli probleemide suhtes ei saa määrata lõplikku seisukohta, küll aga saab valida selle järele, kuipalju raskusi on kusagil. Võhikule näib asi väga lihtsana. Filosoofias on mõnel, et mida enam lõeb, seda segasemaks asi muutub.

M O N I S M.

1. M A T E R J A L I S M.

Materjalism püüab kõike maailmas tagasi viia ainele. Psüühiline ja füüsiline on iseeneses ü k s: Ka psühiline on materjaalne, ainult ilmub teist viisi. Ilmas on ainult materia. Aatomite teooria seisukohalt materia koosneb lahutamata osadest, need moodustavad kruppe liituvad, lahkuvad, moodustuvad ümber; nende materias sündivate muudetega on ühenduses ka psüühilised muuted. Argumendid selle tõestuseks on mitut laadi. Väidetakse, et psüühil. tegevus sõltub füüsil. nähetest: ained mõjuvad me organismile ja me hingeelu muutub. (Vrd. ka haigused). Vahel on mõju väga ilmne; nt: inimene on väga kurb, arst leiab tal seedimise rikke ja parandab selle - nukrus kaob kohe ja saabub elurõõm. Suurt osa hingeelus etendab s i s e m i n e s e k r e t s i o o n. Mitmed ained jäävad kehha, mõjustades ka hingeelu. Eriti palju on viimasel ajal uurit sisemist sekretsiooni suguelundite puhul. Isaloom muutub, kui munasari sisse pookida, ka inimene (-e-) ise muutub sel juhul. Neid fakte leidub palju, et muudetele kehas järgnevad muuted hingeelus. Seega hing sõltub ainest. Teine argument

põhjeneb e v o l u t s i o o n i t e o o r i a l . Orgaaniline elu maa pääl on arenenud primitiivseist vormest, areng võib olla alanud lihtsast herakulisest organismist. Astronoomia näitab, et oli kunagi aeg, kus maakeral elu ei saanud olla - t° oli kõrge. Seega elu on maakeral tekkinud. Orgaaniline ja psüühiline elu on tekkinud iseenesest materjaalsete muudatuste põhjal. Arvatakse, et kui tingimused maakeral muutuvad, t° langeb, siis org. elu kaob, ühes sellega ka vaimline. Need on tähtsamad argumendid.

Eksperimentaalpsühholoogia uurimused on näidanud, et psüühilised protsessid nõuavad aega: reaktsiooni aeg 15/100 (ja enam) sek., assotsiatsiooni aeg - 1 - 2 sek. jne. See näitab, et psüühilised protsessid on materjaalsed. Kui kõik on materjaalne, mis on siis psüühiline? On mitu vastust, vanas Kreekas väideti nii: psüühiline ei ole muud, kui materia liik (Demokritos). Hinge aatomid on laotet üle terve keha - kahe keha aatomi vahel on üks hinge aatom. Uuel ajal arvatakse, et hing on aine protsesside produkt. Mõned materjalistid möödunud sajandil ütlesid: Pääaju lahutab mõtet nagu maks sappi- on ühesugune side. Veel: psüühiline on materia o m a d u s teiste omad. kõrval. See "DIALEKTILINE MATERJALISM" on praegu ka Nõukogude- Venes. See materia ei ole muutumatu, vaid areneb, muutub. Psüühe on materia omadus, millisena tekib mat. arenedes. Mis on psüühika? Vastused:

1) <u>Psüühika on materia liik</u>, 2) <u>Psüühika on materia produkt</u>, 3) <u>psüühika on materia omadus</u>.

BÜCHNER kirjutas üle 50 a. tagasi selle kohta raamatu, tal seisukohad on segamini. Mida öelda materjalismist? 1. õpetusel on positiivseid külgi: tagasiviimine ühele elemendile on meile lihtsustusena vastuvõetavam. See, mida materjalism näitab maailmas olevat, on selge ja arusaadav, metafüüsika puudub. On kooskõlas loodusteadusliku uurimisprintsiibiga, mis ütleb: materjaalsete nähete uurimisel otsitagu nähete põhjusi teistest materj. nähetest. Nt: katse konnaga: pää lõigatakse ära ja ärritatakse jalga - sünnivad liigutused; siin on materjaalsete protsesside rida, ärritus andub selja ajuni ja edasi minnes mõjutab liigutusi. Ei tohi arvata, et selja ajul oleks hing. Kui ärritada konna külge, katsub ta ühe tagumise jalaga seda nühkida, kui see ära lõigata, siis

teise jalaga jne. , paistab nagu oleks"intelligents". See printsiip räägib materjalismi poolt - ei tulda kunagi psüühilistele protsessidele. Ka raskused on väga suured. On arusaamata, kuidas mateeria osakeste liikudes tekivad psüühilised protsessid, kuidas need muutuvad tundeks, tajuks, mõtteks jne. Võiks kujutleda, et mikroskoobid oleksid miljon korda suuremad ja nendega võiks vaadelda tegevust pääajus, ometi ei saaks sellega tõendada ülalmainit psüühiliste nähete seletust. Materjalistid ütlevad: põhjuslikkuse side ei ole meile arusaadav, on vaid järjekord ajas, muud midagi. Tuuakse ette Kanti seisukohta: kõik on ilmumid, asju iseeneses ei saa meie tunda; mateeria ei ole nii, nagu teda tunneme, ta on asi iseeneses. Peab võtma faktina psüühiline tekkimine materjaalsest. Materjaalne seisukoht on teooria, fakt on aga see, et füüsilised ja psüühilised nähted käivad käsikäes. Võiks see teooria vastu võtta, kui ta seletaks nähteid teistest paremini, seda aga öelda ei saa. - Teisest kohast võib öelda, et aine on psüühiline. Kas ka nt: laud ei koosne psüühil. nähetest, kuigi ilmub meile ainelise objektina.

Teine argument materj. vastu: materjalism lähtub mateeriast, mis on teat konstruktsioon, otsekohe on meile antud psüühilised protsessid, me konstruime selle, mida mateeriaks nimetatakse. Õigem on tuletada otsekohe antust otsekohe mitteantut, s.o. psüühilisest füüsilist. See on ka maksev tunnetusteoreetilise seisukoha juures. Paljude arvates materj. nähted olevat samuti otsekohe antud kui psüühilised. Jääb veel teisigi argumente. Oli aeg, mil vaimlist elu maal ei olnud see tekkis teat ajal, kuna mateerias sündisid muutused. On aga teisigi võimalusi, nt: psüühiline on seot mateeriaga igal astmel. Kõige algelisemate aine protsessidega võisid kaasuda algelised vaimlised protsessid, - seega psüühiline ei ole tekkinud. Pikkamisi tekib niiviisi psüühiline organism. On võimalik veel teine seisukoht, mille algatajaks on rootslane ARENIUS On võimalik, et orgaanilise elu elemendid on maakerale sattunud teistelt taevakehadelt. Ilmaruumis on "kosmiline ilm", mis liigub planeetide vahel. Orgaan. elu elemendid on sattunud maale ja leidnud siin soodsa pinna arenemiseks. Kas on see nii, ei tea, kuid arvestada tuleb ka sedagi. 60.-dail aastail XIX saj. taheti katseliselt näidata, et orgaan. elu võib anor-

gaanilisest tekkida. Vedelikud paigutati klaasnõusse, kus tekkis orgaaniline elu. Seega org. elu "pidi"iseenesest tekkima. Pasteaur leidis, et katsed ei olnud hoolega tehtud - vedelikud sisaldasid teat lisaelemente. Kui nõud enne hoolsasti puhastada, ei teki orgaanilist elu. Rahvahulkades ja vanalajal on arvatud, et organismid võivad iseenesest tekkida, isegi intelligentsete inimeste juures. (Nt: Sahariinist tekkivat kõhtu ussid).

Vahas Kreekas arvati, et kui panna kasti nartsud, võivad sinna hiired tekkida (ometi võivad hiired tulla tähelepanemata). Ka paelusside tee on väga keeruline. Loodusteadlased hoiavad küll oma printsiibist kinni, kuid ainult metoodilliselt on see tähtis. Materjalismi argumendid ei ole kindlad. Paljudele on materjalism vastuvõtmatu praktiliste järelduste pärast. Kui materjalismil oleks õigus, siis kõik nähted ilmas olek sid tingit materj. põhjustest; ei oleks vahet langeval kivil ega inimesel, ainult viimasel juhul oleks nähe enam komplitseerit, side arusaamatum. Kõik oleks kindlate seaduste läbi ära määrata, ei saaks üht nähet kõrgemini hinnata kui teist. Nt: ei olels mingit printsipiaalset vahet inimlikkudel tegevustel, ükskõik, kas keegi teeb hääd või hüppab tulle, vette, röövib või varastab: need kõik on ühesugused materjaalsed nähted Ei saa ka üht kiita, teist laita. Kui kõik on materjaalne, siis vaiml. elu maa pääl peab lõppema, kui vast tingimused kaovad, nt: t° langeb. Vaimlisel elul oleks ajutine tähtsus, kõik teadused ja kunstid oleksid kasuta. Kui vaiml. elu kestaks pääle surma, ideaalid võiksid kaua kesta, saavutised ei läheks kaduma. Kant ütleb: hinge surematuse kasuks on me moraalne tunne, me ei taha rahulduda sellega, et kõik lõpeks keha surmaga. Arvatakse, et kes võtab omaks materjalismi, muutub egoistiks; sellep. materjalism oleks praktiliselt hädaohtlik, kardetav.

Tegelikult ei ole see hädaoht suur: inimese tegevus ei ole niipalju seot teoreetiliste vaadetega, nagu arvatakse. Materj. pooldajad võivad praktiliselt olla idealistid, aga paljud, kes teoreetiliselt pooldavad ilusat, on praktiliselt egoistid. Paljud "kristlased" õpetajad j.t. ei näita tegelikus elus mingit idealismi (vrd. anektoodid pastoreist). Inimene ei ole järjekindel, teoreetilised vaated ei määra tegelikku elu käsitlust. Fichte ütleb: millise filosoofia keegi va-

lib, oleneb sellest, milline inimene ta on.

Materjalismi vastu tood väiteid tarvitatakse ka determinismi vastu. Järeldused ei ole alati samad - raskusi on mõlemal pool. Oleks võimatu k a s v a t a d a, kui puuduksid sidemed hingeelu ilmas. Kui kõik sõltub õpilase tahtest, pedagoogika kaotaks mõtte. Peame leppima asjadega, kuigi need ei meeldiks, nt: haiguse puhul. Õpetuse tõelisus ei sõltu järelduste sooritavusest (meeldivusest).

MATERJALISMI AJALOOST. See õpetus on vana. Kõigepäält DEMOKRITOS töötas välja atomistliku teooria (tolle aja kohaselt). Demokr. järeltulija EPIKUROS on tähtis eetika alal. Õitsele jõudis materjalism Prantsumaal 18. saj. Tähtsad on HOLBACH (saksa parun) ja LA METTRIE ("inimene - masin").

(Materj. vaenlased tähendavad tihti La Mettrie'd, kes suri kihlveo tagajärjel). Jälle see õpetus jõudis õitsele 19. saj. keskel. 1849.a. oli Saksamaal kongress kus üheltpoolt WAGNER kaitses ideaalset seisukohta, kellele paljud olid vastu. Ilmus palju raamatuid, BÜCHNER sai materjalistide piibliks, mis umbes 7o a. eest väga laiali tungis, eriti noorsoo hulgas, eitati kunste, oldi huvit loodusest, arstiteadusest jne. Üks noorsoo esitajaist oli . BASÁRC ("Isa ja lapsed") Vaade sõltub erialast. Materjalismile kalduvad arstid, insenerid, loodusteadlased jne. Nende arvates on tõelik katsutav, nähtav, muu on illusioon, millest ei maksa rääkida. Tihti tekib opositsioon, kaldutakse ühest äärmusest teise. 18.saj. oli harit ilmas, eriti Prantsusmaal võitlus vana kotra ja katoliku kiriku vastu - paljud kirjanikud kirjutasid kiriku vastu. Materjalism leiti kohane olevat katoliku kiriku vastu. Sarnased motiivid on Nõuk.-Venes, kus "dialekt materjalism" on ametlikult tunnistet. Ei taibata, et ka "dial. materj." on metfüüsika. Čelpanovit laidetakse metafüüsikuna, ometi ta ei olnud seda.

On üks teine õpetus, mis ka kõike püüab ü h e l e tagasi viia, aga v a i m l i s e l e , kõik koosnevat vaimlisest, see on

3) S P I R I T U A L I S M ,

mis filosoofia ajaloos esineb mitmel kujul. Esiteks väitis LEIBNIZ, et kõik maailmas koosneb ühtlaadi ele-

mentidest - m o n a a d i d e s t, mis on sarnasust aatomitega, aga on vaimlised üksused, milles toimuvad vaimlised või füüsilised protsessid - ühed alamad, teised kõrgemad, nt: laua monaadid on väga madalal astmel. Inimhing koosneb kõrgeastmelistest monaadidest.

BERKELEY (18.saj.lõpul) järele on vaid olemas vaimlised substantsid: piiramatu - Jumal, piiratud - inimeste hinged. Materj. ilm on meil tajud, üldisemad kujutlused, mis on esile kutsut Jumala poolt. Vahe objektiivse taju ja subjektiivse kujutluse vahel on see, et esimesed tekivad Jumalast, teised - iseenesest. Materjaalsete objektide eksistents seisab selles, et keegi neid tajub. "Laud" on seni, kuni keegi teda tajub; ruumist lahkunud seda objekti enam siin ei ole. Ilmas on kõik puht vaimline. LEIBNIZi järele on laud reaalne, kuigi vaimlistest elementidest. BERKELEY järele lauda ei ole, see on vaid meie taju. (On seaduspärasus materjaalses ilmas)

Spiritualismi kasuks räägib nähete mitmekesisuse lihtsustus, tagasiviimine ühele algprintsiibile. Dualismis on raske taibata, kuidas füüsiline ja psüühiline võivad teineteisele mõjuda. Siin see raskus kaob. Põhjuslikkuse side ei tekita siin raskusi. Paljude arvamise järele on otsekohe antud meie oma elamused, isegi DESCARTES pidi seisma jääma "cogito, ergo sum" juure. Psüühiline on otsekohe antud, sellepärast on loogilisem muud tagasi viia sellele. Materjalism viivat otsekohe antut otsekohe mitteantule. Ka praktilisi järeldusi: kui kõik on vaimline, tunneme end vabadena, kõik sõltuks meist, ei ole midagi iseseisvat, on vaid mina ja Jumal. Spiritualismi seisukohal on paremusi, kuid ka suuri raskusi - ta ei seleta kõike. Võttes psüühilist elu sellisena, leiame, et oletus, et kõik on vaimline, ei seleta omadusi, millega materjaalne ilm ilmub, seaduspärasust, kindlat kiirust jne. Vaiml. elu ei näita niisugust ilmet. Ei saa seletada materj. ilma nähteid. Miks Jumal pidi end nii viimase võimaluseni s i d u m a , et näit. isegi looo a. taha võib välja arvata päikese varjutust. Ei saa ka tõestada, et monaadid on vaimlised.

Miks on tajusid halbade omadustega? Palju teisigi raskeid küsimusi võib esitada. - Seda vaadet on filosoofidel siiski kergem kaitsta, kui materjaalset, teda pooldavad tähtsad filosoofid, ometi temagi on raskustega seot.

Dualismis on kõige raskem seletada paralleelismi füüsiliste ja psüühiliste nähete vahel. Materjalismis ja spiritualismis on raske seletada füüsiliste ja psüühiliste nähete vahekorda nende o l u suhtes. Otsitakse muid võimalusi, üks neist on

M O N I S M (kitsamas tähenduses)

Monism ütleb, et füüsiline ja psüühiline on üks ja sama, aga see üks ei ole materjaalses ega psüühilises, vaid see üks on kolmandas, millega füüsil. ja psüühiline seisavad teat vahekorras. On kaks seisukohta:

1) OBJEKTIIVNE MONISM, esindaja SPINOZA, kelle järele üks on lõpmata substants: Deus sive natura. Sellel ("Jumal ehk loodus") on lõpmatu palju atribuute, millest kaks on samad, millega arvestas Descarteski: mõtlemise seadus ja ulatus. Kõik nähted on selle ü h e moodused, üksikud materjaalsed asjad on ühe atrib. moodused. Jumal on üks, tal on kaks atribuuti : füüsiline maailm ja cogitatio (= psüühiline maailm)

2) SUBJEKTIIVNE MONISM - eriti meie ajal. Selle järele psüühiline ja füüsiline on ühe ja sama ILMUMISVIISID. Tuuakse näiteid, kus üks võib kaht viisi ilmuda: taevakehade liikumine annab maakeralt vaadeldes ühe pildi, päikeselt vaadates - teise; on erinevus vaatluse kohale vastavalt, aga nähe ise on alati ühesugune, nt: põrandal on kõverjoon: joon on sama, aga pilt on üksikutelt kohtadelt vaadeldes erinev. Ka üks isik saab liikudes palju pilte. Enese vaatlusel näeme psüühilist objekti vaadeldes - füüsilisena. Kuidas selgitada, et psüühiliste muudatustega kaasuvad füüsilised ja ümberpöördult?

PARALLELISMI järele kõik muuted seletuvad teiste samast ilmast päritolevate nähetega : füüsiline seletub füüsilisega ja psüühiline psüühilisega. Ei tohi põhjusi otsida teisest ilmast. Kui aga käivad füüsiline ja psüühiline käsikäes, siis sõltub see KOLMANDAST - ILMUMISVIISI kaudu. Nt: kui on tekst kahes keeles, siis paralelism seisab selles, et nad on tõlgit komandast keelest nt: kui ladina keelest tõlkida saksa ja eesti keele, siis kaks viimast ei sõltu teineteisest. See seletus viib raskustesse psüühiliste nähete seletamisel, nt: võtame järgm. sümdmused: ma istun ja töötan, kõlistatakse. On ant psüühilised nähted, põhjusi jälgides võime minna tagasi: päänäg protsess < kuulmine < õhuvõnked < kellalöögid < teised füüsilised nähted, nagu: elektri vool < kel-

kellegi vajutus elektri nupule < lihaste kokkutõmbumine < kõlistaja psüühilised protsessid jne.

Kui kuulen kella, kas saab seda seletada teiste psüühiliste nähetega. Ei saabu vastust. Ükski mu soovega tunne ei ole kella kuulmise põhjuseks. Punktid, millest edasi ei saa minna, on meie tajud ja aistingud. See printsiip oleks lihtis, aga ta järele ei saa käia.

P A N P S Ü H H I S M I järele psüühilised protsessid ei käi paralleelselt pääaju protsessidega, vaid iga nähtega materj. maailmas, s.o. mitte ainult pääaju, vaid ka teiste kehas toimuvate protsesside suhtes. Iga füüs. protsessiga kaasub psüühiline protsess. Neist psüühilistest protsessidest on väike osa me teadvuses ant, teised aga on väljaspool seda. Panpsühhismiga on nähted mõlemates ridades (fs., ps.) sama täielised. Eelmise näite puhul iga nähte juures füüsilised ja psüühilised nähted käivad paralleelselt. Füüsilises reas võime otsekohe seda konstateerida, psüühilises mitte. Nii võib hüpoteetiliselt füüsilist seletada füüsiliste nähete läbi. On kaugemalegi mindud. Vaadeldes materj. maailma struktuuri, näeme seda koosnevat üksikutest, mille vahel on suuremad või väiksemad vahed. Organism koosneb organiseerit kruppidest ehk süsteemidest: ergukava, seedimine, hingamise-organid j.t. ; edasi jõuame rakkudele, mis ei ole lihtsad, siis molekuulidele ja aatomitele jne. Leiame vaate, et selline üksuste astmestik on ka vaimlises maailmas: organismile vastab teadvus, organismi osadele psüühilised üksused, nt: selja aju alateadvus. Rakul, molekulil j.m. võib teadvus olla. Kõrgemal võib oletada suuremaid teadvuse üksusi: maakera, planeetide süsteemi jne. puhul mainitakse maailma teadvust. See vaade esineb FECHNERI juures, kes oli väga fantaasiarikas filosoof. Eriti suurt mõju avaldas ta Saksamaal. Kus on maakera organismi osad? FECHNER näitab, et nt: käed ja jalad on maakerale ülearused, sest ta liigub niisamutigi kiiresti. Meeleorganid on loomadel tarvilikud ülelpidamiseks, maakera aga elab muidugi. Nii siis FECHNER on subjektiivsel seisukohal.

NENDE ÕPETUSTE PAREMUSI:

Siin on me mõtete ühtlustuse tendents, kõik viiakse siin tagasi ühele, ei satuta vastollu looduse seadustega (nt: energia seadusega, mis on komistuskiviks vastastikkuse mõju teoorias. See õpetus annab suurejoonelise pildi maailmast, annab "sisemist rahuldust". Mõte, et

elame hingetet ilmas, kergendab me elu. Sellepärast ka materjalism on paljudele vastuvõtmatu. GOETHE kurdab, et materj. järele terve ilm näib hallina ja surnuna. Panpsüh. järele terve maailma osad on hingestet. Psüühiline on alati olemas, kui mateeriagi on olnud. Ühes mateeria struktuuri organide keeruliseks minemisega ka vaimline läheb kõrgemale.

RASKUSI PANPSÜHHISMIS: Monismi järele psüühiline seletub psüühilisega, füüs.- füüs.-ga, nt: KANT kirjutab: "Pht.mst.kriitikas": monismi järele tulevat seletada füüsilist järgmiselt: nt: sule liigutus < käe liigutus < protsess närvides < protsess pääajus jne. - kõik on füüsiline. Samal ajal filosoofi teadvuses on mõtted, mis aga ei ole tähtsad neis teadvustes (nagu rongil suits). Võiks juhtuda, et KANTi teadvus kustuks, käsi kirjutaks edasi ja üldse ta toimiks endiselt - oleks automaat. Teadvus ei avalda mõju füüs. protsessidele. Kui tesitel inimestel kaoks teadvus, me ei saaks konstateerida seda. Aga - kas saab kõike seletada füsioloogiliselt? Näib olevat raskesti vastuvõetav. Esimene raskus on automaatide teooria, millele viib parallelism. 18. saj. armastati automaate konst'eerida, mis aga inimeste suhtes on elementaarsed. Siit saab praktilisi ja moraalseid järeldusi teha. Teise raskuse jaoks toome näite: "Fritz angekommen"~"Fritz umgekommen". Monismi järele peab siin seletama füsioloogiliselt, aga vahe on liiga väike (vrd. an ja um), siiski ülalpidamises on suur vahe. Võrkkilel (jutt on telegrammist) on väga väike ärrituse vahe, kuid tekib suur erinevus ülelpidamises. Vast. mõju teooria järele siin erinevad mõtete kiigud. Väga väike põhjus on tihti seot suurte tagajärgedega, on tarvis väikest energiat suure vabastamiseks. Palju teosoofe jõudis monismi ainupooldamisele. 30 a. eest oli pöörel 1896.a. peeti Münchenis kongress, kus STUMPF esines vast. mõju teooriat kaitsva kõnega. Leidis pooldajaid. On mitmeti otsit uusi teid, nt: on arvat, et on kaks ilma, teiselt poolt aga, et ei ole füüsilist ilma psüühilise kõrval - kõik on me tajud ja kujutlused. On katsetet ka "NEUTRAALSE MONISMIGA". Mõned, nagu MACH ja RUSSELL, osalt ka AVENARIUS ja VAIHINGER on jõudnud vaatele, et ilm koosneb neutraalsest elemendost (mitte füüsilistest ega psüühilistest). Tähtis on vaid, millised komplekside on ant ja kuidas need üksteisega on seot.. Ühed

kompleksid on välisilma kehad, siis meie keha, siis - mina. Psühhofüüsiline probleem kaob. - Pääle selle on ~~poolt~~ kaks uut katset DRIESCHi ja BERGSONi poolt.

D R I E S C H (prof. Leipzigis."Leib und Seele") leiab, et mitmekesisusele füüsilises ilmas ei vasta nii palju psüühilises ilmas. Füüs. ilma mitmekes. on palju suurem. Üks tunnetamisliik on - hing, teine - loodus, mille organismide uurimine sunnib tunnetama erilisi faktoreid - elu. Sama hing, mis on me teadvuse olengute kandja, on metafüüsiliselt identne vitaalse faktoriga, mis juhib protsesse elavas hinges.

minu teadvuse olek	hinge (psühhee) olek.	psühhoidi olek

DRIESCH on põhimõtteliselt vastast. mõju platvormil.

B E R G S O N i järele igale psüüh. nähtele vasta oma pääaju protsess. Kui oleks teada aju protsess ja neile vastavad nähted, võiksime lugeda, mis sünnib teat hinges, kogemus ei anna seda, et igale tegevusele vastab aju protsess. Kui kuub naelalt kukub, ei vasta igale osale kuues teat vastav osa naelas. Igal me teavuse olekul on tendents üle minna liigutuseks, mida näeme abstraktse mõtlemise juures: "sisemine rääkimine. Olet., et pääajus on kujutatud neid liigutused, mis võivad esile kutsut saada.teat faktorite poolt. "Me ajus on pantomiimilised liigutused". Mõtted ja tundmused ei ole joonistet pääaju aines. Nt: istume teaatris, näem liigutusi, ei kuule midagi. Samuti pääaju vaatleja leiab neid, mida võivad esile kutsuda mõttekujutlused. - Needki katsed meid vaevu rahuldavad: ei saa ikka kõiki ühele viia ja on vahed kujut. liigi vahel - fantaasia kujutlused, tajud jne. DRIESCHi ja BERGSONi katseis leidub palju hüpoteetilist. Vaade pääaju osadele on neil isegi vaimukas hüpotees. Kergem on jääda teooria juure, mis lähtub enam tõenäolisest, nt: psüühilise nähtega kaasuvad muuted pääajus. Jääks valida:

1)DUALISM (vast. mõju) 2) MONISM.

Raskusi: dualismis energia alahoiu seadus,monismis - automaatide teooria. Isikutele mõjuvad erinevad argumendid, ei saa tuua uusi selgeid arg-nte,mis kalduks teat suunda. Vaimuteadlased pooldavad meelsamini dualismi. RAMUL valiks isiklikult MONISTLIKU seisukoha katsudes leida ka uusi teid.

H I N G E P R O B L E E M.

Psühhofüüsiliste probleemide puhul satume paratamatult hinge probleemile. Hinge on vaadeld kahes tähenduses:

1) Hing on kogu psüühilisi protsesse - ___, elamusi jne. Selle üle on kirjutanud PREYES: "Die Seele des Kindes", (üksikasjalised märkmed iga päeva kohta) ja WUNDT: "Vorlesungen über die Struktur der Menschen- und Tierseele".

2) Populaarses mõtlemises hing e i ole elamused ja kogemused, vaid midagi , mis nende t a g a on, s.o. "ELAMUSTE KANDJA". Sellisena aga ei ole ta otsekohe meile ant, vaid üksikud elamused (tundm.,mõtted).

HUME ütleb: meie mina ei ole muud kui ideede kimp.

LANGE: meie teaduslik psühholoogia on "ilma hingeta".

Üldiselt tundub hing objektiina, mis kogemuses ant faktidele on juure mõeldud. Ei pea aga paratamatult kogemusele juure mõtlema hinge üksikute elamuste kandjana.

Kuidas on hinge mõiste tegelikult tekkinud? Kogemuses leidub palju fakte, mis primaarse inimese võivad hinge mõistele viia, nt: surm, unenäod, vari, peegeldus siledas tasapinnas (vees) j.p.m.

Kuivõrt on teat vaated hinge kohta põhjendet,kas on psüühuline ilm seda laadi, et peame juure mõtlema elamuste subjekti? Hinge kaitsjad toonitavad: me hinge nähteks on protsessid, need aga ei või õhus rippuda.- Protsess ilma kandjata ei ole mõeldav. Hingelisil nähteil on oma alus.- Harilikult nimetatakse asja omaduste ja muudete kandjat substantsiks. Uuemas filosoofias on tendents negatiivselt substantsi mõistesse suhtuda. Ainult seda peab arvestama, mis meile otsekohe on ant ja loobuma kõigest mõeldavast s.o. mitteantust.

BERKELEY ütles, et on olemas kehalisi substantse omaduste kompleksi taga (esse-percipi). Hinge küsimuses jäi ta substantsi mõiste juure. HUME eitab ka vaimlisi substantse: n.n. hingeks on vaid elamused (sensus). Sama tendents on uuemas filosoofias (MACH). Ka füüsika ei poolda substantsi, vaid jõudusid kehade omadustena: jõud on konkreetne, kogemuses ant. Paljud filosoofid ei taha faktidele juure mõelda protsesside

kandjat. Hingeelu erineb kehalisest alatiliikuvate protsessidega. Mõned on jõudnud faktidest välja - AKTUALITEEDI PROBLEEMILE, nagu PAULSEN, WUNDT j.t. Hing ei ole substants väljaspool kogemust, vaid kogu me-hingeelu. Nagu puu oksa kandjaks on teised oksad, nii on lugu ka hingeelus. Iga protsessi kandjaks on terve me hingeelu kogu oma struktuuriga. Kui oletame erilist elamuste kandjat, millinc see siis peab olema? MATERJALISM ütleb: pääaju (materjaalne organ) on me hingeelu kandjaks. Hing ja pääaju on mõlemad kolmanda ilmumisviisid. Veel leidub hinge mõistet, mis on kooskõlas 1)SPIRITUALISTLIKU ja 2) DUALISTLIKU õpetusega; hingeline substants on spirituaalne, mitte materjaalne. Hinge olemuse kaitseks tuuakse järgmisi väiteid: 1)MINA ÜHTLUS: kõik me psüühilised "minaga"seot nähted. 2) ISIKUSE SAMASUS (evidentsus): me hingeelu laad küll muutub (nt: meil ei ole selliseid huve ja soove, kui lapsel, me temperament muutub, ei tõsta tühise asja juures kisa, ei nuta jne.) siiski oleme samad. 3) MÄLU.- Neist kõigist tahetakse leida tõendusi spirituaalse olemasolu kasuks. Need faktid aga ei maksa annormaalsuste puhul: nt: minaühtlus võib jaguneda mitmeks minaks (kaksikmina). NT: käsi kirjutab automaatselt, isik ise aga lõeb - teine mina on nagu alateadvuslik. Neid nähteid on uurinud Multon P..ce (üks töö on ka meie psühh. laboratooriumis). Mõlema mina karakterid erinevad.

Üksikud elamused tulevad ja lähevad, mälus aga teadvus on püsiv, nt: täna ja 20 a. eest - ikka tean, et " Canis " on koer, kogu aeg ma seda sõna ei mõtle, ta nagu kaob ja astub jälle teadvusse. Teine võimalus:meie pääaju võimaldab kujutluste uuesti tekkimist. Mälu on seot pääajuga, nt: keegi kukub maha, põrutab pääd ja - unustab. Mälu hüpoteesidest ei saa üksikasjaliselt kogemuses ant fakte tuletada. Hinge hüpot. muutuks tõenäoliseks, kui saaks fakte mälu kohta. Ta aga ei seleta, miks nt: õppimine ja unustamine on alul kiirem, pärast aeglasem. Varemini oli üks tähtsamaid metafüüsika probleeme HINGE SUREMATUS (Jumala olemasolemise ja tahtevabaduse kõrval) ehk - kas me teadvuslik elu kestab edasi pääle surma (puht fakti küsimus).

Küsimust sellisena võttes jätame ta üksikteaduste hooleks, kus on vaatlus, eksperiment, järeldused. Paljud arvavad,nt: spiritistid, et võib kontakti astuda ammusurnud isikutega. Sel puhul 1) on palju kahtlasi fakte ja 2)katsed ei anna tagajärgi. (Selgelt nägemine). Hing on teat võimalus, aga ka teisi võimalusi on olemas. Nüüdsel

ajal on tendents loobuda sellistest teesidest, kus on faktoreid, mida kogemuse abil ei saa kindlaks teha.

METAFÜÜSIKA PROBLEEMID ON:

1) ontilised (oleva kohta) ja 2) geneetilised.

GENEETILISED PROBLEEMID.

PÕHJUSLIKKUSE PROBLEEM: Maailm ei ole kaos, vaid on sarnasuse järele jaotatud liikideks; valitseb väga suur ühetaolisus. Valitseb seadusepärasus, teat nähted ühel viisil algavad, lõpevad, kaasuvad jne. Eelkäivad nähted on alti järgmistele põhjuseks. Eraldame mitmesuguseid põhjuslikkuse mõisteid. Üks asi tekitab teise, nagu vanemad on laste põhjuseks. Loodusteaduse järele ei ole mateeria tekkimist ega kadumist - ei saa rääkida asja "tekkimisest" selle sõna pärismõttes. - Teine vaade: põhjuslikkus seisab selles, et asi on teat omaduste j.m. põhjuseks. Siin vaadeldakse asja jõudusisaldavana, mille läbi midagi võimaldub. Peab olema midagi, mis jõudu vabastab - on kahesugused põhjusi:

1) Causa efficiens ja 2) causa occasionalis.

Causa effic. on nt: püssirohu kaasis, kuna causa oc. on põhjus, mis süütab püssirohtu. Kolmas võimalus: teat jõud kutsub esile teat objekti. Nt: tuul kutsub esile pilved. Ka üks keha võib olla teise põhjuseks. Et nähete tekitajaks on jõud, see vastab energeetilisele ilmavaatele. Uuemas filosofias on tendents selle poole mis on kogemuses ant. Üks sellest on substants, mille kõrvaldamisega jääb vaade, et põhjusl. side on see, kui üks olek mõjustab teise oleku. (Nt: ühe keha liikumine põhjustab teise keha liikumise). - Kuidas jõuame põhjusideme tunnetamisele? Selle kohta on mitu vaadet:

1) Põhjuslikkuse side on ratsionaalne side. Puht mõtlemise (dedukt.) teel võib nähetest tuletada tagajärgi. Eriti pooldab seda SPINOZA.

2) Põhjuslikkuse side ei ole meile ant, on vaid järjekord. Öeldes, et a on b põhjuseks, on meil tegu subjektiivse lisandusega. HUME arvab: kui on ant nähted teat järjekorras, tekib meis kalduvus ühe nähte ideelt teisele minna. Nt: Pannes tulele veekannu ootame subjektiivse sunni tõttu vee keemumist.

3) Välisilma nähteis otsekohe ei leidu põhjuslikkust, aga sisemises kogemuses, tahtelistes aktides on ant, et üks nähe on teise põhjuseks. Selle kanname üle ka välismaailma mähetele. KANT lepib HUME'ga ses mõt-

tes, et on järjekord ajas. KANTi järele me mõistuses on erilised mõtlemise vormid - kategooriad. Kogemuses ant materjaal viiakse alati kategooriate alla. Nt: "Päike paistab kivile, see soojeneb": siin on järjekord. Põhjusl. mõiste on subjektiivne lisand, kuid mitte juhuslik. Paljud seletavad bioloogiliselt - otstarbekohasuse järele, mis DARWINI järele tekib organismis. 1) Põhjuslik. mõiste päätunnus on, et side on pöratamatu.

1) põhjuse ja tagajärje ajalistest suhetest: kas mõlemad on samal ajal, või on põhjus enne? Mõlema võimaluse kasuks on argumente. Et põhjus ja tagajärg samal ajal on ant, seda tõendab asjaolu, et põhjus ei või siis mõjuda, kui teda enam ei ole. Selle vastu saab väita, et kui alati põhj. ja tagaj. samal ajal on, siis ilmas kõik peab tekkima ühekorraga, peab olema ant samal ajal. Ometi kõik nõuab aega. - Mõlemad argumendid on loogilist laadi.

2) Põhjuse-tagajärje kvantiteedi suhetest. Varem arvati, et "põhjus võrdub tagajärjega". Kuid väärtuse suhtes ei tarvitse neil võrduda. See printsiip võiks ka õige olla, kui võtta kõik tingimused, kuna tihti võetakse väike osa. (mtd. "Moskva põles kahekopikalisest küünlast"). Aine ses peitub keemiline energia, süüdates neid põlema, vabastame energiat, mis seot kujul on olemas ainetes. Tähtis on energia alalhoiu seadus: Energia hulk on muutumatu suurus. Elektri energia muutub geneetiliseks jne. Põhjuslikkuse side on energia hulga muutumine teiseks kujuks. Ses suhtes nt: voolava vee juures ei saa tõmmata kindlat piiri, aga nt kivide juures saab.

3) Kvalitatiivsed suhted. Kas peab olema sarnasus põhjuse ja tagajärje vahel või mitte? Arvati, et vahe füüs. ja psüühilise ilma vahel teeb võimatuks vastat. mõju. PÕHJUSTE PLURALITEET. Sageli kuuleme, er igal nähtel võivad mitmesugused põhjused olla. Nt: keha soojeneb väga mitmel viisil: tules, hõõrudes, elektriga jne. Tagajärjelt põhjusele minek ei ole kindel, aga üksikasjaliselt tagajärje analüüsil on see võimalik. Nt: Kui inimene on surnud, võime nimetada 1000 surma põhjust. Arst aga võib konstateerida surma põhjust, kui uurib kõiki aineid ja muudatusi kehas. Samuti plahvatus võib mitmel põhjusel sündida, üksikasjade puhul võib aga pärispõhjus teada saada, kuna teised võimalused ära langevad.

Põhjuslikkuse side psüühilises ilmas: kas psüühilises ilmas võivad nähted samuti vastast. mõjuda ja põhjustada nagu füüsilises? Mõned arvavad, et põhjusl. side ongi esi-

ti ant psüühilises ilmas, kust selle üle viime füüsilise (Wundt). Venelane Lopatin - (prof. Moskvas) eraldab kolm võimalust: 1) Juhused, kus psüühilised nähted järgnevad üksteisele ajas, aga põhjusl. sidet ei ole; nt: kuulen muusikat: toonid järgnevad üksteistele, kuid üksteise põhjuseks. Samuti vaadates vaguni akna ast, pildid järgnevad üksteisele. 2) Põhjusl. side on, aga ei paista silma - nt: assotsiatsiooni nähted. 3) On side ja paistab silma - me tahte nähete juures.

Teised eitavad sidet psüühil. nähete puhul. Harilikult vaadatakse, et psüühil. nähted on kõrvalnähetekst füüsiliste juures - EPIFENOMEENID. Psüühil. nähted ei mõju füüsilistele ega teistele psüühilistele. Psüühil. nähete puhul peame tagasi minema füüsioloogiliste nähete juure. Nt: kinos ekraanil järgnevad mitmesug. pildid, teineteisele. Nende seletuseks peab reaalnähetele tagasi minema. WUNDT nimetab seda "PSÜHHOFÜÜSILISEKS MATERJALISMIKS". Anatoomia ei anna pilti sellest, mis ergukavas sünnib, on tegu vaid hüpoteesidega, hüpoteetiliste skeemidega. Veel võib nt: arvata, et ei ole sidet füüsilisel, peab täiendama psüühilisega. Psühhoanalüütikutest on tähtsamad: ADLER, FREUD, JUNG. (Freud käsitab instinkte, tunge jne.). Nii siis on mitmesuguseid vaateid põhjuslikkuse sideme kohta. Need on spetsiaalsemad laadi teooriad. - Siin on leitud sisemist vastuolu: Psüühiline on ju teadvuses ant. Teised arvavad, et teadvus ja psüühiline ei ühtu, võib olla psüühilist, mis ei ole teadvuses. Seega võib rääkida alateadvusest. FLÜGEL näitas, et kui konnal pää maha lõigata, orgaanid teotsevad edasi. On tõenäoline, et ühede psüühiliste nähete vahel ei ole põhjuslikkuse sidet, teiste vahel on. Peame ka ise täiendama. Mälu juures võib üks nähe teist esile kutsuda - dispositsioonid.

TAHTE VABADUSEST. Ammust ajast on arvat, et tahtelised nähted ei allu põhjuslikkuse sidemele: tahe on vaba. Seda ütleb ka igapäevane inimene. Sd le kohta: 1) ei ole teisi nähteid, millele tahteaktid järgnevad ja 2) tahteaktid on seot teiste nähetega, aga side ei ole paratamatu. Esimene argument on me enese teadvus, mis ütlevat meile, et me tahe on vaba. Teiseks - väljutakse praktilistest nähetest: Kui tahteaktid oleksid põhjustet, siis kaoks vastutus - kui kurja teeme, siis on see paratamatult esile kutsutud ja ei saada karistada (Nagu nt: hambaväljakukkumisegi eest). Kaoksid tänu

kiitus ja laitus. Teat argumentides väljutakse Jumala mõistest. Jumal on kõikvõimne ja moraalsete omadustega. Kui ei oleks vaba tahet, sõltuks kõik Jumalast, kes vastutaks moraalsete pahede eest. See aga on vastolus Jumala mõistega. Vaadet, millejärele tahtelised aktid ei sõltu muist nähetest, nimet: INDETERMINISMIks

DETERMINISMI järele aga tahe ei ole vaba: iga tahte akt on tingit teat põhjustest, me teisiti ei saa teotseda.

DETERMINISMI ARGUMENDID: 1)üldine põhjuslikkuse printsiip. Inimese juures näeme teat seadusepärasust, igale nähtele järgneb teat reaktsioon. Nt: kui kedagi lööme, siis ei täna ta meid mitte; ka ükski kaupmees ei kingi kõigeodavamatki asja. 2) Moraals. statistika andmed. Nt: teat linnas igal aastal visatakse postkasti teat arv aadressita kirju: Ka on kindel arv abiellumisi, pantimisi j.m. Ka tudengite joomingud korduvad samuti. Need kõik on nagu pääle sunnit. Näeme igapäevases elus seadusepärasust, tahtevabadusest ei saa juttugi olla. Kas ei ole siin tegu illusiooniga, nagu kahe joone juures, kus teine näib pikemana?

INDETERMINISMI ARGUMENDID: 1)teadvuse akt. Teadvus ütleb, et oleme vabad, et ei ole sundi. Siin aga võib esineda lihtis illusioon, nagu optil.,geomeetr., kompamise j.t. illusioonid - teadmine ei aita midagi. Motiiv a võib täna olla seot otsusega b, homme aga c-ine. Nõusolek jalutamiseks on mu vaba tahe. Siin peab arvestama kõiki tingimusi. Me hingeelule ei mõju ainult mõned eelmised elamused, vaid terve me minevik. Sümpaatia, antip., kalduvused, kired j.t. mõjuvad vähehaaval kaasa. Alati lisandub kogemusi. Et täna nii teen, homme teisiti, see ei räägi indeterminismi kasuks

POSTHÜPNOOTILINE SUGESTIOON. Hüpnotiseerija võib katselsikule kõiksugu asju suggereerida (nt: toore kartuli söömist õuna pähe). Suggestiooni mõju ulatub ka üle hüpnootilise olengu, s.o. sug. täidetakse pääle ärkamist, nt: 57 minuti pärast täidetakse ant käsk, kuigi kella ei vaadata. Ülesärkamise järele ei mäleta ta ant käsku, vaid arvatakse, et iseenesest tuleb vastav mõte (tahe). Harilikult ei saa sundida kuritegu sooritama. F A T A L I S M i järele me ei saa midagi muuta, oleme passiivsed kõrvaltvaatajad. - Sel puhul esineb jälle raskusi: karistusel ei ole mingit kättemaksu mõistet, vaid et tulevikus hoida üleastumisest.

Eelduseks, et on kindel side karistuse mõtte ja tahtelise otsuse vahel: muidu ei oleks mõtet karistada. (vrd autojuht nuhtleb autot). Vanem teab, et vits mõjub lapsele, selleta kaoks ka peadagoogika mõte. Oleks raske kujutella elu seltskonnas, kus kõik teeksid nagu tahaksid. - Ei eitata tahtevabadust, kuid seletatakse teistmoodi. Tahtelised otsustused sõltuvad meie minast, on paratamatu side, aga põhjused ei ole meist väljaspool. Järelikult: me mina on vaba. Puht praktiliselt võib öelda, et tahe on vaba.

Teoloogilisi argumente. Kui tahe oleks vaba, siis räägiks see vastu Jumala kõikvõimule. Indeterminism ei päästa Jumalat vastutusest kõige ilmas sündiva eest. Miks on Jumal inimesele halva vaba tahte annud? Seega determinism on loogiliselt järjekindlam, teda pooldavad ka Luter, Kalvin j.t. .

FATALISM, mida peetakse determinismi paratamatuks järeldusks, ei vii päratamatult deter-smi järeldustele. Determ. järele me tahtelistel otsustustel on oma tähtsus. Fatalist nt: uusub, - haige, kui surema peab, sureb kõigist abinõudest hoolimata. Ometi arstimine on väga tähtis haiguse käigus. - Tahtevabaduse küsimus ei paku teoreetiliselt raskusi: Me tahe ei ole erandiks kõigi ilma nähete hulgas, kus valitseb seadusepärasus. Praktiliste järelduste (mis ei peaks tähtis olema)suhtes on raskusi rohkem. Paljud tahavad ometi leida indeterministlikku lahendust, nt: KANT . KANTi järele fenomeenid alluvad kausaliteedi seadusele. Kausaliteet on subjektiivne. Läbi punaste prillide näeme kõiki punastena. Me tahtelised aktid kui fenomeenid ei ole erandiks. Aga me tahe on ka <u>asi iseeneses</u> - ta on vaba, ei allu kausaliteedi seadusele, - Sellelt seisukohalt ei oleks ainult tahe vaba, vaid ka teised asjad. Seega KANTigi seletus ei rahulda meid. Psüühilised nähted ei ole erandiks üldises põhjuslikkuse seaduses. Me minevik, terve me mina mõjub kaasa. Praktiliselt võime siiski öelda, <u>et tahe on vaba</u>.

Antud nähte puhul võime küsida:

1) Mis põhjusel ta on? ja

2) mis tarvis ta on?.

1. küsim. puhul läheme minevikku, otsides nähetele põhjust. 2. küsim. juures tahame leida nähteid, mis on antu järelduseks. See vaatlus esineb inimeste mõistliku tegevuse ja selle produktide seletuseks.

Causa efficiens on minevikku suhtes ja causa finalis (Zweckursache) peab realiseeruma ant nähete läbi,

mis ilmuvad abinõudena. Causa finalise juures on tegelikult ant ka causa eff., siin üheks nähete põhjuseks on kujutlus, s.o. mõte otstarbest, mis peab teõtsema. Mõtte protsess peab tagajärgedele eelnema . Enne mõtleme majast, siis alles ehitame ta. Selles kujutluses on anti tsipeerit teat effekt. Inimliku tegevuse produktide üle selguse saamiseks peab vaatlema ka causa finalise seisukohalt. Selguse saamiseks aparaadi üle ei pea üksi füüsika seisukohalt vaatlema, vaid ka otstarbe järele. Esimene küsimus uue aja puhul on: milleks see on? Nähte otstarbest lähtudes küsime, kas sellega tuleb piirduda inimeste elu seletamisel? Või viia ka loomade jne. juure. Saame kaks vaadet: 1) MEHHANISM ja 2)TELEOLOOGIA.

Teleoloogiline vaatlus on õigustet inimese tegevuses, aga rakendades seda loodusnähetele tekib raskusi. Teleoloogia eeldab, et kui küsime otstarbest, siis eeldame, et peab olema kellegi tahtmine, mõte, millest ta tekkis. Neid eeldusi paljud ei poolda. 2) kas ei saa otstarvet kasutada looduse nähete seletuse juures ja vaadelda, nagu oleks loodusnähetel otstarb-<u>als ob</u> vaatlusviis. Saame kaks rakendusviisi:

1)Otstarb ilmub konstituiivse printsiibina, mis mooduatb elemendi(d), millest koosneb realism.

2) Sama otstarb ilmub võttena uue leidmiseks. Ei ole tarvis eeldada, et oleks mõte, teadvus, otst.reaalne mõju nähetele jne. Nt: inimese silma uurides küsime: milleks on teat struktuur olemas, nt: lääts? - Ta võimaldab pilte saada asjust. - Kas otstarbe mõistet võib tarvitada konstituiivse printsiibina? Kahe nähte puhul, millest üks on teise otstarbeks, esineb kahesugune teleoloogia: transtsendentne ja immanentne. Transtsendentne on alati väljaspool nähteid. Transtsend. teleoloogia oli vanasti väga tähtis, sellest lähtub ka naiivne inimene. Kus asub transtsend. otstarb? Siin on vaade, et kõik looduses on inimese jaoks. Päike on selleks, et inimestel oleks valgus, kuu - et valgustada öösoti, tähed - et inimesed võiksid aega arvata. Loomad ja taimed on inimese toiduks ja katteks. See vaatlus satub suurtele raskustele. On palju nähteid, mille kasu me ei tea inimese suhtes, nt: milleks on putukad - sääsed, kärbsed j.t.?Juhuslikult võib ju iga üksik nähe kasulik olla. Vaade, et inimene on kõige keskkohaks, nimet. <u>antropotsentriliseks</u> vaateks. Praegu ei saa seda pooldada - ei saa paljude nähete kasulikkust tõestada. Võiks

ju öelda, et inimene oma väikese mõistusega ei taipa igat otstarvet, aga teaduslik astronoomia eriti väärab seda väidet. Varem oli geotsentriline ("maakera keskkohaks") vaateviis, nüüd teame, et süsteeme on palju, maakera on väike osa päikese süsteemis jne. Tingimused, mis võimaldavad elu, võivad olla ka mujal, nt: (päikese süsteemis) Marsil ja Veenusel. Maakera on kui tilk suures ookeanis, päikese süsteem on osa suurest süsteemist - linnuteest, mis on ringitaoline taevakehade pilv; ta läbimõõtu arvatakse 20.000 valguseaastale. Kahurikuul lendaks päikesele 25 aastat (Ühe kreeka müüdi järele oli tüli Zeusi ja Hefaistose vahel; - H. kukkus alla 9 päeva ja vigastas jala). Neil põhjustel eitame antropotsentrilist vaadet. Paljudele on üldised faktid väiksema tähtsusega, kui mõned konkreetsed. Nt: 18. saj. alul (1732-3) oli Portugalis (Lissabonis) maavärisemine - paljud ei mõistnud, milleks too pidi olema. Nüüd loeme looduse katastroofe, kusjuures enam ei ole matafüüsilisi küsimusi.

Teine seisukoht on IMMANENTNE. Seega on teleoloogia: 1) transtsendentne ja 2) immanentne.

IMMANENTNE TELEOLOOGIA, mille järele loodusnähete otstarb on neis enestes.

Elavate organismide juures näeme kehalisi struktuure ja funktsioone, mis on tarvilised keha alahoidmiseks. Organismil leiame sarnasust aparaadi või masinaga. (Pääliskaudsel vaatlusel masingi võib elusana, nt: raudtee vedur = suur loom). Organism on terviklik süsteem, osad ja tervik on vastastikuses, rippuvuses, on tihe side. Enese reguleerimine on kõrgele arenend, aga aparaatide juures on reguleerimine kitsapiiriline. Alamate organismide juures on REGENERATSIOON: nt: vähk võib terve kehaosa kaotada, uus kasvab asemele. (Inimesel ei ole seda; kui sõrme katki lõikame, kasvab haav kinni, aga uut kehaosa ei kasva). Ka kasvab pajuoksast terve puu - siingi regeneratsioon. Reproduktsiooni, et ühest organismist areneb teine, ei leidu mujal maailmas. - Kas kõiki organismi protsesse saab selgitada füüsika ja keemia seadustega? Selle kasuks on mõned argumendid: mehhanistlikult selgitamise võimalus iga aastaga avardub. Kuna varem arvati, et teat aine (nt: kusi) võib tekkida ainult organismis, on nüüd seda valmistet kunstlikult. Samuti on kunstl. valmistet ka alamaid organisme. Ameer. füsioloogi LOEBi teooria

järele alanate loomade ül alpidamine sõltub vaid ärritusest, nt: mõned liiguvad valguse poole. Organismid reageerivad teat ärritustele. LOEB on seda nähet katsunud seletada mehhaaniliselt. On konstruit aparaat, mis ka liigub valguse poole.

BIOLOOGILISED TEOORIAD.

Kaua arvati, et otstarbekohasus organismis on mõistliku olevuse (nt: Jumala)loodud.

DARVINI teoorias esineb võimalus otstarbe seletamiseks. On <u>võitlus olemasolemise eest</u>. Paljudel loomadel on suure biol. tähtsusega kaitsevärv, et vaenlased ei näeks. Katsed on näidanud, et linnud korjavad putukaid teat värvi paberitelt. Ühe teise (La MARKi?) teooria järele organismis koguneb kasulikke asju. On vaieldud, kas eeltooduga seletub kõik. Mehhanismi kui metoodilise printsiibi järele peab igat nähet seletama füüsiliste ja keemiliste seadustega - ei tohi olla piiri, mille taga enam seletada ei saaks, ei tohi olla absoluutset piiri.

V i t a l i s m ,

me ei saa kõiki organismi nähteid seletada füüsil. ja keemiliste seaduste läbi, peab veel oletama eluksi faktoreid, mis mõjuvad organismile, et saabuks tunt resultaat. Neid faktoreid kujutleti varem <u>psühhol. olengutena</u>, mis asjade käigule annavad kindla suuna, seda vaadet nimet. A N I M I S M iks. Vitalism oletab abstraktseid jõude: elujõud, intellechie, tahe, eluline hoog j.t. . Pääasi on, et organismi protsessi pääle mõjuvad sihile püüdvad jõud, mis annavad organismile suuna. Selle kasuks räägib otstarbekohasus, mida igal sammul näeme. Iga organ võimaldab teat resultaati saavutada, silma ehitus võimaldab nägemist (akomodatsioon j.m.)

D R I E S C H lõikus meresiili muna tükkideks - igast tükist arenes terve loom. Neid nähteid ei saa seletada mehhaaniliselt. Organismis peavad peituma mingisugused elulised jõud, mis võimaldavad igast muna tükist kasvada normaalsuurusega looma.

<u>Raskusi vitalismis</u>: nähete põhjused on liiga üldised, neist ei saa tuletada üksikasjalikke tagajärgi. Seega ei oma see hüpotees tõenäolisust, vaid võimalust. Kui on öeld "kuidagi viisi mõjub, juhib", siis sellest ei saa tuletada üksikasju. Kas vitalism või mehhanism? Otstarbekohasem on seisukohta mitte võtta.

<u>Õpetus üleskerkivast</u> (Emergent Evolution).

Kui on ant nähted ja nende tagajärjed, siis

eraldame neil resultandid, et saame teat summa, siis võib ka resultante ette näha. Meil on jõudude paralleelgramm: kui mitu jõudu mõjuvad kehale teat suundades, võime välja arvata keha liikumissuuna ja kiiruse. Aga, võtame, nt: kloori ja naatriumi: nende omadused erinevad keedusoolast. Tunneme vesinikku ja hapnikku, see aga ei võimalda nende ühenduse väljaarvamist - on tarvis kogemust. Sellele on ammugi tähelepanu juhit. MILL räägib "uue teise tulekust", samuti inglane Lewes. Wundt räägib kausaliteedist psüühiliste nähete juures, seda n imet. loovate resultantide ja loovate jõudude printsiibiks. Tihti leiame, et lihtsailt nähteilt võib minna komplektsetele. Füüsika ja keemia on kindlaks teinud n ä h t e d, aga juure tuleb e l u . On vaim, teadvus. Anorgaanilises ilmas on ant elektrooniline aine; tekib uut - aatomeist - saame molekuli, nii uued omadused. Molekulid teat kombinatsioonis annavad kristalle. Edasi jõuame orgaanilisse ilma: rakk - orgaaniline kude - organism, üldse palju astmeid. Iga kõrgem aste eeldab alamat astet; orgaaniline elu eeldab füüsilisi ja keemilisi omadusi, samuti psüühiline ja vaimline ilm eeldab vaimlist elu; kristall eeldab molekuli jne. Ka ümberpöördult: Alama astme nähted sõltuvad kõrgema astme nähetest. Elusa organismi protsessid sõltuvad psüühilistest protsessidest. Inglased ALEKSANDER ja LLOYD MORGAN (elavad praegu) on selle õpetuse loojad. Siin lähtutakse algelementidest, millele võime jõuda, kui kõik ära mõtleme; jääb järele a e g ja r u u m - algained, millest kõik areneb. Esiti on materia, siis organism, siis vaim ja teadvus nitmel astmel, kõige kõrgem aste on J u m a l u s. Nähetes sedastame (konst.) teat tungi kõrgema poole. Morgan toob selle kohta püramiidi.

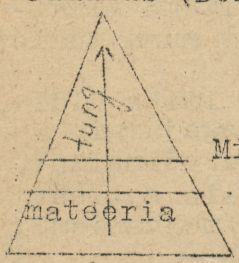

Morgani järele esineb parallelism füüsilise ja psüühilise vahel igal astmel. Igal pool on oma psüühilised protsessid. Vaim ei ole ainelt uus, vaid ühendus on uus. Tähtis on eelmine kogemus, nt: ei pisteta sõrme tulle. Kuidas võib üksiku elu juures uut kerkida? Morgani järele vitalism ei ole õige. Peab rääkima atomismist, molekulismist, kristallismist, mitte üksi vitalismist. Meile ant nähteis esineb teat aktiiv

sus, mis ei saa olla väljaspool nähteid ja ei lisa midagi juure.

See õpetus ei ole uus, juba HUME rääkis uutest nähteist, mille tagajärgi ja põhjusi ei saa leida mõtlemisega (nt: kui Aadamale oli vesi ant, kas võis ta ette näha, et sellesse võib inimene uppuda - oli tarvis kogemust). Põhjusl. side on sünteetiline, mitte analüütiline, nt: et keha teise vastu põrgates selle liikuma paneb, seda võib öelda ainult kogemus. Aktiivsuse hüpoteesi võib vaadelda võimalusena.

Seegi õpetus ei ole materjalistlik. Meile on ant ühelt poolt elemendid, teiselt - resultaatidega seot nähted, - kuidas seletub see üldresultaat? Kas vajame teat ühendavat faktorit? Psühholoogias: 1) võime väljuda aistinguist ja teistest elementidest, millest saaks tuletada hinge ja elu. 2) Ni ei saa seletada hingeelu, on tarvis tsentraalset faktorit. Igal juhul satume sellele probleemile. Lahendamisel on tähtis üldine mõtlemise viis. Eksaktse teaduse pooldajad eelistavad elemente, vainuteadlased - tsentraalset faktorit. Sama probl. kerkib terve ilma kohta. Jõuame teoloogilisele probleemile - küsimusele Jumalast.

TEOLOOGILISI PROBLEEME.

Nagu orgaanilise looduse kohta, nii võib küsida ka terve ilma kohta, kas füüsika, keemia j.t. seaduste läbi saab seletada kõike, või on veel muid faktoreidsiin jõuamegi Jumala probleemile. Mida võivad Jumala olemasolu tõestused tegelikult olla?

Jumalat võtame teoreetilise hüpoteesina, mis aitaks seletada teat nähteid. Mõiste Jumalast võib mõjutada meie praktilist ülespidamist (usk jääb kõrvale). Jumala olemasolu tõestusi on üles seat mitu, mõned neist on pikkamisi muutunud, mõnel on vaid veel ajalooline tähtsus. Tõestused on kaht liiki: 1)Jumala mõiste sisust ja 2) kogemustest - eriliiki või üldse. Jumala mõistest lähtuvad järgnised argumendid: a/ ontoloogiline Jumala argument (ontoloogia = õpetus olemasolevast ehk ka metafüüsika). Esimesena tuli sellele keskaja skolastik ANSELM (+1109). Mõte Jumalast sisaldab Jumala eksistentsi; mõtoldes Jumalat mõtleme suurimat olevust, mis on reaalselt olemas. On suurem mõistuses olevast. Jumal peab eksisteerima, muidu peab olema reaalselt mõni muu suurem olevus.

b) Jumal on täiuslikum olevus piiramatute positiivsete omadustega, võimuga, on igalpool jne. Kui teda ei oleks, siis ta ei oleks kõige täiuslikum. On kõige täiuslikum, järelikult - eksisteeriv. . Ei ole loogiline mõtelda eksistentsita Jumalast. KANT "Pht. mst. kriitikas" väitis, et metafüüsika ei ole võimalik. Ta võttis kaks tähtsamat metafüüsika probleemi: 1) hinge ja 2)Jumala olemasolemise probleemi ja näitas, et neist midagi ei saa tõestada. Jumala eksistentsi tõestamisel on järgmised vead: 1)eksistents on omaduseks tehtud, 2) tal on tingiva süllogismi kuju "kui me mõtleme Jumalast...", aga kas me peame mõtlema Jumalast? - Ei! Jumala argumendis on tähtis mõtlemisviis, mis põhjeneb eeldusel, et loogilise paratamatusega on seot reaalne paratamatus. Ei ole tagatist, et oleks reaalses ilmas seda, millest mõtlema oleme sunnit. Uuemas mõtlemisviisis lähtutakse faktidest: loodusteadlane vaatleb, ajaloolane järeldab dokumentidest, s.o. mõlemad võtavad aluseks materjali, andmed. Ei ole võimalik"konstruida ajalugu" (nagu nt: FICHTE tegi). Sellepärast on ka loogiline argument minetet.

2. argument on psühholoogiline, esineb esmalt Descartesi juures: Jumalat mõistame täiusliku, lõpmatu olevusena. Selle mõiste põhjus võib olla meis või meist väljaspoll. Causa aequat effectum - tagajärg ei või sisaldada enam kui põhjus. Jumal on lõpmatu, meie - piirat. Kui me omal jõul oleksime sellele mõistele jõudnud, oleks järel. tagajärg põhjusest suurem. Me ise ei või olla selle mõiste põhjuseks, Jumal on selle me hinge asetand, mõiste Jumalast on idea innata - sünnipärane mõiste. - Seegi argument ei vii soovit sihile.

Mõiste mingist objektist võib olla täielik või puudulik, seega ei peegelda eset üksikasjalikult, vaid üldjoontes. Madalamal seisev inimene ei mõista kõrgemal siesvat (vrd. SHAKESPEARE ja Lihttööline). Meil puudub adekvaatne Jumala mõiste. Ka ei ole meil näit: teada, miks Jumal maailma lõi. Võime mõtelda lennukist, mille kiirus on looo km tunnis, aga keegi ei tea, kuidas teda saab konstruida. Samuti võib olla Jumala mõistega - me ei tea, kuidas see võimalik oleks. Näit: ristiusu Kolmainu Jumala suhtes ei saa keegi aru, kuidas tegelikult on võimalik, et 1 on 3, või 1=3. Kas üks või kolm?. See esineb ka teat ülesandena. Ei saa oletada Jumalat, kes oleks enese mõiste meisse asetand.

Järelikult Descartesi argument ei vii sihile.

Argumentum exconsensu gentium. Kõigi rahvaste juures esineb Jumala mõiste, nt: kantakse amulette, puutükki jne. - sel juhul on tegu f e t i š i s m i g a, kus arvatakse, et kui ei oleks Jumalat, siis inimsugu ei oleks normaalne ja kannataks illusioonide all. Jumalat palutakse, tänatakse ja ohverdatakse talle. Siingi on puudusi. Kas on kõigil rahvastel mõiste Jumalast? Praegusel ajal teadlased, misjonärid j.t. uurivad loodusrahvaid ja tunnevad ka nende usulisi vaateid. Teatakse, et muuseas buddismis ei leidu Jumala mõistet (on ateistlik). Usu tekkimine seletub psühholoogilsite faktidega. Vanas Kreekas seletati seda hirmu läbi. Seega argumendid, mis lähtuvad Jumala mõistest, ei rahulda meid.

2. Jumala olemasolemise argumendid kogemuse põhjal - a) lähtumine kogemuse üldomadustest ja b) spetsiaalseist omadusist.

a) Ü l d o m a d u s e d. Kosmoloogiline vaade: Meil on kogemuses ant mitmesuguseid nähteid, mille põhjusi ja põhjuste põhjusi me võime seletada, minnes reas järjest kaugemale. Seda rida ei või pidada lõpmatuks, sest siis kõik nähted nagu ripuksid õhus. See rida peab algama kindlast, mis ei ole teistest nähetest tingitud, mis on paratamatu ja teiste nähete põhjuseks. See paratamatu põhjus on Jumal, nt: ajaloos ei leia sündmuste põhjusi kogemuses (nt: Caesari surm). Kui me meeleorganid oleksid tundelikumad, võiksime näha nt: antomit, Kosmoloogias harilikult loobutakse kogemusest. (Kas võime vaadata ilma kui juhuslikku?)- See argument on sama mõtteviisiga, kui ontoloogilinegi - siingi on loogiline paratamatus (!)

Aga - J u m a l on asi, millel on teat omadused: isiklik vaimline jõud, moraalsed omadused, kõikvõim, kõikteadmine, igalpool olek j.m. Maailma nähetel aga peab olema paratamatu põhjus, mille omadused ei ole tähtsad. Ka Kant kritiseeris seda.

b) Eriliste kogemustest lähtub füüsilis-teleoloogiline argument. See väljub maailmas leiduvast otstarbekohasusest: igal organismil on alahoiu otstarvele vastab struktuur. Ka ühed organismid on teistd jaoks, nt: taimed on loomadele toiduks. Maakeral on orgaaniline elu võimalik; päikese süsteemis valitseb korrapärasus: Kunagi taevakehad ei põrka kokku.

Niisugune otstarbekohasus ei võivat juhuslik olla, see eeldavat kõrgemat intelligentsi, mõistust. Ka inimese tegevuse produktid eeldavad otstarbekohasust. Miski ei teki ilma põhjuseta, nt: kirjutame tähed mitmetuhandele lauale, segame, puistame maha - neist ei kujune "I l i a s t".

Või jälle: tühjal saarel leiame kuju - kas on see iseenesest tekkinud? Järeldame, et saarel on olnud inimesi. -- Juhuslik tekkimine on võimatu: peab olema mõistlik olevus, kes korraldab.

A R V U S T U S 1) kas aluseks olev fakt esineb ja 2) kas võib seletada ainult otstarbekohasusega.

See otstarbekohasus ei ole täielik - on palju vastupidiseid nähteid. LANGE vaatleb, kuidas loodus produtseerib taimi ja loomi. Miljonist seemnest kasvab mõni üksik puuks; suurem osa kalamarja hävineb. On's see kellegi kütt, kes juhuslikult igas sihis paugutab, või kui nt: keegi ukseavamiseks telliks loooo võtit, või keegi ehitaks elumajaks enesele linna.

Ometi looduses on selliseid nähteid, loodus raiskab asjata materjali, nt: ühe puu jaoks võib tarvis minna loooo seemet jne. Ka inimese organism ei ole otstarbekohane. Optik oskaks konstruida parema silma, kui inimesel tegelikult on; aparaati võib ka paremini reguleerida, kui silma. Samuti - milleks on pimesoolik? 18. saj. väga laidaldaselt teotuti otstarbekohasusele. Ometi juhtus ka siis vastupidiseid sündmusi. Lissaboni maavärisemist 18. saj. alul, kus hukkus palju inimesi, ei saanud usklikud kooskõlastada Jumala mõistega. - Otstarbekohasus ei paista küllalt hästi silma ; oleks parem, et nähted teisiti oleksid. Inimesele ei oleks tarvis parasiite ega kahjulikke pisielukaid. Kas ainus seletusvõimalus on kõrgemas isikus?

On ant ühelt poolt keerulised nähted, teiseltpoolt elementaarsed. Looduse faktorid on keerulised. Kui nt: ei saa ajaloolist nähet seletada lühikese, siis omati pika aja jooksul.

Otstarbekohasust seletavad DARWINI faktorid. Võitluses eluhoiu pärast saadakse tarvilikke omadusi. Võib kasvatada ka loomadele teissuguseid omadusi (nt: koeri kunstlikult arendada.)Teat omadustega eksemplare alati välja valides saame varsti hoopis iseliiki loomad. Nt: Ameerikas on saadud ohakateta kaktus, hiiglasuuri aiavilju jne. Ka on mustad roosi võimalikud.

Esineb ka looduse nängu - nt: porgand on inimese käe sarnane (seda on võimatu kasvatada).

KRIITIKAT. Tugevasti arvustas KANT. Kuna oletatakse otstarbekohasust mõistliku olevuse läbi, oneti Jumalat võetakse piiramata omadustega. Maailma korraldajal on pea paratamatult lõpmatut intelligentsi olemas. Ei saa siin järeldada ka moraalseid j.m. omadusi. Üldiselt ei mõisteta Jumalat maailma loojana, vaid ehitajana.

Jumala olemasolemise tõestuste hulgas leidub veel E N T R O O P I L I N E tõestus. Meile on ant teat energia hulgad ja pinna vahed. Nt: võib vesiveski töötada, kui veepind on ühelpool kõrgem, teiselpool madalam. Aga järve vee soojusega ei saa midagi teha. Kui aga vee t° 100°-ni tõsta, võib temaga masin töötada. Füüsika seisukoha järele on terves looduses tendents sinnapoole, et kogu energia jõuaks samale tasapinnale. (Nt: kõrged mäed langevad j.m.). E(nergia)= Q(vantiteet)· I(ntensiivsus). Peab tulema aeg, kus kõik on ühel tasapinnal. Siis peab ka iga töö ja elu lõppema. Entroopia üks argument: Kui niisugune tendents on olemas ja maailm oleks igavene, siis tas andumise protsess peaks olema lõppenud, t° oleks igalpool võrdne, elu oleks kadunud jne. Siit järeldub, et maailm ei ole igavesti olemas, keegi on ta loonud.

KRIITIKA 1) See argument ei rahulda meid, sest kuigi pooldame maailma algust, oneti ei saa me kogemuse põhjal kindlaks teha alguse põhjust.

2) Siin esineb iselaadi kogemus, mille füüsika on avastanud - on hädaohtlik mitteefüüsikul sellega teotseda. Me ei tea, kas energia hulk on piirat või mitte. Ka on raske oletada soojuse surma, sest soojuse hävimise tendentsile leidub vastutöötamist. Ei ole teada, kust nt: päike saab oma energia ja miks ei ole ta juba kustunud.

Moraalne argument. esineb kahel kujul: 1)kogemuse põhjal (sellest vaadeldud südametust, mõistust, häädust jne.) tullakse moraalsele seadusele, mis ilmub absoluutsena ja eeldab teat mõisteid - kõigepäält moraalset häädust. Kas võib teda seletada loogiliselt? antropoloogiliselt? Arvatakse, et ei saa seletada, kuidas inimene ise võiks enesele anda paratamatuid seadusi jne. Ainus võimalus on, et peab olema mingi kõrgem olevus, kes (mis) asetas moraalse seaduse me südametesse. On katsut seletada moraalsete seaduste ja mõistete

sekkimist. Kui mor. seadus on paratamatu ja me ei saa teda seletada individuaalsete faktidega, siis seletame sotsiaalsetega. Leidub üks vool, mille järele psühholoogia peab põhjenema sotsioloogial.

Moraalsed argumendid Kanti juures:

Meil on 1) püüd, tung moraalse täiuslikkuse poole ja 2) nõue õigluse järele. 1. Esimene ei leia rahuldust, ei jõuta täiuslikkuseni, so. teadvuslik elu peab kestma pääle surma, muidu püüe täiuslikkuse poole üldse ei leiaks rahuldust. 2) Õiguse nõus sisaldab mõtet, et peab olema proportsionaalsus inimese vooruslikkuse ja õnnelikkuse vahel, peab leiduma faktor, mis need tasakaalu viib. On kõrgem vaimline olevus, kes tasakaalustab; ta peab olema õiglane õnnelikkuse jagamisel inimeste vahel. - Kuigi Kant vääras tolleaegse metafüüsika, oneti hinge surematus oli temalegi kallis ta nägi, et metafüüsikat ei saa teoreetiliselt põhjendada. Kriitika. See Kantigi argument ei lahenda paremini, kui teised: 1) meil ei ole tagatist, et reaalsus peab vastama me tungidele, tarvetele ja nõuetele. 2) Kant on oma vaadetega eri seisukorras: nähete seletamiseks ei tohi tarvitada regulatiivsete printsiipidena esinevaid mõisteid. Eeltoodud ei anna niitenidagi või liiga vähe. Metafüüsika põhjal ei saa teha tuletusi. Jumala hüpotees opereerib faktidega, mis kogemuses ei ole ant: Võiks ju igale küsimusele vastata: "Jumal on seda tahtnud". Keskaja kroonikud seletasid õnnetusi moraali langusega. Need Jumala tõestused ei etenda praegu mingisugust osa, väljaarvat katoliku filosoofia (ka tsaari ajal vene vaimulikes kooles, mis praegu on sulet). Neil argumentidel on vaid ajalooline tähtsus. Protestantismi teoloogias on uusi vaateid Jumala põhjendamiseks, eriti tähtis on sääl psühholoogiline seisukoht. Keegi šveitslane ütles: konflikt Kristuse ja teaduse vahel puhkes kosmoloogias, nüüd - psühholoogia alal. Astroncomia jõudis heliotsentri (helios=päike) teoeriale (varem oli geotsentriline vaade); see tekitas teoloogias opositsiooni, kuna siin ähvardas hädaoht dogmadele. Piibli järele pidi keskkohaks olma maa. 19. saj. oli uus võitlus teoloogia ja teaduse vahel: Darvini teooria näol: et inimene olevat arenend alamaist vormest, sellele anti vale mõte. Vastolu psühholoogia ja teoloogia vahel ei paista otsekohe silma, sest psühholoogia jätab vastavad küsimused metafüüsikale.

Jumala tõestamise argumendid ei ole praegu tähtsad, tarvitatakse kaudset teed.

On usuline kogemus, milles Jumala olemasolu olevat meile ant. Kogemused on meil ka n.n. sisenises kogemuses, vaatluses. PASCALi järele "südamel on omad argumendid, mida mõistus ei tunne". Müstilised elamused. James: Religioosse elamuse mitmekesisused" (vene ja inglise keeles), kus esineb paljudelt isikutelt kogut dokumente. Inimene nagu tajuks kõrgemat vaimlist olevust, see tajumus olevat otsekohene (orgaanilised aistingud, hallutsinatsioonid jne.) Nt: nähakse Kristust, Jumalaema jne. Usulisis kogemusis olevatki Jumala olemasolu meile otsekohe ant. Neid elamusi puudutab ka psühholoogia, eitades ise Jumalat. Ramuli arvates: Kui Jumalat võtta transtsendentsena, siis psühholoogial ei ole temaga tegemist; küll aga on psühholoogial õigus kaasa rääkida siseniste olengute uurimisel (Vrd. geomeetr. - optilised /<—>—</ j.t. illusioonid). Hüpnotiseeritu täidab käsku sellest midagi teadmata. Kas usuline elamus ei ole illusioon?

LEUBA (Ameerika usupsühholoog) kirjutas hiljuti "Relig.müstits. psühholoogia" (seminari raamatukogus). Tema materjal on täpsam Jamesi omast. Tooh näiteid narkooside - oopium, hassiš j.t. kohta: loodusrahvaste juures tarvitatakse narkoosi ühenduses ususliste tseremooniatega. Isikule näib sellises olekus kõrgeim olevus juures olevat. HUME kutsus eksperimendi abil niisuguseid tundmusi: katseisikule paistis, nagu keegi seljatagant läheneks. Arvatakse olevat mingit mõju alateadvusse, mis kandub teadvusse. Kui peame tõenäoliseks kõrgema olevuse olemasolemise, millisena siis kujutella Jumalat? (järgnevad = deismid).

P A N T E I S M .

Jumal on immanentne, ta on maailma sees. Jumala suhe ilmaga on nagu substantside suhe omadustega.

SPINOZA järele on Jumal lõpmata substants, mis iseenesest eksisteerib. Sellel on väga palju atribuute, millest tunneme vaid kaht: ulatavus ja teadvus (extensia, cogitatio). Üksikud mõtted, tundmused ja affektid on selle moodused. Spinoza ei eralda põhimõtteliselt Jumalat ja loodust: "Deus sive natura" (Jumal ehk loodus). Panteismi juures on võimalikud mitmed varjundid. Ühe järele neist deus't võetakse absc-

luutse olevusena, mis igavesti on samasugune, suhe tema ja nähete vahel on ääti sama. (Sama ka Spinoza juures) Spinoza tarvitab võrdlust: nagu kolmnurga omadustest järgneb, et ta nurkade summa = 2 d, nii ka Jumala omadustest järgneb ilm. Progress ei ole võimalik, nagu matemaatikaski, kus kolmnurga omadused on alati ühesugused. Kõiki relatsioone saab mõtlemisega tuletada - nad on analüütilised.

2. tüün: Absoluutset Jumalust võetakse printsiibina, mis muutub, evolutsioneerub. Siia kuulub Hegel, kes evolutsiooni kujutab dialektilise arenguna. Tal on teesis, antiteesis, ja sünteesis. Algab üldisemate mõistetega: mõiste "Das Sein" on kõige üldisem teesis, "Das Nichtsein" - antiteesis, neist saabub sünteesis - "Das Werden"! Uuemal ajal on panteismil palju pooldajaid, nt: SPINOZA, HEGEL, HARTMANN, SCHOPENHAUER j.t. Panteisimis on mitmed eri varjundid, nagu intellektualism (Spinoza), valuntarism (Schopenhauer, Paulsen, Wundt, Losski) ja materjaalne panteism (Heckel). Panteismi õpetus teat määral rahuldab me tungi nähete mitmekesisuse ühtlustamiseks. Dualism siin täiesti kaob. Ka praktilist rahuldust pakub panteism: inimene tunneb end loodusega üks olevat. Nagu üks vaim tundub kõikjal olevat (ka loomade suhtes). -

Panteismi pääraskus: kõik pahed tuleb panna Jumala arvele. Jumal väljendub ka kõige vastikumates nähetes. Kas saab rääkida Jumalast printsiibina? Venelastel (Solovjev, Vvedenski j.t.) tekkis vaidlus, kas Spinozal üldse on Jumalat. Seda raskust peab arvestama iga Jumala mõiste. On raske leppida mõistega Jumalast kui absoluutsest olevusest, kel positiivsed omadused on piiramata, aga omab puudusi maailmas.

Puudused on kolme liiki:

1) Metafüüsiline pahe: üksikud nähted maailmas on piiratud (ei ole täielikud).

2) Füüsiline pahe: nälg, veeuputus, väsimus j.m.

3) moraalne pahe.

Pahede suhtes tekib Jumala õigeksmõistmise probleem - eriti 18.saj. kuulus katse on LEIBNIZil, tema päämõtteks on see, et iga pahe on relatiivne. Kui maailma võtta tervikuna, siis selles puudused peavadki olema. Nagu pildil (tervikuna) ühed kohad on heledamad, teised tumedamad, nii ilmaski peavad olema varjud - muidu pilt ei oleks harmooniline. Needki katsed ei ra-

hulda meid; raske on vastust saada, miks nt: noor lootusrikas elu äkki lõpeb. Lõpuks öeldakse: inimese piirat mõistus ei taipa Jumala kavatsust. Niisugune argument aga tõestab rohkem, kui soovitav (siin on loogiline viga, sest "liiga palju tõestamine ei tõesta mitte gi") Seega võime kõiki oma absurde tõeks rääkida. See seisukoht on paljudel teoloogidel. 19.saj.-st on pärit tuntud ütlus: "usun, sest see on absurd".

R a m u l: Argumentidega ei saa näidata ilma nähete suhtes, et neid ei ole olemas. Omal nahal me ei saa nii mõnegi asjaga leppida, nt: kui saame raske vigastuse ja teine ütleb: "see peab nii olema". Oletatakse, et nähete alus on vaimline printsiip, aga ei ole teada, kas on see transtsendentne või immanentne, isiklik või mitte. See ei ole igavesest ajast saadik absoluutne, vaid printsiip, mis evolutsioneerub. Ühes temaga arenevad ka kõik maailma nähted. Ka inimesed paranevad.

Inglase Lloyd MORGANi järele on ilma aluseks aktiviteet, mis on sama, kui teistes õpetustes Jumalus. Omoti siingi esineb küsimus: miks ta alguses ei olnud, miks peab arenema jne?

P A N E N T E I S M .

Jumal on s u u r e m a t u s e g a, maailm on temas e e s. See vaade on Augustinusel ja Malebranche'il. Fantaasiarikka psühholoogi FECHNERi järele on Jumalus ja maailma vahekord sama, kui vahekord teadvuse ja üksikute hingeelu nähete vahel. Ilmub panpsühhism: igal koha rakul on oma teadvus, aga see allub tsentraalsele teadvusele. Vast maakeralgi on oma teadvus.

Kõik need hüpoteesid on väga julged.

Singularism ja pluralism.

Kogemuses leiame palju üksikuid elemente - füüsilisi ja vaimlisi - mis ei ole isoleerit, vaid seot kausaalsuse sidemetega. Ka on samasus üksikute elementide vahel. On palju iseseisvaid üksteisega seot elemente, mille vahel leidub sarnasus. Neile võib leida üldiseid seadusi. Kas maailm on üks tervik, milles kõik on üksteisega seot, mida läbistab ühine printsiip, või on maailmas pluraliteet, s.o. side on osaline? Viimane näib õigemana. Leidub palju nähteid, mis üksteisega ei ole seot. (Vrd. Inglise

kuninga ja meie tegevus). Sügavamale tungides jõuame teisele arvamisele. Monismi ja pluralismi probleemid on kaua huvitanud filosoofe. Ameeriklase William James'i juures on "pluralistlik universum".

M O N I S M I V O R M I D .

1) Müstiline monism - ilma ühtlus jõuab me teadvusse müstiliste elamuste kaudu. Üksikute isikute elus esineb erilisi hetki, ekstaase ja nende silmade ees avaneb järgmist: ilm on üks, ühendet Jumalas. See vaade esineb PLOTINOSe ja PORFIRIOSe juures.

2) Substantsiaalne monism - Spinoza defineerib substantsi: see eksisteerib iseenesest, ei vaja sellek mingit kõrvalist põhjust. Päris substants on üks - Jumal, ükski muu substants ei ole päris substants, vaid on seot Jumalaga.

3) Kausaalne monism - kõigi nähete põhjused on üks

4) Noeetiline monism (noesis = mõtlemine, tunnetamine): maailm on ühe absoluutse vaimu mõtlemise objektiks. Siin on objektiivne idealism: ilma nähted on mingi üksiku mõtte ja taju objektiks (BERKELEY). Terve ilma eksistents seisab selles, et on olemas kõrgem absoluutne vaim, kes mõtleb neid maailma nähteid. Kõik on ühendet selle absoluutse vaimu teadvuses.

5) Printsipiaalne monism: ühtlus saabub tuletades ühest printsiibist. Siia kuuluvad: FICHTE, SCHELLING HEGEL. Fichte järele on "mina", kes vastu seab "mittemina", sellest tuletab kõike nähtavat. Hegel tuletab kõike: teesisest, antiteesisest ja sünteesist. Algab kõige sisuvaesemate mõistetega: esimene on "Das Sein", selle antiteesis - "das Nichtsein", üleminekul viimasest esimesse saabub sünteesis: "Das Werden". -

Jumala mõiste on monismis tähtis. James ütles sama laadi monismi vastu. HEGELi arvates abstaraktsest tuleb jõuda konkreetsele. Inglise ja Ameerika hegeliaanlased piirdusid abstraktse tuletusega, konkreetse jätsid üksikteadustele. Sellepärast jäi see eluvõõraks RASKUSI.

Kuidas sisuvaesest ja abstraktsest saab tuletada konkreetset maailma kogu ta mitmekesisusega. (Vrd. jäljed lõvikoopasse). Objektiivse vaimu all Hegel mõtleb kõigi teaduste objektiviteeti, jäädavaid produkte, mida on tekitanud inimese subjektiivne vaim. Kas on nt:

keemilis elemente 8o ümber või 1 ? Leiame ühtlust sääl, kus seda ei oodanudki. JAMESil on radikaalne empirism - õige on pluralism, side ei ole absoluutne.

KÜSIMUS MAAILMA VÄÄRTUSEST.

OPTIMISM JA PESSIMISM.

Selle küsimuse lahenduseks on kaks teed: 1)Printsiipiaalne põhjendus ja 2) lähtumine kogemusest ant faktidest.

1) Printsiipiaalne põhjendus. Lähtume metafüüsilisest õpetusest ilma aluse kohta, mille printsiibi juures ei või muud olla, kui ainult hää, ainult halb jne. Pääesindajaiks on: LEIBNIZ - optimist ja SCHOPENHAUER, pessimist. Leibnizi argumenti võib koondada süllogistlikuks järelduseks - trilemmaks, millel on kolm alternatiivi. Kui see maailm ei oleks parem kõigist võimalik muudest maailmadest, siis oleks selleks kolm põhjust: 1) Kas Jumal ei teadnud või 2)ei tahtnud või 3)ei võinud luua paremat. Need võimalused räägivad kõik vastu Jumala omadustele.

S c h o p e n h a u e r , kes lähtub metafüüsilisest õpetusest, põhjendab teisiti. Ilma aluseks on T A H E, mille loomus on niisugune, et peab alati olema mitterahuldus. Tahe teotseb, et rahuldust saada, aga rahuldus ei kesta kaua. Tekib jälle uus tahteakt jne. kuni lõpmatuseni. Kui saabuks lõpulik rahuldus, oleks tahe surnud.

Siin on raskusi. Printsiibiga võime ainult siis leppida, kui eeldustega nõus oleme. LEIBNIZil on loogiliselt korrektne järeldus, aga sisulisest küljest, kui teame, et ilm on loodud just Jumala poolt. Kui ilm on lood kõikvõimsa, kõikhelde jne. Jumala poolt, ei peaks olema puudusi. Aga temas leidub palju puudusi, järel. ei ole ta lood kõikvõimsa Jumala poolt. Sama võime öelda Schopenhauerist. Ilma aluseks on pime tahe. Kas tahe peab olema niisugune, nagu Schopenhauer väidab. - Kas ei taha kumbki kooskõlastuda faktidega. Kuna Leibnizi järele "see maailm on kõige parem", oneti siin leidub igal sammul palju puudusi.

2. põhjendus faktidega. Siinki on raskusi: me tahame ju rääkida tervest maailmast. On võimalik rääkida vaid M a a päl olevaist olavaist olevusist. Leidub

palju kinnistähti ja seega on võimalik, et teistelgi taevakehadel on eluvõimaldavaid tingimusi - paras t°, niiskus - ja seega elu. Me ei tea, milline on too elu, me kogemused on piirat, ühekülgsed; ühekülgselt vaatleme elu. Nt: haigemajas töötajail tekib mulje, nagu kannatuste summa ilmas oleks väga suur. Samuti on tähtis, kas ollakse vana või noor, terve või haige jne. Igaühe kogemus on piirat. Statistikas ei leidu küllaldaselt andmeid ja kui tähelepanu juhime teat liigi faktidele, siis igaüks võib enese vaate kasuks tuua rea fakte. Vastaspooled leiavad oma kasuks fakte, ei saa läbi viia täielikku statistikat. Meil on hedonistlik pessimism ja optimism. Mida on maailmas rohkem - morgu või lõbu? Kummal on ülekaal? Siin ei tohi lähtuda liialt enese seisukohalt, nt: valu aistingu suhtes arvavad paljud, et ka alamad loomad tunnevad sama valu, kui inimesedki samadel tingimustel. Kõik faktid ei räägi selle kasuks. Näiteks sipelgale anti midagi maitsevat, samal ajal lõigati ära keha tagumine osa - sipelgas sõi rahulikult edasi. Samuti mõnda liiki putukad võib panna ta enese tagumine osa lõugade vahele - hakkab sööma. Vihmussi poolekslõigatuna tagumine pool vingerdab, pääpool jääb rahulikuks. On tõenäolik, et edasiroomav osa valu ei tunne ja teine osa allub refleksile. Inimeste juures tuleb arvestada ka tundmuste nürinemist. Mõni asi võib eriti norgu tuua, mis aeg laselt väheneb ja võib isegi lõbutunne tekkida. Arvame, et meist viletsamal on väga halb. Meil oleks metsatöölise asemel raske, ta aga ise ei tunnegi nii halba - võib täiesti rahul olla. Ka arvatakse, et me tunneme suuri raskusi, sest meil enestel võib selline vaimutöö tuntuda raskena, oneti ei ole alati kaugeltki nii. Kohanetakse ka olukorraga hääst elust raskustesse sattudes. Kas on rohkem lõbu või norgu?

Sel küsimusel on praktiline tähtsus - kas maksab teotseda, või on kõik tagajärjeta. Praktiliselt on kasulik pooldada JAMESi: maailm on mitmesuguste puudustega, aga meile tunt maailma osas elu paraneb, millele ise võime kaasa aidata. Niisuguse vaate juures jatkub huvi elurõõmuks, et aktiivselt kaasa töötada, usume elu paranemist ja püüame ka selle poole.

Muide - on raske seisukohta võtta, eriti faktiliselt. Metafüüsikas võib printsipiaalselt põhjendada, aga küsitavaks jääb kooskõla faktidega. - - - - - -

Ühed õpetused on faktilised ehk n.n."rasvased",nagu Jaames'i ja Fechner'i õpetused. Ka Ramul pooldab seda. Teoreetilised õpetused, nagu hegeliaanlaste omad, on "k õ h n a d ".

Tuleb kontakti pidada üksikteadustega - faktide puhul ei tõusta liiga kõrgele õhku ega kalduta palju tõest kõrvale. (Vrd. Anteuse (Maapoja) võitlus Herkulesega (maa = faktid).

Peab ise mõtlema ning leidma :

----:::::::::----